

LIETUVOS MOKSLININKŲ SAJUNGA

MOKSLAS *ir* ETIKA

Konferencijos programa, pranešimų tezės, straipsniai

2011 m. gruodžio 10 d.
Vilnius

Leidinio sudarytojas ir straipsnių recenzentas
Rimas Norvaiša

ISBN 978-9986-34-268-7

KONFERENCIJOS PROGRAMA

10.00 val. Konferencijos įžanga

10.10 val. Pranešimai. I posėdis

- **Mokslas ir etika Lietuvoje: šių dienų aktualijos**
Nerija Putinaitė
- **Mėginimas atsakyti į klausimą „Kaip veikia akademinės etikos sistema Lietuvoje?“**
Krescencijus Stoškus
- **Akademinio integralumo įtvirtinimo iššūkiai Lietuvos aukštojo mokslo institucijoms**
Nijolė Vasiljeviėnė
- **„Klastojau duomenis ir išgalvojau tyrimus, /.../ tačiau ne dėl savanaudiškų paskatų“: ar mokslinė veikla turi būti reglamentuojama etinėmis priemonėmis?**
Aldis Gedutis
- **Akademinė etika mokslo komunikacijoje**
Marija Stonkienė

13.00 val. Pertrauka

14.00 val. Pranešimai II posėdis

- **Mokslas, etika ir politika**
Rimas Norvaiša
- **Apie citavimo statistiką**
Gediminas Murauskas ir Marijus Radavičius
- **Mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje universitetų ir mokslinių tyrimų institutų darbuotojų požiūriu. Kaip pakeisti esamą situaciją?**
Aurelija Novelskaitė
- **Mokslinės etikos svarba akademinėi bendruomenei**
Alfonsas Ramonas
- **Pamąstymai Lietuvos mokslo etikos klausimais**
Alfonsas Vainoras

16.30 val. Diskusija, konferencijos apibendrinimas

TURINYS

ALDIS GEDUTIS „KLASTOJAU DUOMENIS IR IŠGALVOJAU TYRIMUS, /... / TAČIAU NE DĖL SAVANAUDIŠKŲ PASKATŲ“: AR MOKSLINĖ VEIKLA TURI BŪTI REGLAMENTUOJAMA ETINĖMIS PRIEMONĖMIS?	7
GEDIMINAS MURAUŠKAS, MARIJUS RADAVIČIUS APIE CITAVIMO STATISTIKĄ	9
RIMAS NORVAIŠA MOKSLAS, ETIKA IR POLITIKA	19
AURELIJA NOVELSKAITĖ, RAMINTA PUČĖTAITĖ MOKSLINIŲ TYRIMŲ ETIKOS BŪKLĖ LIETUVOJE UNIVERSITETŲ IR MOKSLINIŲ TYRIMŲ INSTITUTŲ DARBUOTOJŲ POŽIŪRIU. KAIP PAKEISTI ESAMĄ SITUACIJĄ?	29
ALFONSAS RAMONAS MOKSLINĖS ETIKOS SVARBA AKADEMINEI BENDRUOMENEI	63
MARIJA STONKIENĖ AKADEMINĖ ETIKA MOKSLO KOMUNIKACIJOJE	72
KRESCENCIJUS STOŠKUS MĖGINIMAS ATSAKYTI Į KLAUSIMĄ „KAIP VEIKIA AKADEMINES ETIKOS SISTEMA LIETUVOJE?“	85
NIJOLĖ VASILJEVIENĖ AKADEMINIO INTEGRALUMO ĮTVIRTINIMO IŠŠŪKIAI LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO INSTITUCIJOMS	90

„KLASTOJAU DUOMENIS IR IŠGALVOJAU TYRIMUS, /... / TAČIAU NE DĖL SAVANAUDIŠKŲ PASKATŲ“: AR MOKSLINĖ VEIKLA TURI BŪTI REGLAMENTUOJAMA ETINĖMIS PRIEMONĖMIS?

ALDIS GEDUTIS
Klaipėdos universitetas

Pavadinime cituojamas vienas iš garsiausių Nyderlandų socialinių psichologų Diederikas Stapelis. 2011 m. rudenį Stapelis buvo apkaltintas duomenų klastojimu, tyrimų fabrikavimu, fiktyvių eksperimentų aprašymais ir kitais akademiniais pažeidimais. Manoma, kad mažiausiai 30 Stapelio tekstų paremti klastotėmis. Stapelis prarado savo darbą Tilburgo universitete. Jam gresia baudžiamoji atsakomybė. Jei Stapelis nebūtų įtakingas mokslininkas, jo demaskavimas nekeltų didesnių problemų. Pakaktų individualių nuobaudų ir suklastotų tekstų atšaukimo. Tačiau Stapelio žvaigždės statusas sukėlė ištisą problemų laviną: jo įkaitais tapo tekstų bendra autoriai, studentai ir doktorantai, kolegos, mokslinių žurnalų ekspertai ir redaktoriai. Kelios problemos, reikalaujančios neatidėliotinų sprendimų: (i) būtinybė peržiūrėti ir atšaukti visas netinkamas Stapelio publikacijas; (ii) priimti sprendimus dėl Stapelio atsakomybės bei ateities; (iii) nuspręsti, kaip elgtis su Stapelio bendra autoriais, kurie (galimai) nežinojo apie pažeidimus; (iv) išsiaiškinti, ką daryti su daktaro disertacijomis, bakalauro ir magistro darbais, paremtais Stapelio „tyrimais“; (v) rasti efektyvius kontrolės mechanizmus, leisiančius ateityje užkirsti kelią ir/ar identifikuoti panašaus pobūdžio „tyrimus“; (vi) reabilituoti gerą socialinės psichologijos vardą tiek akademinėje bendruomenėje, tiek plačiojoje visuomenėje. Stapelis pripažįsta žlugęs kaip mokslininkas, tačiau tuo pat metu atmeta bet kokius savanaudiškus klastojimo motyvus. Anot Stapelio, jis neat-

laikė akademinės aplinkos spaudimo nuolat tobulėti, publikuoti ir bet kokia kaina pasiekti rezultatą. Deja, Stapelis nepateikia jokio paaiškinimo, kodėl jis priėmė (kaltos) aplinkos žaidimo taisykles, paremtas nuolatiniu spaudimu. Stapelio atvejis pranešime naudojamas kaip pretekstas peržiūrėti mokslo ir etikos sąsajas, mokslininkų įsipareigojimus etinėms normoms, mokslininkų bendruomenių vaidmenį užtikrinant tyrimų etiką, individualią mokslininko atsakomybę. Mokslo filosofas Karlas Raimundas Popperis kritikuodamas istorinę mokslo raidos interpretaciją teigė, jog istorikai turi daugiau ko pasimokyti iš fizikų (dėl jų pasiekimų), nei fizikai iš istorikų. Perfrazuojant Popperį galima klausti, kodėl etika būdama normatyvinė disciplina, kuri negali pasigirti efektyviais atradimais ar progresyviais pasiekimais, turėtų „mokyti“ mokslą? Ir ko etika gali išmokyti mokslą? Kiti klausimai, į kuriuos siekiama atsakyti pranešime: ar įmanoma suderinti mokslinius tyrimus su etika? Kodėl mokslininkai turėtų paistyti etikos normų bei reikalavimų? Kas suteikia etikai teisę reglamentuoti mokslinius tyrimus? Ar etikos laikymasis užtikrina tyrimų kokybę? Ar galima pateisinti neetišką mokslininkų veiklą jų indėliu į mokslo pažangą? Ar etikos principų gynimas moksle gali būti neetiškas? Kas ką turėtų mokyti ir reguliuoti – (neefektyvi) etika (efektyvų) mokslą ar atvirkščiai?

APIE CITAVIMO STATISTIKĄ

GEDIMINAS MURASUKAS, MARIJUS RADAVIČIUS
Vilniaus universitetas

Moksliniams žurnalams yra skaičiuojama daugybė statistinių rodiklių. Vidutinis straipsnių ir straipsnių autorių skaičius, citavimų skaičius, įvairūs citavimo indeksai ir kitos charakteristikos yra daug kur skelbiamos, aptariamoms ir naudojamos įvairiems tikslams.

Citavimo indeksai yra bibliometrijos ir mokslometrijos pagrindas. Pradinė Garfield'o, šių mokslų pradininko, idėja buvo panaudoti citavimo duomenyse esančią informaciją tam, kad aprašyti mokslą kaip vieningą procesą, ir tų duomenų pagrindu sudarytų rodiklių pagalba atspindėti pagrindines mokslo vystymosi tendencijas (Cronin ir Atkins, 2000, Bensman, 2007, 2008).

Kai kurie statistiniai rodikliai yra naudojami žurnalams ranguoti pagal temines kategorijas. Aukšti rangai – tai tarsi kokybės garantas, prestižas, galimybė pritraukti geresnius mokslininkus, o tuo pačiu ir galimybė užsitikrinti geresnį finansavimą. Natūralu, kad žurnalų redkolegijos, leidėjai stengiasi „pagerinti“ rodiklius. Bet rodikliai patys savaime nėra nei „geri“, nei „blogi“, tik vaikantis aukštesnio reitingo dažnai užmirštama, kad aukštas rodiklis, nesvarbu, pagal kokią taisyklę jis yra apskaičiuojamas, toli gražu, nėra žurnalo „geros sveikatos“ indikatorius.

Nepagrįstas citavimo indeksų naudojimas yra kritikuojamas įvairių mokslo sričių mokslininkų. Nurodomos kai kurios nepageidautinos šiuo metu naudojamų citavimo indeksų savybės, aprašomi skaitlingi manipulavimo bei netinkamos interpretacijos atvejai (žr., pvz., Impact Factor, 2011, Fanelli, 2009, Derek, 2010). Greta pasiūlymų, kaip galima būtų citavimo indeksus pagerinti (Harnad ir Carr, 2000, Wagner, 2009), yra ir darbų, kuriuose išreikštos abejonės citavimo indeksų taikymo nauda ir prasme aplamai, akcentuojama jų žala (Figà-Talamanca, 2007, R. Adler et al., 2008).

Šio pranešimo tikslas: nepretenduojančiu į išsamią studiją empirinių duomenų tyrimu iliustruoti citavimo indeksų ir kitų citavimo statistikų naudojimo ir interpretavimo problemas, tarp jų ir etines.

Atlikdami tyrimą rėmėmės Thomson Reuters duomenų baze. Esame dėkingi Eglei Šegždienei, Gintarei Tautkevičienei ir Krzysztof Szymanski padėjusiems mums pasinaudoti šios bazės galimybėmis.

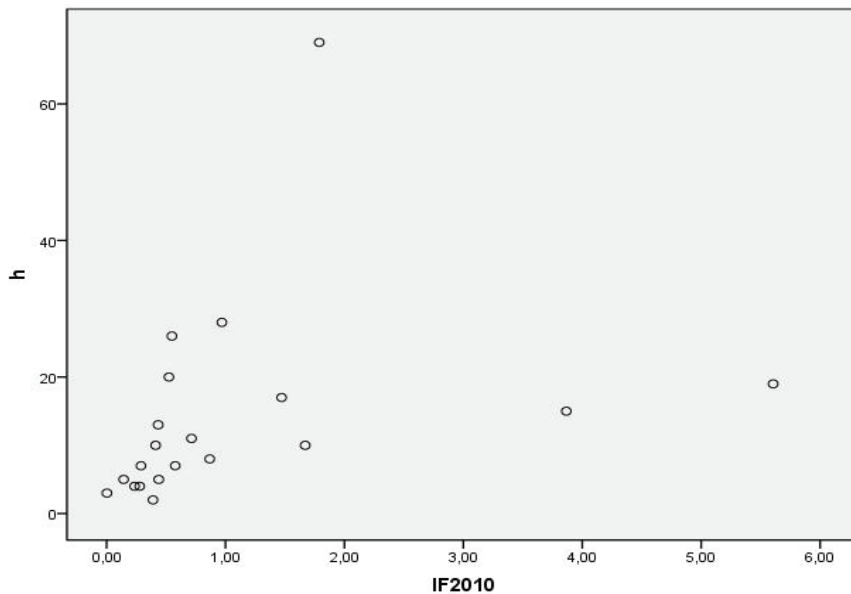
ŽURNALŲ PALYGINIMAS

Tyrimui buvo paimti 3 lietuviški ir 17 užsienietiški tos pačios mokslo srities tarptautinių žurnalų.

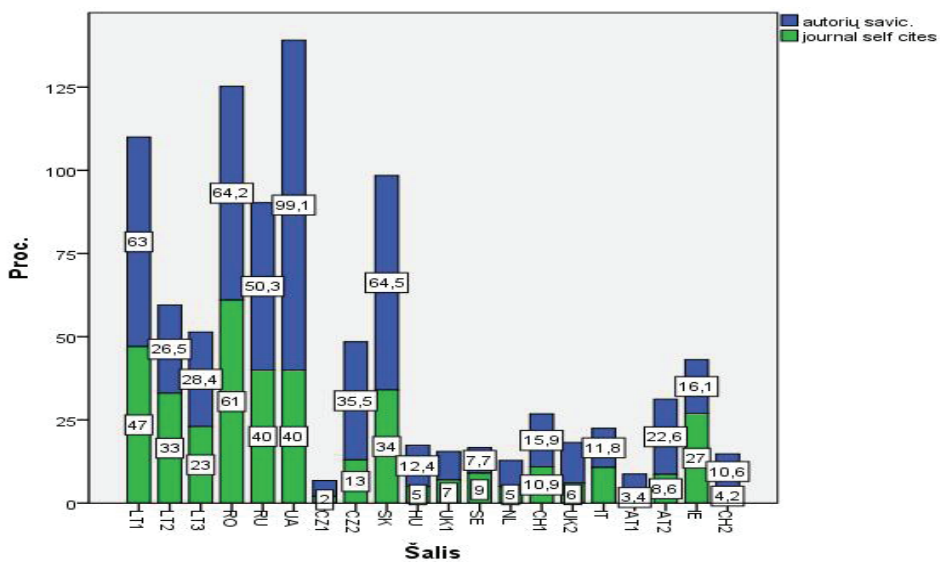
Dauguma užsienietiškių žurnalų yra panašaus tipo kaip ir lietuviški, jie daugiau orientuoti į nacionalinį mokslą ir neretai būna susieti su kokia nors viena mokslo institucija. Dalis jų tik neseniai įtraukti į Thomson Reuters duomenų bazę. Tačiau sąrašė yra ir keli žinomų tarptautinių leidyklų žurnalai, turintys senas tradicijas. Žurnalų pavadinimų čia nepateiksime, naudosimės jų šalių santrumpomis.

Kaip matosi iš 1 paveikslėlyje pateiktos bazinių žurnalo citavimo statistikų, IF2010 (2010 metų žurnalo IF, „impact factor“) ir h-indekso (skaičiuojamo visam laikotarpiui nuo 1990 metų arba nuo žurnalo įtraukimo į Thomson Reuters duomenų bazę), sklaidos diagramos tarp šių rodiklių yra silpna koreliacija. Pasirinkus vieną ar kitą iš minėtų citavimo indeksų gausime gana skirtingą žurnalų surangavimą, ir neaišku, kuris iš jų yra labiau pagrįstas. Kadangi neapibrėžta, kokią žurnalų charakteristiką tie indeksai matuoja ir kokios jų savybės tam yra būtinos, o tiesiog yra pateiktos tų indeksų skaičiavimo formulės, tai galima ir apsiriboti tik jų apskaičiavimu pasirenkant rangavimui tą indeksą, kuris ranguotojui yra naudingesnis.

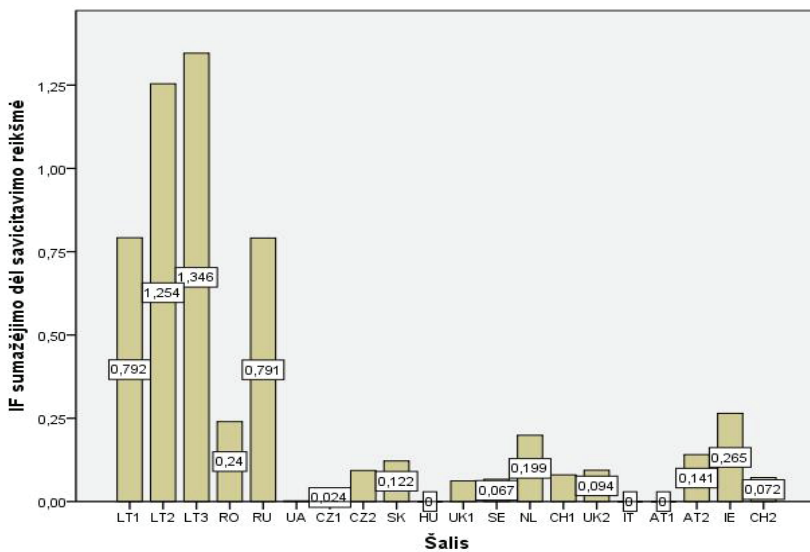
1 paveikslėlyje vis dėlto galima sąlyginai išskirti 8-ių „geresnių“ žurnalų grupę. Tačiau ji gali ženkliai pasikeisti, jeigu skaičiuojant citavimo indeksus atsižvelgti į savicitavimą. Savicitavimas yra vienas iš paprasčiausių būdų didinti citavimo indeksus. 2 paveikslėlyje yra pateiktos atskirai autorių ir žurnalų savicitavimo procentinės dalys nagrinėjamiems žurnalams. Žurnalo

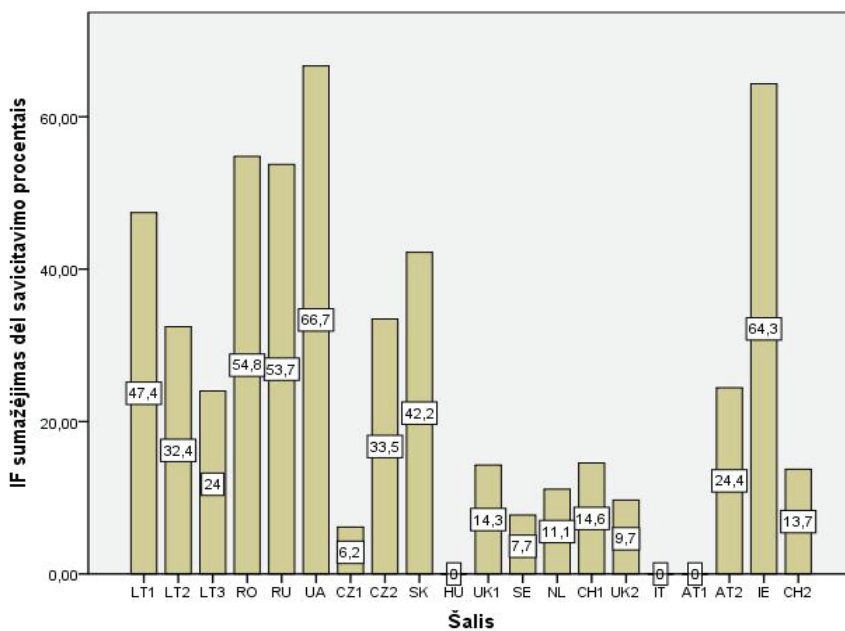
1 pav. Citavimo rodiklių IF2010 ir h-indeksu sklaidos diagrama

2 pav. Autorių ir žurnalų savicitavimo procentinės dalys

3 pav. Žurnalo IF sumažėjimas dėl savicitavimo

4 pav. Žurnalo IF sumažėjimas dėl savicitavimo, išreikštas procentais

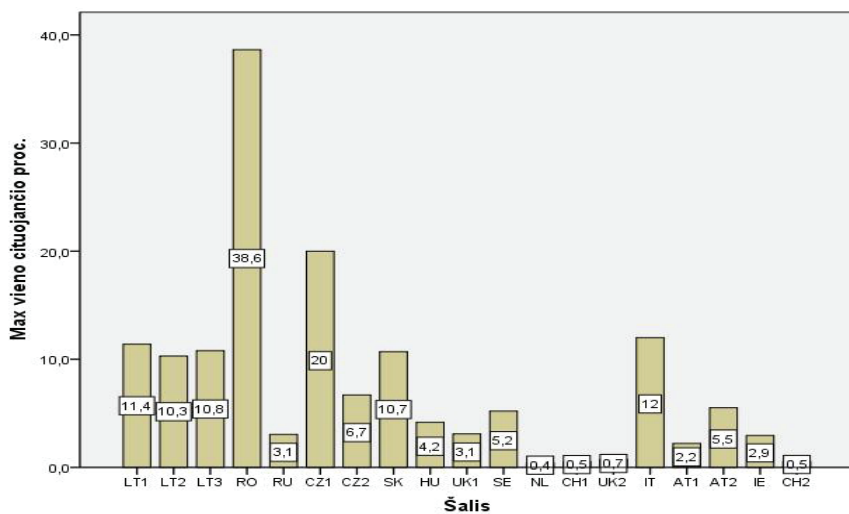
redkolegija gali įtakoti straipsnio autorių pasirinkimą sudarant recenzuojamo straipsnio literatūros sąrašą su tikslu padidinti žurnalo IF bei h-indeksą, bet tuo pačiu paprastai padidėja ir žurnalo savicitavimo rodiklis (žr. 3 ir 4 pav., kuriuose pateiktos absoliutinės ir procentinės IF2010 pokyčių dėl savicitavimo reikšmės). Tačiau didelis savicitavimo rodiklis nebūtinai rodo ką nors bloga. Jis savaime yra daug didesnis siauros specializacijos žurnale, ypač tada, kai tos specializacijos žurnalų yra mažai. Jis gali reikšti ir tai, kad žurnalo tematika labai nauja ir originali ir kol kas moksle nėra plačiai pripažinta.

Thomson Reuters baudžia žurnalus su labai dideliu savicitavimu oficialiai nepateikdamas tų žurnalų citavimo indeksų. Deja, „akivaizdžių“ pavyzdžių, rodančių, kad IF nėra tinkamas žurnalo įtakos matas, eliminavimas paties rodiklio IF nepataiso. Jis ir lieka netinkamas, bet ir toliau taikomas ne tokiais akivaizdžiais netinkamumo atvejais.

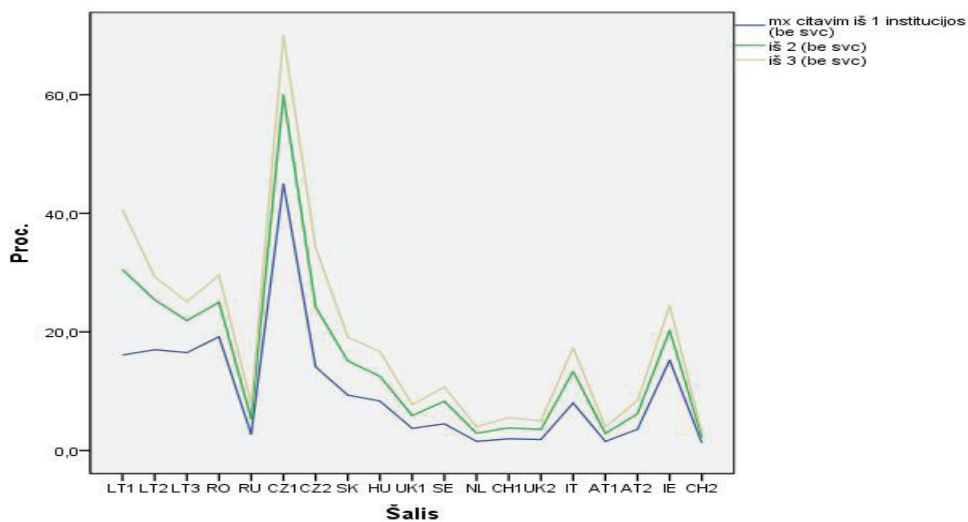
Pastebėsime, kad tokie gerai žinomi „neigiami“ ir su moksline etika nesuderinami reiškiniai –: perdėtas savo institucijų, kolegų ar savęs citavimas, patys savaime mokslui nėra žalingi. Be to, išskyrus trivialius atvejus, perdėtą (savi)citavimą sudėtinga identifikuoti. Savicitavimas etine problema ir aplanai problema tapo tik dėl to, kad iškreipia plačiai taikomus citavimo indeksus, kurie gali įtakoti mokslininkų konkurencines sąlygas ir finansų paskirstymą tarp jų. Jeigu jokie indeksai neskaiciuojami arba bent jau jie nenaudojami konkrečių subjektų vertinime, nelieka ir problemos.

Viena gana dažnai pasitaikanti žurnalų, orientuotų daugiau į nacionalinį mokslą, arba universitetų leidžiamų žurnalų ypatybė yra tai, kad juose yra ryškiai dominuojantis autorius arba autorių grupė ir tų žurnalų pagrindinių autorių ratą sudaro kelių glaudžiai bendradarbiaujančių mokslo institucijų mokslininkai. 5 paveikslėlyje pateikta labiausiai cituojamo autoriaus procentinė dalis tarp visų citavimų. 6 paveikslėlyje pavaizduotos žurnalo citavimų procentinės dalys, kurias sudaro atitinkamai pirmosios, pirmųjų dviejų ir pirmųjų trijų labiausiai tą žurnalą cituojančių institucijų citavimai tarp visų žurnalo citavimų.

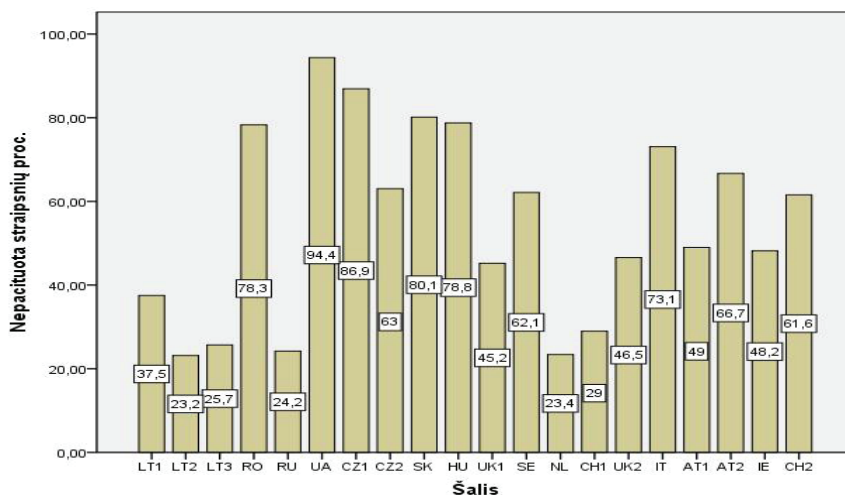
Įdomu būtų žurnalą cituojančių santykinai tarpusavyje nepriklausomų mokslininkų įvairovę charakterizuoti tam tinkamu rodikliu. Sąlyginai jį galima būtų pavadinti žurnalo *skvarba*. Jį galima būtų išreikšti atitinkamai

5 pav. Maksimali citavimų, tenkančių vienam autoriui, procentinė dalis tarp visų citavimų

6 pav. Citavimų procentinės dalys, kurias sudaro atitinkamai pirmosios, pirmųjų dviejų ir pirmųjų trijų labiausiai tą žurnalą cituojančių institucijų citavimai tarp visų žurnalo citavimų.

7 pav. Necituotų publikacijų procentas

normuotais citavimo rodikliais, gautais neįskaitant glaudžiai tarpusavyje bendradarbiaujančių mokslininkų grupių ar institucijų.

Matome, jog nors lietuviškuose žurnaluose (1-eji 3 iš kairės) „nacionalinis“ žurnalo pobūdis gana ryškus, tačiau jie nėra ryškiausi šios tendencijos pavyzdžiai.

Kol kas nagrinėjome viršutines žurnalo citavimo charakteristikas, bet yra ir kitas „uodegos galas“. Žurnalo mokslinę vertę publikacijų ir jų citavimo duomenų pagrindu galima įvertinti remiantis ir visai kitu principu. Daug cituojamas straipsnis yra daugiau autoriaus negu žurnalo redkolegijos ar recenzentų nuopelnas. Žurnalo redkolegijos ar recenzentų uždavinys yra iš atsiųstų straipsnių atrinkti geresnius ir, svarbiausia, nepraleisti prastos kokybės straipsnių. Todėl jų darbą labiau atspindi ne tai, kiek žurnalas yra cituojamas, o tai, kiek cituojama pagrindinė (didesnioji) žurnalo straipsnių dalis, arba kalbant konkrečiai, kokia tikimybė, kad žurnale atspausdintas straipsnis per tam tikrą laikotarpį bus būtinai pacituotas. Kuo ta tikimybė yra didesnė, tuo didesnė ir žurnalo mokslinė vertė, to žurnalo mokslinis lygis. 7 paveikslėlyje pateikiami žurnalų necituotų publikacijų procentai. Net ir turint omenyje, kad dalies nagrinėjamų žurnalų „gyvavimo laikas“ gana trumpas, skaičiai yra gana įspūdingi.

Įdomu, kad lietuviški žurnalai šia prasme yra tarp „geresnių“. Šio statistinio rodiklio, kaip žurnalo lygio charakteristikos, prasmingumas yra diskutuotinas jau vien dėl to, kad necitavimas formaliai dar nereiškia, kad necituotas straipsnis yra blogesnis už daug kartų cituotą. Gal būt, tame straipsnyje galutinai išspręsta kokia nors mokslinė problema, ir vadinasi, ja nieks toliau neužsiima, ir todėl tas straipsnis dabar įdomus tik istorikams. Arba straipsnio vertė dar nesuvokiama mokslinei visuomenei, jo idėja dar kol kas nerealizuojama. O gal jis tiesiog neskaitytas. Dažniausiai mokslinių straipsnių paieškos sistemos sudarytos taip, kad dažnai cituojamą publikaciją ir dažnai cituojamo autoriaus publikaciją susirasti yra daug lengviau. Todėl visai galimas atvejis, kad ženkliai dalį visų publikacijų yra perskaitę nebent tik recenzentai.

Šiaip ar taip, 7 paveikslėlyje pateikti procentai rodo, kiek darbo sąnaudų yra švaistoma veltui, jeigu necituojami straipsniai iš tikro yra beverčiai, ir kokią moralinį, ir ne vien moralinį, spaudimą patiria necituojamų straipsnių autoriai, stebėdami pastoviai augančius savo kolegų citavimo indeksus ir reitingus. Derinyje su kiekvienam mokslininkui keliamu reikalavimu reguliariai per 5 metus atspausdinti tam tikrą kiekį straipsnių tai dar labiau skatina necituojamų straipsnių dalies augimą.

IŠVADOS

Bet kurio kiek sudėtingesnio reiškinio, o juo labiau mokslo, negalima aprašyti vienu ar keliais visiems atvejais tinkamais rodikliais. Atskiras rodiklis „matuoja“ tik atskirą nagrinėjamo reiškinio aspektą (parametrą, dimensiją) ir retai kada tai daro tobulai. Tačiau mokslinėje veikloje citavimo indeksai vis plačiau taikomi, jų pagrindu ranguojamos publikacijos, mokslo žurnalai, institucijos, mokslininkai, ir nejučia arba net sąmoningai, juos pradedama taikyti vertinant mokslinį lygį ir kvalifikaciją. Tai sukelia visą eilę etinių ir praktinių problemų, kurių anksčiau nebuvo. Šiame darbe palietėme savicitavimo, reitingavimo pagal citavimo indeksus ir praktiškai neskaitomų publikacijų problemas.

Atliktas iliustratyvus dvidešimties žurnalų citavimo rodiklių palyginimas suteikė tam tikros įdomios informacijos apie tų žurnalų ypatumus. Tačiau

apibrėžtų išvadų iš IF2010 ir h-indekso analizės daryti negalima, nes nėra kaip įvertinti galimų manipuliacijų tais indeksais masto, vien savicitavimo ir kitų straipsnyje naudotų statistikų tam nepakanka. Galima tikėtis, kad nepacituotų publikacijų skaičius yra objektyvesnis rodiklis, nes kol kas jis nėra viešai skelbiamas, ir todėl nėra iškreipiamas kryptingos autorių ir žurnalų redkolegijų politikos.

Būtina taip pat paminėti, kad Web of Science citavimo informacijos duomenų bazėje (matyt, ir kitose duomenų bazėse) pasitaiko klaidų. Dėl skirtingų to paties autoriaus pavardės ir tos pačios mokslo institucijos pavadinimo užrašymo būdų joje labai aktuali autorių ir mokslo institucijų identifikavimo problema, kuri net jeigu ir yra išsprendžiama, reikalauja daug techninio darbo. Todėl vertinant citavimo rodiklius reiktų remtis ne vien Web of Science citavimo informacijos duomenų baze.

LITERATŪRA

1. R. Adler, J. Ewing, P. Taylor, CitationStatistics: A report from the International Mathematical Union (IMU) in cooperation with the International Council of Industrial and Applied Mathematics (ICIAM) and the Institute of Mathematical Statistics (IMS), 2008 (<http://www.mathunion.org/fileadmin/IMU/Report/CitationStatistics.pdf>)
2. Alessandro Figà-Talamanca. (2007) Are Citations the Currency of Science? (1). *European Journal of Psychoanalysis*. Number 24 – 2007. (<http://www.psychomedia.it/jep/number24/figa-talamanca.htm>)
3. Bensman S. J. “Garfield and the Impact Factor” *Annual Review of Information Science and Technology* Vol: 41, p. 93–155, 2007. Editor B. Cronin.
4. Bensman, Stephen J. “Distributional Differences of the Impact Factor in the Sciences Versus the Social Sciences: An Analysis of the Probabilistic Structure of the 2005 Journal Citation Reports” *Journal of the American Society for Information Science (JASIST)* 59(9):1366–1382, 2008
5. Fanelli D. (2009) How many scientists fabricate and falsify research? A systematic review and meta-analysis of survey data. *PLoS One* 4: e5738.
6. Impact Factor, the Yardstick for Publishers and Scientists – ‘Black Hat’ and ‘White Hat’ Methods, 2011 (<http://www.sciencedebate.com/science-blog/journal-impact-factors-2011-released>)

7. Lowe Derek. (2010) All Those Worthless Papers
(http://pipeline.corante.com/archives/2010/06/24/all_those_worthless_papers.php)
8. The Web of Knowledge: A Festschrift in honor of Eugene Garfield, edited by Blaise Cronin and Helen Barsky Atkins. Information Today, Inc. : 2000. 544 pp.
(<http://www.garfield.library.upenn.edu/>)
9. Sciencegateway.org yra (neoficiali laisvanoriška) (biomedicinos) mokslininkų organizacija.
(<http://www.sciencegateway.org/rank/index.html>)
10. A. Ben Wagner. (2009) Percentile-Based Journal Impact Factors: A Neglected Collection Development Metric (<http://www.istl.org/09-spring/refereed1.html>)

MOKSLAS, ETIKA IR POLITIKA

RIMAS NORVAIŠA

Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos institutas

Mokslinės veiklos etikos padėtį Lietuvoje iliustruosime tokiu vienos doktorantės kreipimuši:

Labą dieną,

mane labai domina likimas doktoranto, kuris straipsnius rašo tik savo vardu (nenurodydamas savo vadovo pavardės). Ar nebus problemų vėliau? Kiek reikia parašyti bendrų su vadovu straipsnių sėkmingam disertacijos gynimui? Ir ar įmanoma apsiginti disertaciją, jei visų straipsnių autorius yra tik doktorantas, be savo vadovo.

Ačiū.

Pagarbiai,
doktorantė

2011.07.11

Šis klausimas buvo pateiktas MII diskusijų svetainėje. Vienas iš atsakymų buvo toks:

Antanas (ne iš MII)

Rašant straipsnius vien tik savo vardu sėkmingai disertacijos apsiginti neįmanoma (man nėra žinomas toks atvejis). Kas turi rašyti straipsnius vadovams, jei ne doktorantai? Žinoma, kiekvieną situaciją reikia vertinti individualiai, tačiau daugelis vadovų yra pagyvenę profesoriai, todėl savarankiškai straipsnių nei parengti, nei publikuoti jau nebegali.

Doktorante, parašykite savo vadovo pavardę, tada galėsime patarti konkrečiau.

2011.07.12

Daugeliui mokslininkų nėra aktualus mokslinio tyrimo originalumas ir naujumas, atlikto darbo profesionalumas ir nauda mokslui. Svarbu kiek reikia publikuoti straipsnių, kokiuose leidiniuose, kas privalo būti jų darbo bendraautoriais ir panašiai. Be abejonės, toks požiūris (ir atitinkamas elgesys) prieštarauja tradicinei mokslo bendruomenės kultūrai.

Šiame pasisakyme siūloma panašaus pobūdžio naujų tendencijų Lietuvos moksle atsiradimo priežasčių ieškoti mokslo politikoje ir galvoti kaip ją keisti.

MOKSLO KOKYBĘ LEMIA ETIKA

Kalbant apie mokslą ir etiką turėtume bandyti aiškintis kokia yra mokslo bendruomenės kultūra ir kuo mokslo bendruomenė skiriasi nuo kitokia veikla užsiimančių žmonių grupių. Kalbant bendrais bruožais mokslo bendruomenės kultūra grindžiama mokslinių tyrimų autonomija, kolegų kontrole išreikiama mokslinė reputacija, mokslinių tyrimų etika, tiesos paieškos poreikiu ir taip toliau. Mokslininkų bendruomenė būdama visos visuomenės dalimi neišvengiamai yra susijusi su kitokio pobūdžio kultūra, pavyzdžiui, politine.

Demokratinės politikos kultūra grindžiama įsipareigojimu: renkamoji valdžia įgyja galią įsipareigodama visuomenei atlikti tam tikrą darbą. Politinė galia reiškia valdžiai suteiktą galimybę daryti sprendimus neturint pilnos informacijos. Be abejonės, tokius sprendimus reikia daryti, nes tokia yra visuomeninė sistema.

Mokslas taip pat daro sprendimus neturint pilnos informacijos. Bet sprendimo priėmimo mechanizmas nėra grindžiamas įstatymais ir hierarchiniu valdžios mechanizmu. Moksle sprendimai priimami ekspertų konsensusu. Šis konsensusas pasiekiamas vadovaujantis tradiciškai susiformavusiais etikos principais. Etikos principų laikymasis ir sudaro galimybę mokslui siekti savo tikslų.

Mokslui neišvengiamai tenka bendrauti su politine valdžia, nes mokslas senai tapo visuomenės išlaikoma profesija. Mokslo ir valdžios bendravimo sėkmė priklauso nuo dviejų skirtingų kultūrų bendravimo pobūdžio. Jei politinė valdžia primeta mokslui savo naudos siekimo kriterijų, tai mokslininkai verčiami žadėti naudos tam, kad gautų finansinę paramą. Tokiu būdu mokslui gali tekti nusizengti savo principams.

Mokslo finansavimo forma ir jos taikomi kriterijai yra politinės ir mokslinės kultūrų bendravimo pavyzdys. Šiuo atveju įtampa atsiranda valdžiai siekiant kaip galima paprastesnio ir „objektyvesnio“ mokslo rezultatų vertinimo kriterijaus. Paprastai mokslo rezultatai vertinami tokiais kriterijais kaip publi-

kacijos citavimų skaičius, straipsnių publikuotų prestižiniame žurnale skaičius ir panašiai. Tokių vertinimų problemiškumą mokslinės kultūros požiūriu sudaro tai, kad jie tampa mokslinės veiklos siekiamybe [Malinauskas; 2011] ir jais įmanoma manipuliuoti [Arnold and Fowler; 2011].

Nėra visuotinai priimtose mokslo rezultatų kokybės sampratos, o objektų rezultatų vertinimas yra praktiškai neįmanomas. Kai rezultatai vertinami naudojant bibliometrinius rodiklius ir tai siejama su mokslo finansavimu, toks vertinimas gali tapti žalingu [Norvaiša; 2011a]. Mūsų ginama tezė: *mokslų sistemos kokybę lemia ne mokslų rezultatų kokybė (suteikiant jai kokią nors prasmę), o mokslinės veiklos kokybė, kurią labiausiai įtakoja etikos supratimas ir jos laikymasis.*

Tai nėra naujas teiginys. Pavyzdžiui, Europos mokslo fondo (European Science Foundation) vadovaujanti darbuotoja (Chief Executive) Marja Markarow teigia:

At a time when we need to build trust between science, society and policy makers is becoming more and more important, it is essential that the culture of best practice is established as the foundation for research integrity. Research activities should be undertaken within the highest ethical considerations, and misconduct should be identified and dealt with in an open and transparent manner. The quality of research is entirely based on the highest level of integrity. [Fostering Research Integrity in Europe. June 2010]

Viena iš mūsų tezės dalių yra „etikos supratimas“. Ji čia svarbi, nes Lietuvoje mokslo ir etikos santykis suprantamas gana siaurai. Paprastai ši santykį nuskaido tik plagijavimas, falsifikavimas ir fabrikavimas kai kalbama apie neigiamus aspektus. Paprastai mokslo ir etikos santykis siejamas tik su mokslo rezultatų publikavimu. Atrodo, kad bendravimas tarp mokslininkų, mokslo ir valdžios, mokslo ir visuomenės santykiai Lietuvoje etikos požiūriu vertinami labai retai.

Tai, kas vadinama „akademine etika“ Lietuvoje, yra siejama su studijų etika. Pavyzdžiui, LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas (2005 m. gruodžio 5 Nr. ISAK-2485) „Dėl rekomendacijų akademinės etikos kodeksams patvirtinimo“ skirtas tik aukštosioms mokykloms, o ne mokslo institutams. Mūsų žiniomis tik mokslininkų sąjunga turi specialiai mokslinei veiklai skirtą etikos kodeksą (žr. Mokslas ir etika <http://lms.lt>). Aukštųjų mokyklų kodeksuose mokslui skiriamas tik nedidelis skyrelis.

Išskyrus specialias etikos sritis, tokias kaip bioetika, Lietuvoje beveik nėra mokslinės veiklos etikos tyrimų ir jos ugdymo sistemos. Kol to nėra tenka žiūrėti į tai, ką daro kiti. Pavyzdžiui, Europos mokslo fondas ir ALLEA (Europos akademijos) [The European Code of Conduct for Research Integrity; 2011] numato tokius mokslinių tyrimų integralumo principus:

- sąžiningumas pristatant tyrimus;
- patikimumas vykdant tyrimus;
- objektyvumas naudojant faktus ir duomenis;
- tyrėjų nešališkumas ir nepriklausomumas;
- atvirumas ir prieinamumas santykiuose su visuomene;
- rūpinimasis tyrimo objektais;
- teisingumas cituojant ir pripažįstant prioritetus;
- atsakingumas ruošiant jaunuosius mokslininkus.

Tai schema, kurios siūloma laikytis visoms ES narių mokslo bendruomenėms. Nors Lietuvoje apie tokią Europos mokslo fondo siūlomą veiklą jau buvo rašyta [Naujokaitė; 2008], bet atrodo mes vis dar randamės ilgo kelio pradžioje.

Kitas dalykas yra mokslinės veiklos etikos principų pažeidimų vertinimas. Tarp dviejų kraštutinių: sąmoningų etikos pažeidimų ir gerosios mokslinės praktikos yra plati „pilkoji zona“. Apibūdinant šią sritį tarptautinė mokslo bendruomenė pastaruoju metu daugiau ar mažiau laikosi tokios terminologijos [Steneck; 2006].

- Atsakinga mokslinė veikla (angl. responsible conduct of research).
- Abejotina mokslinė praktika (questionable research practice) – veiksmai prieštaraujantys tradicinėms vertybėms ir visuotinai priimtai mokslinei praktikai, pavyzdžiui, nekorektiškas autorystės priskyrimas, to paties darbo atidavimas kelioms redakcijoms, (dual submission), to paties darbo publikavimas (redundant publication), nepateisinamas darbo rezultatų smulkinimas (salami slicing), neatidus tyrimas ir klaidos, klaidinantis darbo apibūdinimas, ir t. t.
- Plagijavimas, falsifikavimas ir fabrikavimas.

Didžiausią žalą mokslui daro abejotina mokslinė praktika dėl savo gausumo ir dėl pažeidimų identifikavimo sunkumų.

Pripažinus ginamąją tezę galima klausti: kaip ji gali įtakoti, pavyzdžiui, mokslo finansavimo formą? Pirmiausia, keisti naudojamą mokslo rezultatų vertinimą taip, kad mažėtų jo neigiama įtaka mokslinės veiklos etikai. Pavyzdžiui, atsisakyti principo „kuo daugiau tuo geriau“, ribojant vertinamų publikacijų skaičių, pasitelkti ekspertinį vertinimą, atsižvelgti į skirtingų mokslo krypčių kultūrinę specifiką ir panašiai. Tam, kad realizuoti tokią politiką būtina siekti suprasti pačią mokslo bendruomenės kultūrą ir diegti joje mokslinės veiklos etikos principus.

MOKSLO BENDRUOMENĖS KULTŪRA

Mokslinės veiklos standartus konkrečioje mokslo disciplinoje, tame tarpe ir etikos supratimą, apsprendžia tos disciplinos tyrimo objektas. Pavyzdžiui, visuomenės tyrimas ir gamtos tyrimas lemia skirtingas pasaulėžiūras ir kultūrinius skirtumus. Tų skirtumų iliustracija Lietuvoje yra garsioji diskusija dėl mokslo sistemos pobūdžio tarp humanitarų ir socialinių mokslų atstovų iš vienos pusės ir gamtos mokslų atstovų iš kitos pusės, ir šioje diskusijoje nuskambėję argumentai.

Kitokį kultūrinių skirtumų pobūdį galima aptikti lyginant didelę infrastruktūrą naudojančius mokslus (angl. big science) su individualių mokslininkų veiklą jungiančiais mokslais (angl. small science). Pirmuoju atveju pastebimas minios efektas (angl. herd activity), lemiantis didelės žmonių grupės tarpusavio priklausomybę ir darbo pasidalinimą ir iš to išplaukiančios pasekmės pasirenkant tyrimo objektą, tyrimo metodą, rezultatų publikavimą, citavimo dažnumą ir įpročius, bei daugybę kitų dalykų. Tuo tarpu individualiai dirbantys mokslininkai gali gerokai laisviau rinktis tyrimų metodus, juos keisti, jaučia mažesnę priklausomybę nuo kolegų požiūrio ir t. t.

Trečios rūšies skirtumai atsiranda lyginant privataus kapitalo finansuojamą taikomąjį mokslą ir akademinį mokslą, finansuojamą iš mokesčių mokėtojų lėšų. Rezultatai gaunami tiriant užsakomąjį darbą neprivalo būti publikuojami

akademiniėje spaudoje, ir dažniausiai nėra kaip rodo tyrimai [Evans; 2010]. Mokslininko karjera tai reiškia, kad jis gali netekti atradimo prioriteto pripažinimo. Tuo tarpu akademiniam mokslui pasiektų rezultatų įvertinimas tarp kolegų yra vienas iš svarbiausių mokslininkus skatinančių veiksnių [Merton; 1957].

Kitokio pobūdžio kultūrinius skirtumus tarp grynosios matematikos ir teorinės fizikos bendruomenių atskleidžia F. Quinn darbas [2011]. Ši atvejo studija yra įdomi tuo, kad etikos standartų skirtumus paaiškina tiriamojo objekto skirtingumu. Maždaug iki 20 amžiaus pradžios abi disciplinos buvo tarpiai susiję; Galileo ir Newtono laikais gamtos reiškiniams suprasti pakako suprasti matematiką. Tačiau, maždaug apie 19 a. vidurį matematika keičia savo pagrindų pobūdį, intuityvų įrodomų teiginių aiškinimą keisdama loginio pagrįstumo kriterijumi [Norvaiša; 2011b]. Šių pokyčių esmė ta, kad matematikos rezultatų patikimumą apsprendžia loginis pagrįstumas, o ne atitikimas realioms reiškiniams naudojamas teorinės fizikos rezultatams pagrįsti. Šio pokyčio pasekmė ta, kad matematika toliau vystosi sprendžama daugiausia savo viduje kylančias problemas ir vis mažiau kreipia dėmesį į gamtos mokslus. Įdomiausia tai, kad tyrimų srities pakitimus lydėjo didžiuliai atitinkamų mokslo bendruomenių elgesio kultūros pasikeitimai atskleidžiami F. Quinn [2011].

Fizikoje labiausiai vertinami intuicija ir akivaizdumu grįsti argumentai. Matematikams toks pagrįstumas reiškia tik galimybę, vadinant atitinkamus teiginius hipotezėmis. Matematikams pilnaverčiais yra tik įrodymu pagrįsti teiginiai. Tuo tarpu fizikams matematinis įrodymas yra nereikalingas smulkmenų sureikšminimas keliantis tik pašaipą. Šių skirtumų priežastimi yra ne ksenofobija ar ginčai dėl įtakos, bet įpročiai ir tradicijos atsiradę tiriant skirtingus objektus.

Minėtų skirtumų poveikis bendraujant abiem disciplinoms nėra simetriinis. Fizikams matematikos teiginiai yra neefektyvūs arba nereikšmingi, bet nekenkia. Tuo tarpu teoremos neskyrimas nuo hipotezės matematikoje gali pakenkti. Daugumai matematikų toks abejingumas loginiam griežtumui vertinamas kaip matematinų tyrimų standartų pažeidimas. Taigi, tas pats elgsys vienoje disciplinoje vertinamas teigiamai, o kitoje disciplinoje vertinamas kaip tyrimų etikos pažeidimas. Šis principinis skirtumas jau senokai kelia pro-

blemų ne tik bendruose matematikų ir fizikų tyrimuose [Jaffe and Quinn; 1993], bet ir publikavimo, citavimo, recenzavimo įpročiuose, vertinant tyrimų paraiškas finansavimui gauti ir visose kitose bendrose veiklose.

Bibliometrinių rodiklių populiarumas vertinant mokslą kelia grėsmes matematikos publikacijų patikimumui. Matematikos straipsnių svarba matematikos tyrimams verčia matematikų bendruomenę ieškoti būdų apsaugoti matematikos žurnalus nuo paplitusių neigiamų tendencijų. Pastaruoju metu tarptautinė matematikos draugija kreipėsi į matematikos bendruomenę siūlydama ieškoti savos žurnalų reitingavimo sistemos pagrįstos moksline reputacija ir ekspertiniu vertinimu.

MOKSLO ETIKA IR MOKSLO POLITIKA LIETUVOJE

Ekonominės naudos siekimu pagrįsta politinė kultūra Lietuvoje dominuoja mokslo kultūrai. Jaunoji mokslininkų karta laiko natūraliu dalyku savo darbą vertinti tik ekonominės naudos požiūriu; mokslinis idealizmas užleidžia kelią politiniam pragmatizmui.

Etikos požiūriu nepagrįsto politinio kišimosi į mokslą pavyzdys yra praeitų metų lapkričio 25 d. verslininkų ir mokslininkų susitikimas Prezidentūroje, kurio metu mokslininkai buvo kritikuojami dėl to, kad vykdoma mažai reikšmingų taikomųjų mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros darbų, nevystomos aukštosios technologijos. „Aukštųjų technologijų sektorius yra mažas ir nedidėja. Lietuvos mokslo ir verslo politiką formuojančios institucijos privalo skatinti aukštųjų technologijų, inovacijų ir taikomųjų mokslinių tyrimų plėtrą. Tai atnaujintų mokslinių tyrimų sistemą, skatintų verslo konkurencumą, tinkamai paruoštų specialistus ir padėtų išvengti „protų nutekėjimo“, – kalbėjo Prezidentė Dalia Grybauskaitė (cituojama pagal Prezidentės spaudos tarnybos pranešimą). Atitinkamos šio susitikimo išvados buvo nusiųstos mokslo politiką Lietuvoje vykdančioms institucijoms.

Ne interesų grupės turėtų spręsti, kokie moksliniai tyrimai yra skatintini. Tokie klausimai sprendžiami sudarant ir remiantis visuomenine sutartimi (socialiniu kontraktu) tarp mokslo ir visuomenės. Tokia sutartis galėtų išreikšti

bendrą sutarimą tarp mokslininkų ir politikų apie tai, kas yra mokslas, kaip jis turėtų būti reguliuojamas ir kokie politikos instrumentai galėtų realizuoti tokį sutarimą. Tokios sutarties pavyzdys yra *Vannevaro Busho* 1945 m. JAV paruoštas dokumentas *Science: The Endless Frontier*. Šio dokumento idėja yra ta, kad valdžia finansuoja fundamentinį mokslą akademinėse institucijose ir nesikiša į mokslo savivaldą už tai gaudama mokslo sukurtas technologijas ir žinias. Šis planas nebuvo tiksliai vykdomas, tačiau turėjo ir tebeturi milžinišką ideologinę įtaką mokslui JAV ir kitose šalyse.

Nesant sutarties tarp mokslo ir visuomenės Lietuvoje, aklaai vykdoma Europos Sąjungos mokslo politika nukreipta į šios sąjungos tarptautinės ir ekonominės galios didinimą. Ši mimkrinė politika nuolat konfrontuoja su į verslą besiorientuojančiomis mokslininkų grupėmis. Šios interesų grupės remiasi mūsų visuomenėje giliai įaugusiu sovietinių laikų požiūriu į mokslą, kaip į tam tikros rūšies gamybą. Bet kuriuo atveju, ignoruojamas fundamentalinis mokslas ir nepaisoma nacionalinių interesų net nebandant jų išsiaiškinti.

Kita problema yra tai, kad apie mokslą kompetentingai svarstyti nepakanka savo srities profesinių žinių. Ar daug mes, mokslininkai, suprantame apie jau minėtos fizikų ir matematikų bendruomenių krizinės situacijos ištakas? Tam reikalinga rimta švietėjiška veikla pačių mokslininkų tarpe. Ši veikla yra leisgyvė arba beišnykstanti. Pavyzdžiui, per pastaruosius 20 metų išleistos tik dvi matematiką populiarinančios knygelės. Tuo tarpu sovietiniais laikais šia tema turėjome apie keturias dešimtis skirtingų pavadinimų šios srities knygų. Mokslo populiarinimas pas mus įgijo „ilustruotojo mokslo“ formas; analitinius ir diskusinius darbus apie mokslą atstoja laisvalaikio skaitiniai apie šiuolaikinio mokslo naujoves.

Lietuvos mokslininkai galėtų ir norėtų užsiimti su mokslu tiesiogiai nesusijusia veikla, tokia kaip mokslo populiarinimas ar mokslo organizavimas. Tačiau mokslininkų iniciatyva yra žlugdoma siauru požiūriu į mokslą ir mokslinę veiklą, vadinamą MTEP arba MTTMV (moksliniai tyrimai ir taikomoji mokslinė veikla). Toks požiūris susiformavo iš OECD organizacijos nekritiškai perėmus mokslo statistikai vertinti naudojamus terminus ir sąvokas. Šios organizacijos veikalas „*Frascati vadovas*“ tapo pagrindiniu Lietuvos mokslą apibūdinančiu žinynu. Šio žinyno sąvokų absoliutinimas kuria naują situacijos prasmę ir iš to išplaukiančios politikos argumentaciją.

Dar blogiau yra tai, kad Lietuvoje nėra mechanizmo, kurio pagalba galima būtų ne tik sužinoti mokslininkų bendruomenės nuomonę, bet ir viešai svarstyti esminius mokslo politikos ir mokslinės veiklos etikos klausimus. Tokį mechanizmą galėtų padėti formuoti tokios nevyriausybinės organizacijos, kaip skirtingų mokslo sričių draugijos, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjunga ir Lietuvos mokslininkų sąjunga. Tuo labiau, kad ŠMM 2011-2013 metų strateginės veiklos plane yra 627 nuostata: „*Realiai skatinsime mokslininkus ir studentus vienijančių draugijų bei asociacijų veiklą, jų įtraukimą į mokslo ir studijų politikos formavimą, suteiksime joms galių atsakingai spręsti savo srities savivaldos klausimus*“. Priemonės šiai nuostatai įgyvendinti: „Finansuoti mokslininkus ir studentus vienijančių mokslo draugijų ir asociacijų veiklą“. Iš esmės ta pati nuostata yra įrašyta 11 numeriu Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarime dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų. Tačiau realybėje yra vykdoma mokslo administravimo politika.

Problema ta, kad mes, mokslininkai, toleruojame dabartinę mokslo administravimo sistemą Lietuvoje, kuri neskatina etikos principais grindžiamo mokslo daigų. Dėl tokios sistemos jaunosios mokslininkų kartos dauguma jau neįsivaizduoja, kad gali būti ir kitokie mokslinio darbo motyvai nei manija siekti kaip galima daugiau publikacijų žurnaluose turinčiuose aukštą cituojamumo rodiklį.

Mūsų nuomone, atsakingas požiūris į mokslą verčia svarstyti šias galimybes:

- Pereiti nuo mokslo administravimo prie mokslo savireguliacijos mechanizmo kūrimo. Tam galėtų pasitarnauti viešumo ir diskusijų svarbiausiais klausimais praktikos plėtra. Būtina kurti nepriklausomą nuo vyriausybės mokslo politikos ir mokslotyros instituciją.
- Visose mokslo institucijose skatinti savo mokslo krypties ar šakos ypatybes atspindinčių mokslinės veiklos etikos principų formavimą ir juos populiarinančią sistemą.
- Atsisakyti rinkos ir konkurencijos svertų suabsoliutinimo siekiant atkurti mokslininkų bendradarbiavimo ir tarpusavio pasitikėjimo

santykius. Ten kur įmanoma, atsisakyti viešųjų pirkimų praktikos dotuojant tokias apleistas sritis, kaip mokslo švietėjišką veiklą.

- Atgaivinti dar tarpukario laikais naudotą mokslo (at)kūrimo būdą: kviesti geriausius ir aktyviausius užsienio mokslininkus dirbti Lietuvoje tose srityse, kuriose esame akivaizdžiai atsilikę (pavyzdžiui, ekonomikos teorija). Finansiškai skatinti užsienio mokslininkus dalyvauti konkursuose užimant skyriaus arba katedros vedėjo pareigas Lietuvos mokslo institucijose.

LITERATŪRA

- Arnold, D. N. and Fowler, K. K. (2011). Nefarious Numbers. *Notices of the American Mathematical Society*, 58 (3), 434–437. <http://www.ams.org/notices/201103/rtx110300434p.pdf>
- Evans, J. A. (2010). Industry collaboration, scientific sharing, and the dissemination of knowledge. *Social Studies of Science* 40(5), 757–791.
- Jaffe, A. and Quinn, F. (1993). “Theoretical mathematics”: toward a cultural synthesis of mathematics and theoretical physics. *Bulletin of the American Mathematical Society*, 29, 1–13.
- Malinauskas, A. (2011). Mokslo darbų cituojamumas kaip mokslinio darbo kokybės matas. *Šiuolaikinis mokslas visuomenei*. I tomas, Vilnius, 37–46.
- Merton, R. K. (1957). Priorities in Scientific Discovery: A Chapter in the Sociology of Science. *American Sociological Review* 22(6), 635–659.
- Naujokaitė, M. (2008). Mokslinių tyrimų integralumas: terra incognita? *Mokslo Lietuva*, 2008 m. gruodžio 25 d. Nr. 22 (400).
- Norvaiša, R. (2011a). Ethics of scientific work and evaluation of scientific publications. Subm. for publication. http://lms.lt/files/active/0/norvaisa_straipsnis_etika.pdf
- Norvaiša, R. (2011b). Matematika ir jos reikšmė Lietuvos mokslui bei kultūrai. Skirta publikavimui leidinyje *Šiuolaikinis mokslas visuomenei*. II tomas, Vilnius.
- Quinn, F. (2011). Contributions to a science of contemporary mathematics. Draft of the book. http://www.math.vt.edu/people/quinn/history_nature/nature0.pdf
- Steneck, N. H. (2006). Fostering Integrity in Research: Definitions, Current Knowledge, and Future Directions. *Science and Engineering Ethics*, 12, 53–74.

MOKSLINIŲ TYRIMŲ ETIKOS BŪKLĖ LIETUVOJE UNIVERSITETŲ IR MOKSLINIŲ TYRIMŲ INSTITUTŲ DARBUOTOJŲ POŽIŪRIU. KAIP PAKEISTI ESAMĄ SITUACIJĄ?

AURELIJA NOVELSKAITĖ¹⁾, RAMINTA PUČĖTAITĖ²⁾

¹⁾ Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas
Adresas: A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius, tel. : 8 685 67030,
el. paštas: novelskaite@ktl. mii. lt

²⁾ Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas
Adresas: Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, tel. : 8 37 465538,
el. paštas: raminta.pucetaite@khf. vu. lt

ĮVADAS

Pristatant pirmą kartą Lietuvoje atliekamo mokslo bendruomenės požiūrio į mokslinių tyrimų etiką šalyje tyrimo duomenis¹, buvo atliekama 2011 m. pavasarį atliktos internetinės Lietuvos mokslo bendruomenės apklausos statistinė ir turinio duomenų² analizė siekiant atsakyti į klausimą: kaip Lietuvos mokslo bendruomenė vertina mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje. Apklausoje dalyvavusių Lietuvos mokslo bendruomenės narių nuomone,

¹ Novelskaitė, Aurelija ir Raminta Pučėtaitė. „Mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje: ką mano Lietuvos mokslo bendruomenė? Pirminiai nacionalinės apklausos rezultatai. “ Straipsnis parengtas pranešimo „What does Lithuanian scientific community think about scientific research ethics in Lithuania? Preliminary results of national questionnaire survey“, pristatyto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Akademinė etika ir universitetų valdymo tobulinimas“ (2011 06 28–30, MRU, Vilnius), pagrindu ir įteiktas mokslo darbų žurnalo *Socialinių mokslų studijos* redaktorių kolegijos atsakingajam redaktoriui 2011 m. rugpjūčio 16 d.

² Svarbu pažymėti, kad minimame straipsnyje, nors ir pasitelkiant socio-demografinę informaciją apie apklausos dalyves ir dalyvius, išsamiai buvo analizuojami tik 17 kintamųjų iš beveik 400 turimų; tai atsakymai į kelis II ir III klausimyno dalies klausimus: (i) *Kaip 10 balų sistemoje įvertintumėte mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje apskritai? Pakomentuokite savo vertinimą* ir (ii) būklės vertinimą detalizuojantis klausimas, kurį sudarė 12 vertinimui toje pačioje 10 balų sistemoje pateiktų teiginių.

mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje yra vertintina 6 balais iš 10 galimų. Remiantis kiekybiniais vertinimais, tokį būklės įvertinimą pirmiausiai lemia tai, kiek mokslo organizacijų narės ir nariai (mokslinius tyrimus vykdančios, prižiūrintys ir administruojantys asmenys) vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis kasdienėje veikloje. Atsižvelgus į apklausos dalyvių komentarus, mokslinių tyrimų etikos būklės įvertinimas yra toks ir dėl to, kad mokslo bendruomenės narės ir nariai viena ar kita forma yra susidūrę su neetiško elgesio pavyzdžiais tiek vykdant tyrimus ir pristatant jų duomenis (plagijavimas, idėjų vagystės, duomenų falsifikavimas ir fabrikavimas, kt.), tiek vertinant mokslinės veiklos rezultatus (korumpuota ekspertinio vertinimo sistema, nepotizmas, diskriminacija, kt.), o mokslo organizacijose nėra pakankamai išplėtos mokslinių tyrimų etikos priežiūros sistemos, jose toleruojamas neetiškas elgesys; mokslo sistemos lygmenyje trūksta teisinio etikos klausimų moksliniuose tyrimuose apibrėžimo, tinkamai nefunkcionuoja nei tyrimų finansavimo, nei mokslinės veiklos vertinimo sistemos. Statistinė analizė atskleidė galimą tendenciją: kuo jaunesnė(-is) mokslo bendruomenės narė/narys, tuo aukščiau vertinama mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje ir priešingai – kuo vyresnė(-is) narė/narys, tuo būklė vertinama prasčiau.

Atliekant statistinę analizę taip pat buvo nustatyta, kad apklausos dalyvės ir dalyviai vidutiniškai žemiau vertina tyrėjų, organizacijų etikos komitetų narių ir administracijos personalo, mokslinius tyrimus finansuojančių ir mokslo politiką formuojančių organizacijų narių vadovavimąsi mokslinių tyrimų etikos principais ir mokslinių tyrimų etikos nuostatų laikymąsi nei pastarųjų principų ir nuostatų žinojimą (atitinkamai, 5–7 ir 6–8 balai iš 10 maksimaliai galimų). Atsakymas į klausimą, kodėl žinome, bet nesivadovaujame, taip pat randamas apklausos dalyvių pateiktuose komentaruose: žinių stoka, sisteminė prievarta rinkti balus, vyraujanti kultūra.

Pastarasis darbas buvo baigtas gana retoriniu klausimu: ką daryti, kad neapsiribotume vien individų savirefleksijos gilinimu (nors tai irgi svarbu) ir galbūt frustracija matant esamą būklę, bet kad pakeistume esamą situaciją, kurioje kognityviniu lygmeniu suvokiama ir pripažįstama nepakankamai gera etikos būklė, tokią būklę sąlygojantys šaltiniai ir priežastys (ką rodo apklausos dalyvių pateiktos nuomonės), tačiau afektiniu lygmeniu į situaciją reaguo-

jama nepakankamai jautriai (kas pastebima kasdienėse veiklose), o veiksmų dažniausiai siekiama išvengti (tą rodo ir apklausos dalyvių skaičius). Šiame straipsnyje, siekiant pradėti diskusiją apie galimus atsakymus į pastarąjį klausimą, dėmesys koncentruojamas į tam tikrus reiškinius ir procesus, vykstančius skirtingo tipo mokslo organizacijose – tai universitetuose ir mokslinių tyrimų institutuose. Toks mokslo organizacijų atskyrimas analizėje yra tikslingas dėl kelių priežasčių. Viena, 2011 m. viduryje (kada ir buvo vykdoma apklausa) visi Lietuvos universitetai jau turėjo akademinės etikos kodeksus, tačiau mokslinių tyrimų institutuose etikos kodeksai buvo tik pradedami kurti. Etikos kodeksas svarbus dėl to, jog tai yra viena iš pagrindinių etikos vadybos priemonių organizacijose, kuri reglamentuoja privalomą organizacijos darbuotojų elgesį, reguliuoja darbuotojų tarpusavio santykius, formuoja organizacijos kultūrą, skatina žmones kuo efektyviau atliepti išorinių organizacijos suinteresuotųjų grupių (pvz., visuomenės, klientų, valstybės institucijų etc.) lūkesčius bei interesus (Kaptein, Schwartz, 2006; Vasiljeviene, 2000). Taigi etikos kodekso egzistavimas mokslo organizacijoje leidžia daryti prielaidą, kad bent kognityviniu lygmeniu organizacijos nariai (čia: atitinkamą mokslo organizaciją nurodę pagrindine, kurioje atliekami moksliniai tyrimai, apklausos dalyvės ir dalyviai) turi žinių apie prideramas elgesio normas mokslo srityje ir, tikėtina, kad yra susidūrę su praktikomis sprendžiant etinius pažeidimus, kurių rimtumas gali būti matuojamas pagal etikos kodekse išdėstytus etinius principus, elgesio normas ir taisykles.

Antra, dauguma Lietuvos universitetų pagal darbuotojų skaičių yra priskiriamos didelėms organizacijoms (daugiau nei 250 darbuotojų), tuo tarpu mokslinių tyrimų institutai savo darbuotojų skaičiumi neviršija mažos ar vidutinės organizacijos dydžio. Šis aspektas yra svarbus organizacijos kultūros požiūriu. Paprastai organizacijos darbuotojų skaičiui peraugus 100 darbuotojų iškyla sunkumų valdant jų vertybes ir elgesį, o tai verčia organizacijas kurti įvairias vadybos sistemas, užtikrinančias efektyvią informacijos sklaidą, požiūrių į atitinkamus reiškinius (taigi ir etinius pažeidimus) komunikavimą, procedūrų, skirtų organizacijos normų pažeidimams spręsti, kūrimą, tinkamą lyderystę etc., kurios formuoja atitinkamą organizacijos kultūrą. Taigi galima kelti prielaidą, kad etikos kodekso egzistavimas universitetuose jau yra suponavęs būtinybę diegti

kitas etikos vadybos organizacijoje priemonės, užtikrinančias efektyvų etikos kodekso laikymąsi, t. y. etikos komitetus, „karštąsias linijas“, etikos mokymus etc. (Kaptein, 1998). Todėl tikėtina, kad universitetų bendruomenėse vyrauja kitoks požiūris į mokslinių tyrimų etiką nei institutuose, kuriuose savireguliaciją gali skatinti ne etikos vadybos sistema, o tik darbuotojų sąmoningumas ir kolektyvinis spaudimas (t. y. mažose bendruomenėse vieni apie kitus beveik viską žino, taigi nuslėpti nusižengimus gali būti sudėtingiau), kurio nevisada gali pakakti; ypač, jeigu mažose organizacijose yra susiformavusi ydinga bendruomenė, kurioje dangstomi narių nusižengimai, laikantis principo „ranka ranką plauna“ (Vasiljeviene, 2000). Kita vertus, neatmetama galimybė, jog etikos vadybos priemonės ir universitetuose gali būti diegiamos tik formaliai (pvz., dėl Europos Sąjungos institucijų spaudimo, Europos tyrimų erdvės reglamento ar pan.), tačiau faktiškai nekeičiant nusistovėjusios situacijos, taigi ir toleruojant esamą mokslinių tyrimų etikos būklę. Tai vėl verčia kelti straipsnio paantraštėje įvardintą klausimą: kaip keisti esamą situaciją.

Taigi šiame straipsnyje, tęsiant 2011 m. pavasarį atliktos internetinės Lietuvos mokslo bendruomenės apklausos duomenų analizę, mėginama bent iš dalies atsakyti į jau ne kartą minėtą klausimą – kaip keisti esamą situaciją? – gilinantis į veiksnius, darančius įtaką mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą, ir tai, kaip jie suvokiami skirtingo tipo mokslo organizacijose (t. y. universitetuose ir mokslinių tyrimų institutuose).

METODOLOGINĖS PASTABOS

Lietuvos mokslo bendruomenės apklausos metodologijos aprašymas yra pateiktas aukščiau minėtame straipsnyje¹. Šiame straipsnyje, nebekartojant išsamaus aprašymo, svarbu prisiminti, kad iš viso apklausoje dalyvavo 913 Lietuvos mokslo bendruomenės narių, iš kurių tik 330 pateikė pilnai užpildytus klausimynus. Pakartotinai nesvarstant, ką toks aktyvumas apklausoje rodo (pvz., duomenų instrumento trūkumus, informacijos neprieinamumą, vyraujančią požiūrį į sociologines/internetines apklausas ar visuotinę nuostatą

¹ Novelskaitė, Pučėkaitė, įteiktas spaudai 2011, *ibid.*

mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu ar kt.), svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad toliau analizuojant duomenis (naudotasi *SPSS for Windows 13.0* programiniu paketu) nustatyti skirtingi atsakiusiųjų į atskirus klausimus skaičiai.

Remiantis straipsnio įvade aptartomis prielaidomis apie tai, kad skirtingo tipo mokslo organizacijose gali formuotis skirtingi požiūriai (kas, atitinkamai, reikalautų nevienodų priedų tų požiūrių modifikavimui), šiame straipsnyje analizuojami ir lyginami dviejų apklausos dalyvių grupių atsakymai. Tiksliau, viena grupė – tai 549 respondentės ir respondentai, nurodę universitetą pagrindine organizacija, kurioje jos/jie vykdo mokslinius tyrimus; kita grupė – tai 220 respondenčių ir respondentų, kurių moksliniai tyrimai daugiausia vykdomi mokslinių tyrimų institutuose.

Empirinė šio straipsnio dalis pradedama aprašant apklausos dalyvių nuomones (tiksliau – žinojimą) apie mokslo organizacijose egzistuojančias (mokslinių tyrimų) etikos vadybos priemones. Tai yra atsakymai į šiuos klausimus: „Ar Jūsų organizacijoje yra etikos kodeksas?“ ir „Ar vykdant mokslinius tyrimus Jūs vadovaujatės Jūsų organizacijos etikos kodeksu?“ (1 – „Niekada“, 10 – „Visada“); „Ar organizacijoje, kurioje vykdate mokslinius tyrimus, yra asmuo ar asmenų grupė, ar specialus padalinys(-iai), į kuri(kuriuos) kreipiamasi (galima kreiptis) toliau išvardintais klausimais?“ (t. y. ar egzistuoja etikos komitetas; vertinimui pateikti klausimai išvardinti 2 lentelėje). Toliau, siekiant atrasti pagrindines mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimo minėtose apklausos dalyvių grupėse dedamąsias¹ (vertinimui pateikti veiksniai išvardinti 3a ir 3b lentelėse), kurios čia traktuojamos kaip pirminiai atskaitos taškai, nuo kurių būtų galima pradėti keisti esamą mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje, atliekama tiesinė regresinė analizė. Atsižvelgiant į šios analizės rezultatus (t. y. nustačius, kokių veiksnių vertinimo padidėjimas sąlygoja bendro vertinimo padidėjimą), tikimasi identifikuoti tuos požiūrio aspektus, kuriuos veikiant galėtų būti įtakojamas (t. y. gerinamas) mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimas (pastarąjį traktuojant kaip esamos būklės atspindį).

Siekiant įvertinti mokslinių tyrimų etikos pažeidimus sąlygojančių veiksnių svarbą bei atrasti didžiausią poveikį pažeidimų atsiradimui darančių

¹ Bendri pastarųjų veiksnių rodikliai detalai analizuojami aukščiau minėtame straipsnyje – Novelskaitė, Pučėtaitė, įteiktas spaudai 2011, *ibid.*

veiksnių grupes, kita pristatomos empirinės analizės dalis – tai atsakymų į klausimą „*Ivertinkite, kokią įtaką pažeidimų atsiradimui turi toliau išvardinti veiksniai*“ (1 – „Neturi jokios įtakos“, 10 – „Turi labai stiprią įtaką“; vertinimui pateiktų veiksnių sąrašą žr. 4 lentelėje) hierarchinė klasterinė analizė¹. Pastarosios „kelių kintamųjų analizės“ (Vogt, 2005:46; Norušis, 2012:363–374) rezultatai turėtų padėti identifikuoti hierarchines mokslinių tyrimui etikos pažeidimų atsiradimą sąlygojančių veiksnių struktūras, kurios, tikimasi, sudarys pagrindą poveikiui jautrių taškų paieškai.

Taigi šiame straipsnyje analizuojami atsakymai į 6 iš visų 26 apklausoje pateiktų klausimų siekiant sukurti pagrindą diskusijai apie tai, kas turėtų būti daroma tam, mokslinių tyrimų etikos būklė Lietuvoje pasikeistų.

ETIKOS VADYBOS PRIEMONĖS LIETUVOS UNIVERSITETUOSE IR MOKSLINIŲ TYRIMŲ INSTITUTUOSE

Vystantis technologijoms, didėjant visų gyvenimo sričių globalizacijai ir augant konkurencijai, ryškėja tendencija, kad organizacijos, siekiančios sukurti vertę savo veikla, jau nebegali palikti sudėtingų, su etika susijusių klausimų bei problemų savo darbuotojų asmeninei atsakomybei: pagarbos, gero vardo tarp savo suinteresuotųjų siekianti organizacija „neperleidžia atsakomybės spręsti moralines dilemas savo darbuotojams ar kitiems suinteresuotiesiems“ (Kaptein, Wempe, 2002: 153). Todėl organizacijos kuria etikos vadybos priemones, kad įgalintų savo žmones elgtis atsakingai, sąžiningai, patikimai darbiname gyvenime ir tuo pačiu padėtų jiems įgyvendinti suinteresuotųjų lūkesčius bei organizacijos tikslus (Kaptein, 1998; Vasiljeviene, 2004). Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad Lietuvos universitetuose etikos kodeksai pradėjo rasti apie 2000 m. (Lipnevič, Novelskaitė, 2010), o mokslinių tyrimų institutuose – apie 2010 m.² Kaip jau minėta straipsnio įvade, pastarosios

¹ Ši analizės forma pasirinkta kaip alternatyva dažniau taikomai faktorinei analizei dėl to, kad pateikia sugrupuotų kintamųjų struktūras bei galimybes subjektyviam grupavimui – tai būtų daroma taikant įvairias kintamųjų rotacijas ir ieškant subjektyvų požiūrį tenkinančios kintamųjų struktūros atliekant faktorinę analizę.

² Nepublikuota informacija, sukaupta vykdant LMT finansuojamą projektą „Mokslinių

1 lentelė. Organizacijos etikos kodekso egzistavimo žinojimas skirtingo tipo organizacijos laikančių pagrindinėmis, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, apklausos dalyvių grupėje

Ar Jūsų organizacijoje yra etikos kodeksas?

	Pagrindinės organizacijos, kurioje vykdomi moksliniai tyrimai, tipas								
	Universitetas, aukštoji m-kla			Mokslinių tyrimų institutas			Kita		
	N	%	Galiojantis %	N	%	Galiojantis %	N	%	Galiojantis %
Taip	117	21	57	30	14	36	1	7	20
Ne	13	2	6	19	9	23	2	13	40
Nežinau	76	14	37	35	16	42	2	13	40
Iš viso atsakiusiųjų:	206	38	100	84	38	100	5	33	100
N. i.	343	62		136	62		10	67	
Iš viso:	549	100		220	100		15	100	

organizacijų charakteristikos leidžia tikėtis, universitetų bendruomenėse gali vyravoti stipresnės orientacijos į etikos normas atliekant mokslinius tyrimus nei mokslinių tyrimų institutų bendruomenėse. Empiriniai duomenys rodo (1 lentelė), kad beveik pusė (43 proc.) į klausimą „Ar Jūsų organizacijoje yra etikos kodeksas?“ atsakiusiųjų universitetų bendruomenių narių mano, jog etikos kodeksas neegzistuoja arba apie jo egzistavimą nežino. Nepaisant to, beveik pusė (48,6 proc.) žinančiųjų apie kodekso egzistavimą juo vadovujasi visada vykdant mokslinius tyrimus; (beveik) niekada kodeksu nesivadovaujančių (1–3 balai, kai 10 balų reiškia „visada vadovaujosi“) tebuvo 10 proc. (25 procentilis = 8). Taigi, viena vertus, tokie rezultatai verčia kelti prielaidą, kad komunikacija etinių principų ir elgesio normų klausimais universitetuose gali būti nepakankama; kita vertus, šie rezultatai taip pat rodo, kad universitetų tyrėjoms ir tyrėjams etikos kodeksai yra gana reikšminga mokslinių tyrimų etikos vadybos priemonė.

Mokslinių tyrimų institutus pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizacija laikančių apklausos dalyvių tarpe nežinančių apie kodekso egzis-

tyrimų etika Lietuvoje: būklės analizė“ (Nr. MIP–37/2010).

tavimą buvo santykinai daugiau nei aukščiau minėtoje grupėje (plg: atitinkamai, 42 proc. ir 37 proc., 1 lentelė). (Teigiančių „taip/ne“ santykiai šiuo atveju nelygintini, kadangi ne visuose mokslinių tyrimų institutuose egzistuoja kodeksai, o vykdant apklausą nebuvo fiksuojama, kokią konkrečią organizaciją atstovauja respondentė/respondentas.) Taip pat beveik pusė (46,2 proc.) šiai grupei priklausančių respondentų ir respondentų teigė, kad „visada vadovaujasi etikos kodeksu vykdant mokslinius tyrimus“; niekada kodeksu nesivadovaujančių tebuvo 1 asmuo (4 proc. grupėje). Taigi, viena vertus, aiškios informacijos apie kodeksų egzistavimą organizacijose nėra pakankamai (tai rodo santykinai dideli nežinančiųjų skaičiai); tai nurodo į komunikacijos mokslinių tyrimų etikos klausimais spragas. Kita vertus, ką tik minėtas nežinojimo rodiklis yra gana paradoksalus fiksuojant santykinai aukštą vadovavimosi kodeksu rodiklį: ar gautas rezultatas reiškia, kad kodekso svarba kasdienėse mokslinėse veiklose yra neviešinama ar tai tiesiog atsitiktinis rezultatas, kuris rodo, kad vis dėlto apklausoje dalyvavo mokslinių tyrimų etika besirūpinantys asmenys, ar ... ?

Kitas apklausos rezultatų pateikiamas paradoksas glūdi atsakymuose į klausimą, „Ar organizacijoje, kurioje vykdate mokslinius tyrimus, yra asmuo ar asmenų grupė, ar specialus padalinys(-iai), į kurį (kuriuos) kreipiamasi (galima kreiptis) toliau išvardintais klausimais?“ (2 lentelė). Konkrečiau, rezultatai rodo, kad vienu pažeidimų atvejais yra daugiau žinančių kur kreiptis, o kitų – mažiau. Pavyzdžiui, universitetus pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizacija laikančiųjų tarpe, pastebėjus plagijavimą (t. y. kad svetimas tekstas, idėjos arba išradimai pateikiami kaip savi), žino kur kreiptis 53 proc. atsakiusiųjų į klausimą; pastebėjus, kad sąmoningai gadinami ar vagiami empirinio tyrimo duomenys, kompiuterių programos, empirinės medžiagos pavyzdžiai, rankraščiai, žino kur kreiptis 43 proc. atsakiusiųjų į klausimą; pastebėjus nekorektišką, tendencingą kolegų darbo kritikavimą ir sąmoningą menkinimą dėl asmeninės antipatijos, konkurencijos, politinių ar kitokių su vertinamo mokslinio darbo profesionalumu nesusijusių motyvų žino kur kreiptis tik 32 proc. atsakiusiųjų į klausimą.

Mokslinių tyrimų institutus pagrindine mokslinių tyrimų organizacija laikančių apklausos dalyvių grupėje 36 proc. atsakiusiųjų į klausimą žino kur

2 lentelė. Organizacijos etikos komiteto egzistavimo žinojimas skirtingo tipo organizacijas laikančių pagrindinėmis, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, apklausos dalyvių grupėje

Ar organizacijoje, kurioje vykdomi moksliniai tyrimai, yra asmuo ar asmenų grupė, ar specialus padalinys(-iai), į kurį(kuriuos) kreipiamasi (galima kreiptis) toliau išvardintais klausimais?

	Iš viso:	Pagrindinės organizacijos, kurioje vykdomi moksliniai tyrimai, tipas					
		Universitetas, aukštoji m-kla		Mokslinių tyrimų institutas		Kita	
		n	Galiojantis %	n	Galiojantis %	n	Galiojantis %
		549		220		15	
21. 1. Pastebėjus, kad padirbinėjami empirinio tyrimo duomenys arba manipuluojama jais	Taip	78	39	26	32		
	Ne	55	28	27	33	3	60
	Nežinau	66	33	28	35	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	199	100	81	100	5	100
21. 2. Pastebėjus, kad sąmoningai nutylimi gauti duomenys, prieštaraujantys tyrimo hipotezei	Taip	63	34	25	32		
	Ne	57	30	31	40	3	60
	Nežinau	68	36	22	28	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	188	100	78	100	5	100
21. 3. Pastebėjus, kad sąmoningai pateikiama klaidinanti informacija apie empirinio tyrimo metodiką	Taip	69	37	25	32		
	Ne	53	28	28	36	3	60
	Nežinau	64	34	24	31	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	186	100	77	100	5	100
21. 4. Pastebėjus, kad sąmoningai gadinami ar vagjami empirinio tyrimo duomenys, kompiuterių programos, empirinės medžiagos pavyzdžiai, rankraščiai	Taip	79	43	26	34		
	Ne	48	26	29	38	3	60
	Nežinau	57	31	21	28	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	184	100	76	100	5	100
21. 5. Pastebėjus plagijavimą, t. y. kad svetimas tekstas, idėjos arba išradimai pateikiami kaip savi	Taip	100	53	26	35	1	20
	Ne	43	23	28	37	2	40
	Nežinau	47	25	21	28	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	190	100	75	100	5	100
21. 6. Pastebėjus nepamatuoją bendraautorystės primetimą kolegoms ir/arba pavaldiniams	Taip	67	36	21	30		
	Ne	52	28	29	41	3	60
	Nežinau	65	35	21	30	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	184	100	71	100	5	100
21. 7. Pastebėjus, kad neigiamas arba nutylimas mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašas	Taip	60	32	28	36		
	Ne	57	30	31	40	3	60
	Nežinau	71	38	19	24	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	188	100	78	100	5	100
21. 8. Pastebėjus nekorektišką, tendencingą kolegų darbo kritikavimą ir sąmoningą menkinimą dėl asmeninės antipatijos, konkurencijos, politinių ar kitokių su vertinamo mokslinio darbo profesionalumu nesusijusių motyvų	Taip	61	32	28	35		
	Ne	58	31	33	42	3	60
	Nežinau	70	37	18	23	2	40
	Iš viso atsakiusiųjų	189	100	79	100	5	100

kreiptis pastebėjus, kad neigiamas arba nutylimas mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašas; 30 proc. žino kur kreiptis pastebėjus nepa-
matuotą bendraautorystės primetimą kolegoms ir/arba pavaldiniams (2 lentelė). Šių rezultatų paradoksas glūdi tame, kad apklausos metu vertinimui buvo pateiktas toks etikos pažeidimų sąrašas, koks buvo pasiūlytas *Rekomendacijose akademinės etikos kodeksams* (LR Mokslo ir švietimo, 2005) ir koks buvo diegtas 2000-aisiais ne vieno universiteto etikos kodekse (Lipnevič, Novelskaitė, 2010).

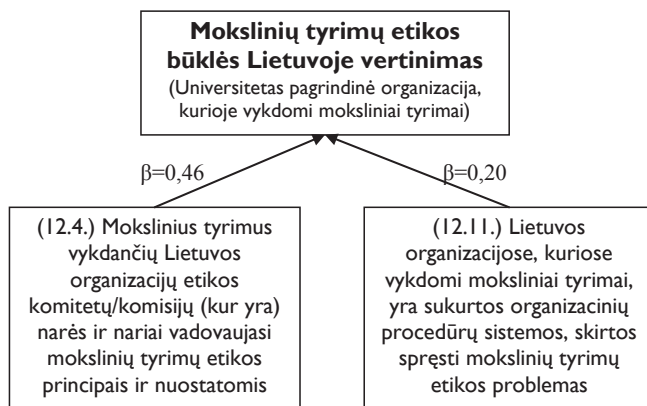
Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus rezultatus (t. y. žinios apie etikos kodekso egzistavimą organizacijoje), akivaizdu, kad (a) žinančių apie etikos kodekso egzistavimą organizacijoje yra daugiau, nei žinančių kur kreiptis susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimais; (b) tvirtinančių, jog etikos kodeksas jų organizacijose neegzistuoja yra žymiai mažiau nei žinančių, kad nėra kur kreiptis susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimu; (c) neturinčių žinių apie etikos kodekso (ne)egzistavimą organizacijoje yra daugiau, nei neturinčių žinių apie tai, ar yra kur jų organizacijoje kreiptis susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimu. Šie rezultatai verčia galvoti, kad organizacijose egzistuojančios mokslinių tyrimų etikos reguliavimo priemonės prailenkia su jų narių praktikomis (t. y., labai tikėtina, kad galima nežinoti apie etikos kodekso egzistavimą, bet žinoti, kur galima kreiptis susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimu ir priešingai).

Be to, analizuojant pastaruosius rezultatus (2 lentelė) svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad universitetus pagrindinėmis mokslinių tyrimų vykdymo organizacijomis laikančių grupėje visgi daugiausiai yra žinančių kur kreiptis tais atvejais, kai pastebimas plagijavimas ir kai pastebima, kad sąmoningai gadinami ar vagiami empirinio tyrimo duomenys, kompiuterių programos, empirinės medžiagos pavyzdžiai, rankraščiai (atitinkamai, 53 proc. ir 43 proc. atsakiusiųjų į klausimą); mokslo institutus laikančių pagrindine organizacija apklausos dalyvių tarpe žinančių kur tokiais atvejais kreiptis yra, atitinkamai, 35 proc. ir 34 proc. Tačiau pastarąsias mokslo organizacijas laikančių pagrindinėmis savo mokslinių tyrimų vykdymo organizacijomis apklausos dalyvių tarpe dažniausiai žinoma kur kreiptis pastebėjus, kad neigiamas arba nutylimas mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašas (36 proc.); tokiais atvejais kur kreiptis universitetuose žino 32 proc. apklausos dalyvių.

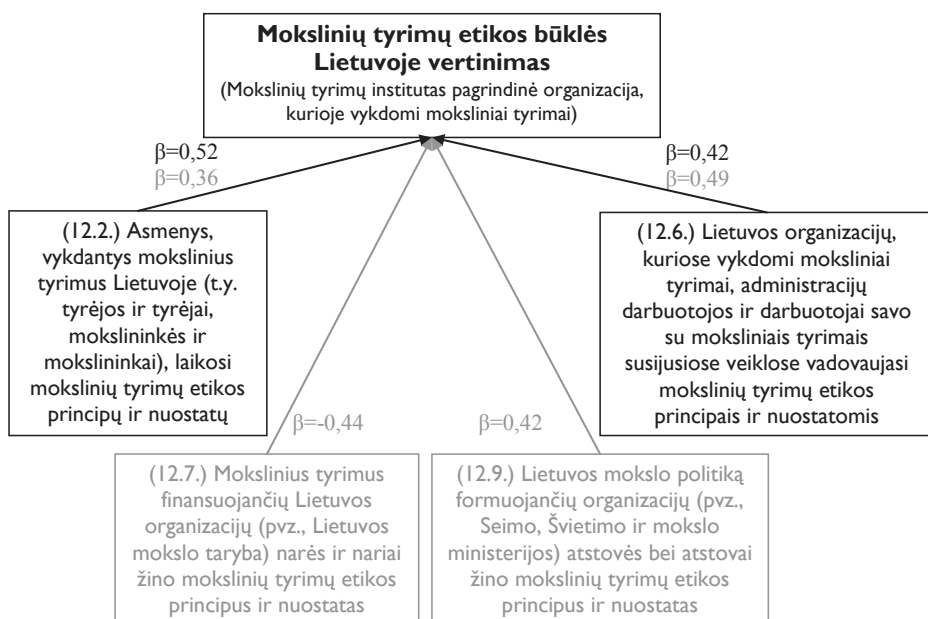
Toliau nedetalizuojant palyginimų galima konstatuoti, kad visumoje dauguma išvardintų mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atvejais yra daugiau žinančių, kur kreiptis universitetuose nei mokslinių tyrimų institutuose (išskyrus tuos atvejus, kai (21.7) pastebima, kad neigiamas arba nutylimas mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašas ir kai (21.8) pastebimas nekorektiškas, tendencingas kolegos darbo kritikavimas ir sąmoningas menkinimas dėl asmeninės antipatijos, konkurencijos, politinių ar kitokių su vertinamo mokslinio darbo profesionalumu nesusijusių motyvų – šiais atvejais yra santykinai daugiau žinančių kur kreiptis mokslinių tyrimų institutuose). Toks rezultatas ir vėl sugrąžina prie aukščiau minėto fakto – apklausos metu visi Lietuvos universitetai turėjo etikos kodeksus bei etikos komitetus. Taigi, nepaisant jų trūkumų, šios vadybos priemonės universitetuose turi tam tikrą poveikį (čia: bent teorinės galimybės kreiptis pastebėjus mokslinių tyrimų pažeidimą forma).

MOKSLINIŲ TYRIMŲ ETIKOS BŪKLĘ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ VERTINIMAS ORGANIZACINIAME KONTEKSTE: UNIVERSITETAS VS. MOKSLINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS

Kaip ir buvo numatyta, regresinės analizės rezultatai (3a ir 3b lentelės) parodė, kad požiūris į mokslinių tyrimų etikos būklę apskritai gali būti priklausomas nuo to, kokia organizacija – universitetas ar mokslinių tyrimų institutas – yra laikoma pagrindine, kurioje vykdomi moksliniai tyrimai. Universitetą pagrindine savo mokslinių tyrimų vykdymo organizacija laikančių respondentų ir respondentų vertinimai statistiškai reikšmingai sąlygojami to, kaip jos/jie vertino mokslo organizacijų etikos komitetų narių vadovavimąsi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis, bei to, kaip jos/jie vertino procedūrų sistemų, skirtų spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas, sukūrimą mokslo organizacijose (1a pav.). Pastarųjų dviejų veiksmų vertinimas leidžia paaiškinti 1/3 bendros būklės vertinimo variacijos minimoje apklausos dalyvių grupėje.

Ia pav. Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požiūrio konstruktai universitetą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančių apklausos dalyvių grupėje. Regresinės analizės rezultatai (3a lentelė).

Pav. Ib. Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požiūrio konstruktai mokslinių tyrimų institutą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančių apklausos dalyvių grupėje. Regresinės analizės rezultatai (3b lentelė).

Viena vertus, toks regresinės analizės rezultatas apklausoje dalyvavusių universitetų bendruomenių atstovių ir atstovų tarpe nurodo sėkmingą mokslinių tyrimų etikos institucionalizaciją (įsitvirtinimą) bendruomenėje ir galimą mokslinių tyrimų etikos reguliavimo veiksmingumą šiose organizacijose. Kita vertus, kadangi esama mokslinių tyrimų etikos būklė vertinama tik patenkinamai (6 balai iš 10), tikėtina, jog čia išskirti etikos reguliavimo organizacijose instrumentai (etikos komitetai, procedūrų sistemos) universitetuose nėra pakankamai veiksmingi. T. y. atsižvelgiant į aukščiau pateiktus žinojimą apie etikos kodeksų ir organizacinių darinių, į kuriuos galima kreiptis susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimais, egzistavimą apibūdinančius rezultatus, tikėtina, kad vis dėlto etikos komitetų veikla gali būti nepakankamai aiški organizacijų narėms ir nariams, o esamos procedūros nėra pakankamos etiniams pažeidimams spręsti ir/arba užkirsti kelią.

Tuo tarpu mokslinių tyrimų institutus pagrindine tyrimų vykdymo organizacija laikančių respondenčių ir respondentų tarpe regresinė analizė atskleidė du kitokius nei aukščiau minėtus požiūrio konstruktus, t. y. būklės vertinimo priklausomybę nuo mokslinius tyrimus vykdančių asmenų mokslinių tyrimų etikos principų ir nuostatų laikymosi bei Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, administracijos darbuotojų vadovavimosi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis savo su moksliniais tyrimais susijusiose veiklose; jie leidžia paaiškinti net daugiau nei 2/3 bendros mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimo variacijos. Be to, regresinės analizės rezultatai (3b lentelė) siūlo prielaidą, kad minimoje respondenčių ir respondentų grupėje vertinant visuminę mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje yra svarbios ir mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių bei Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų narių žinios mokslinių tyrimų etikos srityje (1b pav.).

Pastarieji rezultatai glaudžiai siejasi su kitais šios apklausos rezultatais¹, kurie rodo, kad didžiausia atsakomybės už mokslinių tyrimų etikos pažeidimus dalis priskiriama tyrėjoms ir tyrėjams arba mokslinių tyrimo projektų vadovėms ir vadovams – taigi individams. Mokslinius tyrimus institute atliekančių respondenčių ir respondenčių atsakymai kaip tik ši

¹ Novelskaitė, Pučėtaitė, įteiktas spaudai 2011, *ibid.*

3a lentelė, Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požūrio konstruktai universitetą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančių apklausos dalyvių grupėje

Regresinės analizės rezultatai

Priklausomas kintamasis: Kaip 10 balų sistemoje įvertintumėte mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje apskritai?

(Konstanta)
12, 1, Asmenys, vykdančys mokslinius tyrimus Lietuvoje (t, y, tyrėjos ir tyrėjai, mokslininkės ir mokslininkai), žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12, 2, Asmenys, vykdančys mokslinius tyrimus Lietuvoje (t, y, tyrėjos ir tyrėjai, mokslininkės ir mokslininkai), laikosi mokslinių tyrimų etikos principų ir nuostatų
12, 3, Mokslinius tyrimus vykdančių Lietuvos organizacijų etikos komitetų/komisijų (kur yra) narės ir nariai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12, 4, Mokslinius tyrimus vykdančių Lietuvos organizacijų etikos komitetų/komisijų (kur yra) narės ir nariai vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12, 5, Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, administracijų darbuotojos ir darbuotojai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12, 6, Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, administracijų darbuotojos ir darbuotojai savo su moksliniais tyrimais susijusiose veiklose vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12, 7, Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų (pvz., Lietuvos mokslo taryba) narės ir nariai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12, 8, Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų (pvz., Lietuvos mokslo taryba) narės ir nariai vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12, 9, Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų (pvz., Seimo, Švietimo ir mokslo ministerijos) atstovės bei atstovai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12, 10, Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų (pvz., Seimo, Švietimo ir mokslo ministerijos) atstovės bei atstovai atsižvelgia į mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas formuojant Lietuvos mokslo politiką
12, 11, Lietuvos organizacijose, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, yra sukurtos organizacinių procedūrų sistemos, skirtos spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas
12, 12, Lietuvos organizacijose, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, funkcionuoja organizacinių procedūrų sistemos, skirtos spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas
12, 13, Mokslinius tyrimus finansuojančios Lietuvos organizacijos (pvz., Lietuvos mokslo taryba) užtikrina mokslinių tyrimų etikos pažeidimų prevenciją jų finansuojamuose tyrimuose
12, 14, Lietuvos teisiniuose dokumentuose (t, y, ástatymuose, ásakymuose ir pan.) yra apibrėžti mokslinių tyrimų etikos klausimai

Modelis 1 (irašymo (enter) metodas Pakoreguotas R ² = ,301 (Std, paklaida = 1,759)					Modelis 2 (pažingsnis (stepwise) metodas Pakoreguotas R ² = ,335 (Std, paklaida = 1,716)				
Nestd, koeficientas		Std, koeficientas	t	Reikšmin- gumas	Nestd, koeficientas		Std, koeficientas	t	Reikšmin- gumas
B	Std, paklaida	Beta			B	Std, paklaida	Beta		
1,303	,781		1,668	,099	1,508	,589		2,560	,012
-,158	,176	-,152	-,899	,371					
,245	,200	,226	1,228	,222					
,174	,215	,146	,809	,421					
,335	,219	,324	1,526	,130	,475	,093	,461	5,087	,000
-,136	,162	-,131	-,841	,403					
,164	,201	,168	,818	,415					
-,011	,153	-,011	-,071	,943					
-,163	,155	-,187	-1,050	,296					
,057	,143	,066	,398	,691					
,112	,149	,126	,747	,457					
,308	,177	,381	1,737	,086	,164	,073	,203	2,238	,027
-,203	,202	-,243	-1,008	,316					
,035	,154	,039	,229	,820					
-,088	,097	-,104	-,911	,365					

3b lentelė. Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požiūrio konstruktai mokslinių tyrimų institutą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikanti apklausos dalyvių grupėje

Regresinės analizės rezultatai

Priklausomas kintamasis: Kaip 10 balų sistemoje įvertintumėte mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje apskritai?

(Konstanta)
12. 1. Asmenys, vykdančius mokslinius tyrimus Lietuvoje (t. y. tyrėjos ir tyrėjai, mokslininkės ir mokslininkai), žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12. 2. Asmenys, vykdančius mokslinius tyrimus Lietuvoje (t. y. tyrėjos ir tyrėjai, mokslininkės ir mokslininkai), laikosi mokslinių tyrimų etikos principų ir nuostatų
12. 3. Mokslinius tyrimus vykdančių Lietuvos organizacijų etikos komitetų/komisijų (kur yra) narės ir nariai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12. 4. Mokslinius tyrimus vykdančių Lietuvos organizacijų etikos komitetų/komisijų (kur yra) narės ir nariai vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12. 5. Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, administracijų darbuotojos ir darbuotojai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12. 6. Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, administracijų darbuotojos ir darbuotojai savo su moksliniais tyrimais susijusiose veiklose vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12. 7. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų (pvz., Lietuvos mokslo taryba) narės ir nariai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12. 8. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų (pvz., Lietuvos mokslo taryba) narės ir nariai vadovaujasi mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis
12. 9. Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų (pvz., Seimo, Švietimo ir mokslo ministerijos) atstovės bei atstovai žino mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas
12. 10. Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų (pvz., Seimo, Švietimo ir mokslo ministerijos) atstovės bei atstovai atsižvelgia į mokslinių tyrimų etikos principus ir nuostatas formuojant Lietuvos mokslo politiką
12. 11. Lietuvos organizacijose, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, yra sukurtos organizacinių procedūrų sistemos, skirtos spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas
12. 12. Lietuvos organizacijose, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, funkcionuoja organizacinių procedūrų sistemos, skirtos spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas
12. 13. Mokslinius tyrimus finansuojančios Lietuvos organizacijos (pvz., Lietuvos mokslo taryba) užtikrina mokslinių tyrimų etikos pažeidimų prevenciją jų finansuojamuose tyrimuose
12. 14. Lietuvos teisiniuose dokumentuose (t. y. ástatymuose, ásakymuose ir pan.) yra apibrėžti mokslinių tyrimų etikos klausimai

Modelis 1 (irašymo (enter) metodas Pakoreguotas R ² = . 801 (Std. paklaida = . 882)					Modelis 2 (pažingsnis (stepwise) metodas Pakoreguotas R ² = . 769 (Std. paklaida = . 948)				
Nestd. koeficientas		Std. koeficientas	t	Reikšmin- gumas	Nestd. koeficientas		Std. koeficientas	t	Reikšmin- gumas
B	Std. paklaida	Beta			B	Std. paklaida	Beta		
1,060	,707		1,500	,144					
-,145	,154	-,151	-,939	,356					
,352	,158	,356	2,235	,033	,516	,110	,521	4,672	,000
,128	,169	,122	,756	,456					
,066	,139	,068	,474	,639					
-,047	,149	-,052	-,312	,757					
,472	,171	,488	2,766	,010	,407	,108	,421	3,769	,001
-,368	,130	-,437	-2,820	,009					
,028	,129	,033	,213	,833					
,326	,124	,421	2,634	,013					
-,080	,134	-,091	-,598	,555					
-,105	,113	-,154	-,923	,363					
,121	,124	,152	,976	,337					
,179	,095	,230	1,892	,068					
-,064	,076	-,084	-,841	,407					

požiūrį ir patvirtina: etikos būklė tiek gera, kiek individai (mokslininkės ir mokslininkai) laikosi etikos principų ir nuostatų ir kiek individai (administracijos darbuotojos ir darbuotojai) jomis vadovaujasi. Šių dviejų veiksmų įtakos reikšmę galima aiškinti tuo, jog institutuose dėl silpniau nei universitetuose išplėtotų organizacinių struktūrų tyrėjos ir tyrėjai dažnai nemažą darbo laiko dalį skiria ir administracinių funkcijų atlikimui: jos pačios/jie patys administruoja savo projektus, (per)skirsto finansus, susirašinėja su finansuojančiomis institucijomis, teikia įvairius prašymus etc. Šiuo atveju tai, jog jų atskaitos taškas vertinant etikos būklę yra ne etiką reglamentuojančios ir kontroliuojančios procedūros organizacijose, o mokslo politiką formuojantys makro lygmens veiksniai, taip pat gali būti nesunkiai paaiškinami: daugumoje Lietuvos mokslinių tyrimų institutų tokios procedūros kol kas nėra sukurtos (bent lyginant su universitetuose pasiektu lygmeniu). Tuo tarpu vykdant mokslinį tyrimą procedūrų laikymasis priklauso nuo to, kiek aiškiai įvairiuose dokumentuose apibrėžiama mokslinių tyrimų etika, jos laikymosi būtinybė ar sankcijos už nesilaikymą. Kadangi mokslinių tyrimų aprašai Lietuvoje neiškalbingi etiniais klausimais, o įstatymai, susiję su mokslinių tyrimų etika, tik keliose vietose užsimena apie etikos laikymosi būtinybę (Novelskaitė, Pučėtaitė, Lipnevič, 2011), tad būklės vertinimas kaip patenkinamos yra logiškas rezultatas.

Apibendrinant, šie rezultatai nurodo skirtingo tipo organizacijose egzistuojant skirtingą požiūrį, kuris, tikėtina, pirmiausia atspindi faktinę mokslinių tyrimų etikos užtikrinimo priemonių diegimo organizacijose būklę: kaip jau minėta aukščiau, visi Lietuvos universitetai, tačiau tik keli mokslinių tyrimų institutai turi etikos komitetus bei etikos kodeksus. Taigi šie rezultatai gali reikšti, kad universitetų bendruomenėse jau pradėjo formuotis nuostata, jog organizacija privalo priimti atsakomybę už tai, kas vyksta jos viduje (čia: moksliniai tyrimai ir etikos pažeidimai juos vykdant). Tuo tarpu mokslinių tyrimų institutų bendruomenėse pagrindiniais atsakomybės centrais išlieka pati tyrėja/pats tyrėjas bei daugiau ar mažiau kontrolės funkcijas atliekanti organizacijos administracija (bet ne specialus organizacinis darinys); šiose (ir žymiai mažesnėse nei universitetų) bendruomenėse, kuriose tyrėja/tyrėjas dažnai turi atsakomybę už visus mokslinio tyrimo etapus (pradedant mokslinių

tyrimų projekto visų dalių rengimu, projekto administravimu ir mokslinės veiklos vykdymu, baigiant ataskaitų rengimu ir jų pateikimu finansuojančioms institucijoms), yra reikšmingesnis ir mokslinius tyrimus finansuojančių bei mokslo politiką formuojančių asmenų vaidmuo.

KODĖL NUSIŽENGINĖJAMA MOKSLINIŲ TYRIMŲ ETIKOS PRINCIPAMS IR NUOSTATOMS LIETUVOS AKADEMINĖJE BENDRUOMENĖJE

Apklausoje dalyvių nuomone, stipriausią įtaką mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui mokslinius tyrimus vykdančių asmenų lygmenyje turi tyrėjų asmeninės vertybės (vidurkis 8,3), organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, lygmenyje – organizacijos kultūra (vidurkis 8,1), mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų lygmenyje – sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai (vidurkis 7,9) (4 lentelė, 2 pav.¹). Sąlyginai mažiausią įtaką minimų pažeidimų atsiradimui turi laiko stoka mokslinius tyrimus vykdančių asmenų lygmenyje ir konkurencija tarp organizacijos padalinių organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, lygmenyje (vidurkiai 6,5 balo). Svarbu pažymėti, kad visi vertinimui pateikti veiksniai susilaukė tiek minimalių (1 balas – „Neturi jokios įtakos“), tiek maksimalių (10 balų – „Turi labai stiprią įtaką“) vertinimų; tai rodo, kad apklausoje dalyvavo gana skirtingas nuomones turintys asmenys.

Lyginant skirtingo tipo organizacijas laikančių pagrindinėmis mokslinių tyrimų vykdymo organizacijomis apklausoje dalyvių nuomones, pastebima, kad mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą sąlygojančių veiksnių vertinimai nėra identiškai (5 lentelė). Pavyzdžiui, mokslinių tyrimų institutą nurodę pagrindine organizacija, kurioje atliekami tyrimai, aukščiausiai vertino savo pačių pateiktus komentarus. (Pastarieji tačiau nėra reikšmingai skirtingi nuo pateiktų universitetuose dirbančių respondentų/respondentų: pvz., atitinkamai „ŠMM vykdoma mokslinės veiklos finansavimo politika“ vs. „galimy-

¹ 4 lentelėje ir 2 pav. pateikti aritmetiniai vidurkiai kiek skiriasi dėl skirtingo aritmetinio vidurkio skaičiavimo metodo: 4 lentelėje pateikti vidurkiai tikslesni; 2 pav. pateikti ir 95 proc. pasiklovimo intervalai, leidžiantys daryti išvadą apie atskirų veiksnių vertinimo skirtumų statistinį patikimumą.

4 lentelė. Mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą įtakojančių veiksmų įvertinimas
 Įvertinkite, kokią įtaką pažeidimų atsiradimui turi toliau išvardinti veiksniai.

	Iš viso atsakiusiųjų (n)	Vertinimai		Vidurkis	Std. Nuokrypis
		Minimalus (Neturi jokios įtakos)	Maksimalus (Turi labai stiprią įtaką)		
18. 1. Mokslinius tyrimus vykdančių asmenų lygmenyje:					
1. Žinių ir/ arba patirties stoka	347	1	10	7,0	2,513
2. Laiko stoka	341	1	10	6,5	2,615
3. Materialinių išteklių trūkumas	337	1	10	6,8	2,743
4. Asmeninės vertybės	345	1	10	8,3	2,125
5. Konkurencija tarp mokslo bendruomenės narių	340	1	10	7,4	2,384
6. Mokslo bendruomenės savireguliacijos trūkumas	324	1	10	7,3	2,449
7. Kita	37	1	10	7,4	2,742
18. 2. Organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, lygmenyje:					
1. Administracijos nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu	323	1	10	7,1	2,582
2. Egzistuojantys mokslinių tyrimų etikos reguliavimo mechanizmai ir priemonės	307	1	10	6,7	2,704
3. Konkurencija tarp organizacijos padalinių	317	1	10	6,5	2,592
4. Organizacijos kultūra	329	1	10	8,1	2,208
5. Kita	27	1	10	7,5	3,056
18. 3. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų lygmenyje:					
1. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu	294	1	10	7,3	2,616
2. Mokslinių tyrimų etikos prevencijos mechanizmų ir priemonių išplėtojimo lygmuo	278	1	10	6,8	2,633
3. Sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai	291	1	10	7,9	2,396
4. Kita	21	2	10	7,1	2,773
18. 4. Mokslo politikos lygmenyje:					
1. Nepakankamas mokslinių tyrimų etikos klausimų nusakymas nacionaliniuose teisės aktuose	300	1	10	7,2	2,558
2. Tarpinstitucinė konkurencija mokslinius tyrimus vykdančių organizacijų tarpe	290	1	10	7,2	2,616
3. Kita	21	1	10	7,1	2,833

4 LENTELEŠ PASTABA. Atlikus neparametrinį *Wilcoxon susijusių rangų testą* (komentarų pateiktų „kita“ vertinimai iš analizės anuliuoti) nustatyta, kad 1 veiksmų grupėje egzistuoja statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aukščiausiai įvertinto teiginio 4 vertinimų pasiskirstymo ir visų kitų teiginių grupėje vertinimų pasiskirstymų, bei tarp žemiausiai įvertinto teiginio 2 vertinimo pasiskirstymo ir visų kitų teiginių vertinimų pasiskirstymų; 2 veiksmų grupėje egzistuoja statistiškai reikšmingas skirtumas tarp aukščiausiai įvertinto teiginio 4 vertinimo pasiskirstymo ir visų kitų teiginių grupėje vertinimų pasiskirstymų, ir tarp teiginio 1 vertinimo pasiskirstymo ir visų kitų teiginių grupėje vertinimų pasiskirstymų; 3 veiksmų grupėje egzistuoja statistiškai reikšmingas skirtumas tarp visų teiginių grupėje vertinimų pasiskirstymų.

Tas pats neparametrinis testas rodo, kad statistiškai reikšmingai skiriasi ir visų trijų aukščiausiai įvertintų teiginių (1.4, 2.3 ir 3.3 vertinimai).

bė gauti finansinę paramą už nekokybišką darbą“; „pažintys ir giminystės ryšiai tarp pareiškėjų ir finansavimo skyrėjų ar paraiškų recenzentų“ vs. „sprendimus priimančias asmenis neretai proteguoja savo atstovaujamas mokslo kryptis“.) Taip pat pastarojoje grupėje didesnė svarba buvo išvelgiama tokiuose veiksmuose, kaip konkurencija tarp mokslo bendruomenės narių ir organizacijos padalinių, mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu ir sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai, tarpinstitucinė konkurencija mokslinius tyrimus vykdančių organizacijų tarpe. Tuo tarpu universitetus pagrindinėmis mokslinių tyrimų vykdymo organizacijomis nurodę apklausos dalyvės ir dalyviai didesnę svarbą priskyrė laiko stokai, mokslo organizacijose egzistuojantiems mokslinių tyrimų etikos reguliavimo mechanizmams ir priemonėms, nepakankamam mokslinių tyrimų etikos klausimų nusakymui nacionaliniuose teisės aktuose.

Ieškant prasminių mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą sąlygojančių veiksmų struktūrų buvo atlikta hierarchinė klasterinė analizė. Universitetą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją nurodžiusių respondentų ir respondentų grupėje stipriausią įtaką (8 balai iš 10) mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui turinčių veiksmų grupė apima tris tam tikra prasme elgesio moralumą nusakančius veiksmus. Tai: (2.4) Organizacijos kultūra, (1.5) Konkurencija tarp mokslo bendruomenės narių ir (1.4) Asmeninės vertybės.

5 lentelė. Mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą įtakojančių veiksmų įvertinimas universitetus ir mokslinių tyrimų institutus atstovaujančių apklausos dalyvių tarpe. (Ivertinkite, kokią įtaką pažeidimų atsiradimui turi toliau išvardinti veiksniai)

Pagr. org., kurioje vykdomi moksliniai tyrimai	Universitetas				Mokslinių tyrimų institutas				Nuokrypis	
	Iš viso atsakiusiųjų (n)	Vertinimai		Vidurkis	Nuokrypis	Iš viso atsakiusiųjų (n)	Vertinimai			Vidurkis
		Minimalus (Neturi jokios įtakos)	Maksimalus (Turi labai stiprią įtaką)				Minimalus (Neturi jokios įtakos)	Maksimalus (Turi labai stiprią įtaką)		
18.1. Mokslinius tyrimus vykdančių asmenų lygmenyje:										
1. Žinių ir/arba patirties stoka	247	1	10	7,0	2,528	94	1	10	7,1	2,446
2. Laiko stoka	242	1	10	6,6	2,565	93	1	10	6,0	2,704
3. Materialinių išteklių trūkumas	236	1	10	6,8	2,704	95	1	10	6,9	2,841
4. Asmeninės vertybės	243	1	10	8,4	1,995	96	1	10	8,2	2,346
5. Konkurencija tarp mokslo bendruomenės narių	239	1	10	7,3	2,413	95	1	10	7,8	2,229
6. Mokslo bendruomenės savireguliacijos trūkumas	225	1	10	7,3	2,361	93	1	10	7,4	2,678
7. Kita	26	1	10	6,9	2,992	9	5	10	8,8	1,641
18.2. Organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, lygmenyje:										
1. Administracijos nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu	229	1	10	7,1	2,526	88	1	10	7,2	2,712
2. Egzistuojantys mokslinių tyrimų etikos reguliavimo mechanizmai ir priemonės	217	1	10	6,8	2,569	84	1	10	6,4	3,006
3. Konkurencija tarp organizacijos padalinių	221	1	10	6,4	2,555	90	1	10	6,8	2,693
4. Organizacijos kultūra	229	1	10	8,2	2,071	94	1	10	8,0	2,452
5. Kita	18	1	10	6,7	3,322	8	5	10	9,1	1,727
18.3. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų lygmenyje:										
1. Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu	203	1	10	7,1	2,618	85	1	10	7,7	2,614
2. Mokslinių tyrimų etikos prevencijos mechanizmų ir priemonių išplėtojimo lygmuo	195	1	10	6,8	2,636	77	1	10	6,8	2,606
3. Sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai	199	1	10	7,8	2,481	86	2	10	8,2	2,072
4. Kita	16	2	10	6,5	2,708	5	5	10	9,0	2,236
18.4. Mokslo politikos lygmenyje:										
1. Nepakankamas mokslinių tyrimų etikos klausimų nusakymas nacionaliniuose teisės aktuose	212	1	10	7,3	2,477	82	1	10	6,9	2,704
2. Tarpinstitucinė konkurencija mokslinius tyrimus vykdančių organizacijų tarpe	201	1	10	7,0	2,608	83	1	10	7,9	2,448
3. Kita	14	1	10	6,3	2,840	6	5	10	8,7	2,160

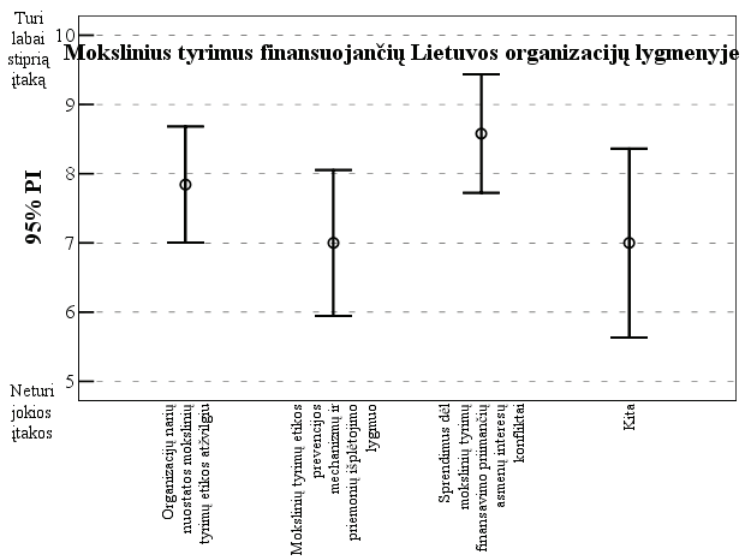
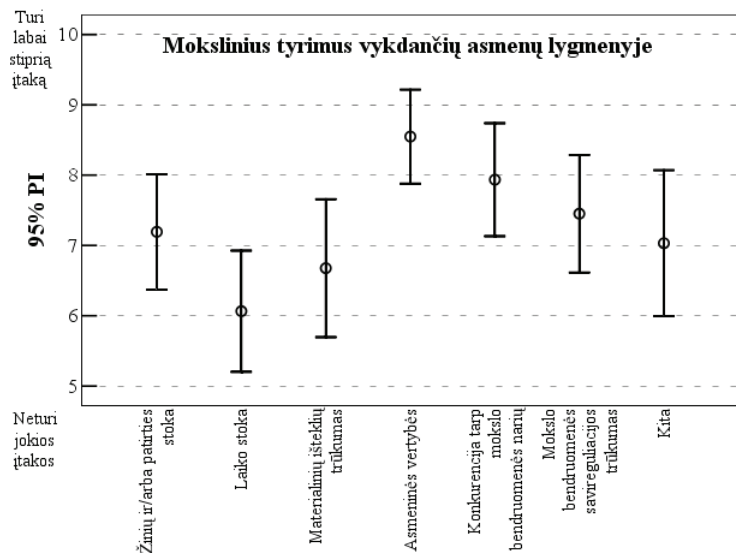
Kiek silpnesnį poveikį pažeidimų atsiradimui turinčių veiksnių grupės (klasteriai) yra kelios. Viena jų (vertinimo vidurkis 7,2 balo) apima tokius mokslinių tyrimų vadybą organizacijos lygmenyje nusakančius veiksnius kaip (3.3) Sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai, (3.2) Mokslinių tyrimų etikos prevencijos mechanizmų ir priemonių išplėtojimo lygmuo, (3.1.) Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu ir (2.1) Administracijos nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu. Kita beveik tokio paties stiprumo (vertinimo vidurkis 7,1 balo) poveikį turinčių veiksnių grupė apima reguliacinio pobūdžio aspektus: (4.1) Nepakankamas mokslinių tyrimų etikos klausimų nusakymas nacionaliniuose teisės aktuose, (2.2) Egzistuojantys mokslinių tyrimų etikos reguliavimo mechanizmai ir priemonės ir (1.6) Mokslo bendruomenės savireguliacijos trūkumas.

Mokslinius tyrimus vykdančių asmenų (1.1) Žinių ir/ arba patirties stoka (vidurkis 7 balai) klasterinės analizės rezultate pasirodo kaip individualus, tiesiogiai su jokiais kitais veiksniais nesisiejantis mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimo šaltinis (tikėtina, todėl, kad didelėse organizacinėse struktūrose tai kompensuojama galimybe dirbti didelėje komandoje).

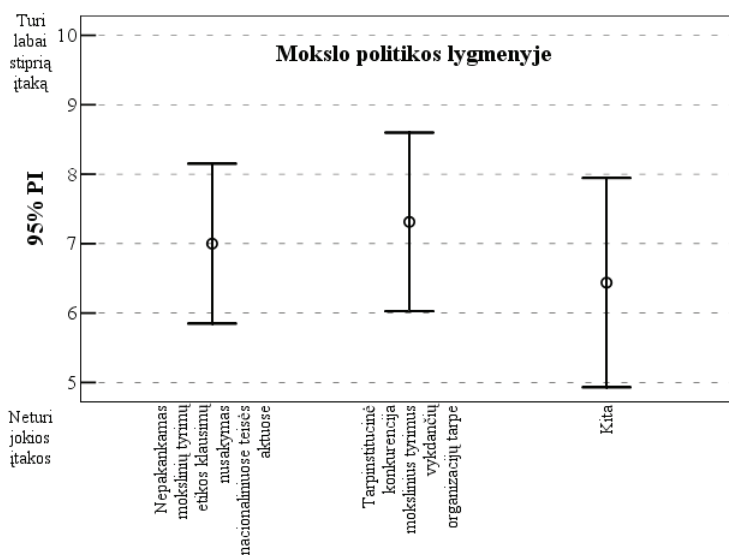
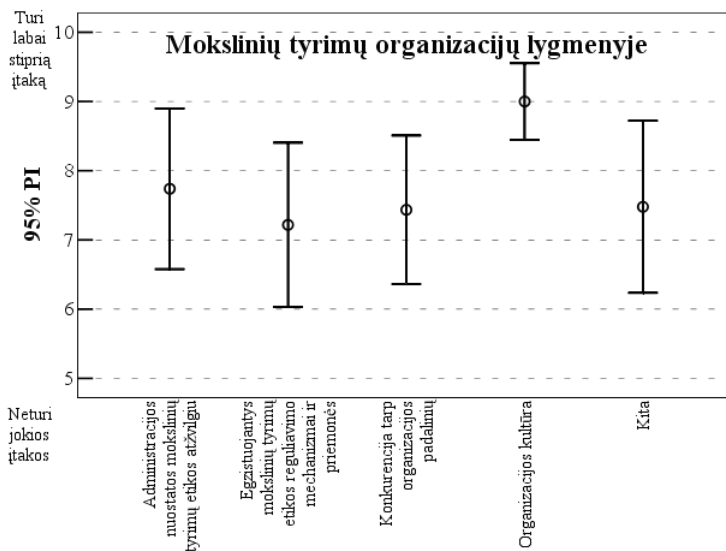
Galiausiai, (4.2) Tarpinstitucinė konkurencija mokslinius tyrimus vykdančių organizacijų tarpe priskiriamai vienai grupei kartu su visais apklausos metu laisva forma išrašytais mokslinių tyrimų etikos pažeidimų šaltiniais ir priemonėmis („Kita“ nuomonės) (klasterio vertinimo vidurkis 6,7 balo). Tuo tarpu kasdienės darbo sąlygas nusakantys veiksniai – (1.3) Materialinių išteklių trūkumas, (2.3) Konkurencija tarp organizacijos padalinių, (1.2) Laiko stoka (tikėtina – derinant dideles pedagoginio darbo apimtis su reikalavimas teikti mokslinę produkciją) – pasirodo kaip santykinai silpniausią poveikį (vertinimo vidurkis 6,6 balo) mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui turinti grupė.

Taigi šiuo atveju klasterinė analizė siūlo tokią sugrupuotų veiksnių poveikio mokslinių tyrimų pažeidimų atsiradimui hierarchiją (3a pav.).

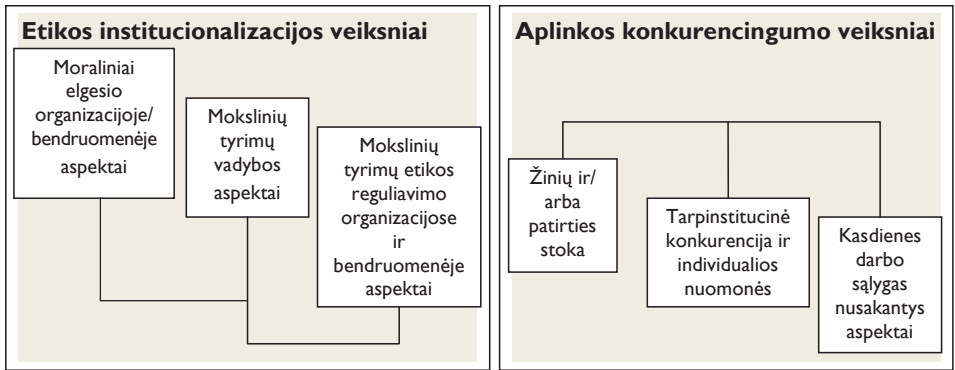
Interpretuojant šiuos rezultatus, universiteto, kaip autonomiškos struktūros, ir jo darbuotojų santykio su organizacija kontekste įdomu pastebėti, kad atsiskiria moraliniai elgesio, mokslinių tyrimų vadybos ir reguliaciniai mokslinių tyrimų aspektai. Toks rezultatas suponuoja prielaidą, kad univer-

2 pav. Mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimą įtakojančių veiksnių įvertinimas. (Įvertinkite, kokią įtaką pažeidimų atsiradimui turi toliau išvardinti veiksniai)

TECHNINĖ PASTABA: Pateikti teiginiai (X ašis) buvo vertinami 10 balų skalėje, kur 1 reiškė, kad veiksnyms „neturi jokios įtakos“, o 10 – kad veiksnyms turi labai stiprią įtaką mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui. Y ašyje pateikti vertinimo balais rezultatai (vertinimų vidurkiai ir 95 proc. vidurkio pasiklovimo intervalai, kurie rodo, kokiose ribose galėtų atsirasti vertinimo vidurkis, jei apklausoje būtų dalyvavus visa Lietuvos mokslo bendruomenė; nepersidengiančios intervalų ribos rodo statistškai reikšmingą skirtumą tarp lyginamų vertinimo vidurkių).

3 a pav. Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požiūrio konstruktai universitetą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančių apklausos dalyvių grupėje. (*Hierarchinės klasterių analizės rezultatai*).

PASTABA: veiksmų grupių išdėstymas žemėjančia tvarka atspindi jų vertinimų mažėjimo seką; veiksmų grupes jungiančios tiesės iliustruoja klasterinės analizės pateiktus veiksmų grupių junginius.

sitete tyrimus vykdančias asmenis save laiko nepriklausomais nuo vadybinių ir reguliacinių struktūrų. Kitaip sakant, panašiai, kaip individas bus linkęs laikytis savo etikos normų – asmeninių vertybių (kurios iš esmės ir yra organizacijos kultūros pagrindas ir kuri yra turininis konkurencijos tarp mokslų bendruomenės narių komponentas) nepriklausomai nuo administracijos požiūrio ir formalių reguliacinių instrumentų. Tačiau tokia situacija organizacijos požiūriu reiškia riziką nevaldymui: nebūtinai asmeninės vertybės bus tos, kurios atitiks organizacijos paskirtį ir tenkins viešąjį interesą. Be to, toks rezultatas implikuoja svarstymus apie mokslų vadybą vykdančių individų kompetenciją sprendžiant etikos klausimus – galbūt jos nėra? Arba, papildomai įvertinant ir tai, kad atlikta analizė verčia atskira grupe išskirti mokslinių tyrimų etikos reguliavimo aspektus, gal mokslų vadyba tėra atskira (formali ir/arba mažai integruota?) mokslinių tyrimų etikos problemų sprendimo mokslų organizacijose ir visoje mokslų bendruomenėje dedamoji? Taigi šie rezultatai siūlo ieškoti būdų, kaip apjungti individualias, vadybines ir reguliacines intencijas mokslinių tyrimų etikos diegimo srityje.

Kita interpretacijos reikalaujanti klasterinės analizės rezultate išryškėjusi veiksnių grupė – aplinkos konkurencingumas, kuris didina spaudimą mokslo institucijoms reikalauti iš savo darbuotojų mokslo pasiekimų, neatsižvelgiant į turimus išteklius. Kadangi dažniausiai reikalaujamų mokslo pasiekimų formos – aukšto lygio mokslinės publikacijos parengimas reikalauja daug laiko, materialinių ir kt. išteklių, jų trūkumas individo lygmeniu gali suponuoti įvairius pa(si)teisinimus vykdant mokslinius tyrimus nesilaikant etikos normų (tuo replikuojant seną sovietinį posakį „jie apsimetė, kad mums moka, mes apsimetėm, kad dirbam“). Tai verčia eilinį kartą svarstyti mokslo tiriamosios veiklos finansavimo politikos klausimus. Kadangi universitetai vis dar didesnę pajamų dalį gauna iš valstybės (neskaičiuojant kol kas Europos Sąjungos teikiamos paramos) ir kur kas mažesnę dalį – iš verslo užsakymų, lėšų pritraukimo moksliniams tyrimams būdų paieška iškyla kaip dar viena netiesioginė mokslinių tyrimų etikos būklės gerinimo galimybė Lietuvoje.

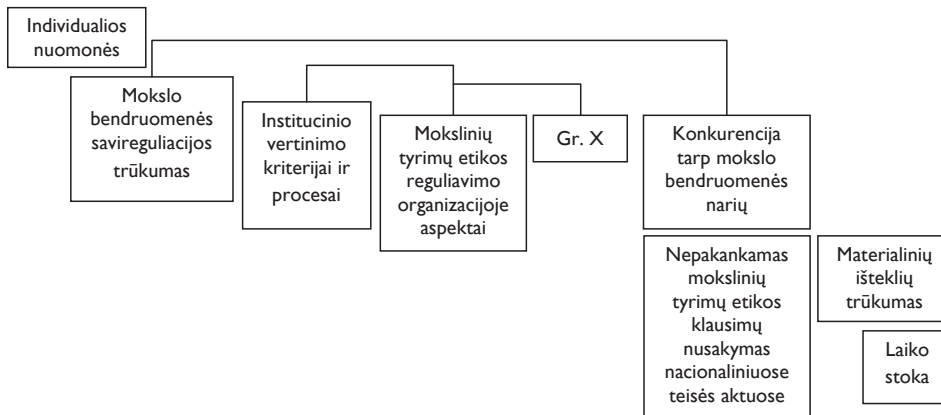
Mokslinių tyrimų institutą pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizacija nurodžiusių apklausos dalyvių grupėje hierarchinės klasterinės analizės rezultatas yra kitoks: pirma, čia didžiausią poveikį (vidutinis vertinimas 8,9 balo) turi laisvu tekstu išrašytų individualius požiūrius atspindinčių veiksnių grupės (visos „Kita“ atsakymų grupės); antra, klasterinė analizė suformuoja tik kelias prasmines veiksnių grupes ir palieka žymiai daugiau „atskirų“ veiksnių (t. y. (1.2) Laiko stoka, (4.1) Nepakankamas mokslinių tyrimų etikos klausimų nusakymas nacionaliniuose teisės aktuose, (1.3) Materialinių išteklių trūkumas, (1.6) Mokslo bendruomenės savireguliacijos trūkumas, (1.5) Konkurencija tarp mokslo bendruomenės narių).

Viena iš susiformavusių veiksnių grupių susideda iš kelių – mokslo politikos ir mokslinių tyrimų finansavimo bei mokslinių tyrimų vykdymo organizacijų lygmenis – apimančių aspektų: (4.2) Tarpinstitucinė konkurencija mokslinius tyrimus vykdančių organizacijų tarpe, (3.3) Sprendimus dėl mokslinių tyrimų finansavimo priimančių asmenų interesų konfliktai, ir (2.2) Egzistuojantys mokslinių tyrimų etikos reguliavimo mechanizmai ir priemonės. Bendras šios veiksnių grupės poveikis mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui yra 7,5 balo (iš 10). Vienas galimas šios grupės interpretacinis pavadinimas sietinas su nuolatos performuluojamais institucinio vertinimo

kriterijais, kurie dabar jau apima ir *LR Mokslo ir studijų įstatyme* įvardintą „akademines etikos ir procedūrų reikalavimų vykdymą“, (2009.04.30 Nr. XI–242, str. 43.1). Pastarasis, viena vertus, tiesiogiai siejasi su mokslinių tyrimų institutuose tik pradėtomis kurti etikos priežiūros sistemomis; kita vertus, atsižvelgiant į esamą mokslinių tyrimų etikos situaciją Lietuvoje, yra rizika, kad šis vertinimo kriterijus ne įneš skaidrumo į išorinio mokslo organizacijų vertinimo procesus, bet, priešingai, taps dar viena priemone manipuliacijai.

Kita kiek silpnesnį poveikį (vidutinis vertinimas 7,4 balo) turinti ir, tikėtina, tyrimų etikos reguliavimo aspektus organizacijoje nusakančių veiksnių grupė apima tokius veiksnius kaip (3.2) Mokslinių tyrimų etikos prevencijos mechanizmų ir priemonių išplėtojimo lygmuo, (2.1) Administracijos nuostatos mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu ir (1.4) Asmeninės vertybės. Šioje grupėje „apsijungiantys“ veiksniai, tikėtina, iliustruoja mažų organizacijų specifiką (t. y. tai, kad mokslinių tyrimų institutuose daugumą administracinių funkcijų atlieka tyrėjos ir tyrėjai) ir tai, kad nesant institutuose sukurtoms mokslinių tyrimų etikos priežiūros sistemoms referencinėmis tampa mokslinius tyrimus finansuojančios organizacijos.

Trečia sąlyginai tokį patį poveikį (vidutinis vertinimas 7,4 balo) turinti veiksnių grupė apima keturis veiksnius: (3.1) Mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių nuostatas mokslinių tyrimų etikos atžvilgiu, (2.4) Organizacijos kultūrą, (2.3) Konkurenciją tarp organizacijos padalinių bei (1.1) Žinių ir/ arba patirties stoką. Pastarajai grupei priklausančių veiksnių sąsajos galėtų būti interpretuojamos vėl ieškant mokslo institutų darbuotojų ir pačių organizacijų priklausomybės nuo mokslinius tyrimus finansuojančių institucijų. T. y., tikėtina, kad esant projektinio finansavimo sistemai, mokslinius tyrimus finansuojančių organizacijų nuostatos (ir tyrimų etikos, ir mokslo apskritai atžvilgiu) per jų narių sąveikas su mokslo organizacijų narėmis ir nariais formuoja mokslo organizacijų kultūras. Kitaip sakant, mokslo organizacijose orientuojamasi į tokius mokslinius projektus (ir kurių sėkmingumo pagrindu (per)skirstomos organizacijų padaliniais skiriamos lėšos), kokių reikalauja tuos projektus finansuojančios organizacijos (čia turima mintyje ne tik nustatomos mokslinių tyrimų kryptys, bet ir reikalaujamas mokslinės veiklos lygis).

3b pav. Mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje vertinimą įtakojantys požiūrio konstrukta mokslinių tyrimų institutų pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančių apklausos dalyvių grupėje. (Hierarchinės klasterių analizės rezultatai).

PASTABA: veiksmų grupių išdėstymas žemėjančia tvarka atspindi jų vertinimų mažėjimo seką; veiksmų grupes jungiančios tiesės iliustruoja klasterinės analizės pateiktus veiksmų grupių junginius.

Apskritai, akivaizdu, kad dėl grupių fragmentiškumo mokslinių tyrimų institutų darbuotojų grupėje šiuos rezultatus interpretuoti yra sudėtingiau nei tai buvo universitetų darbuotojų atveju. Remiantis šiais rezultatais, veiksmų poveikio etikos pažeidimų atsiradimui stiprumo hierarchija pateikiama 3b pav.

Mokslinių tyrimų institutus pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizaciją laikančiųjų atveju tiesioginė sąsaja tarp administracijos nuostatų ir asmeninių vertybių suponuoja priešingą prielaidą nei universitetų atveju: individas yra tiesiogiai susijęs su organizacijos administracine struktūra (kas iš tiesų yra būdinga mažoms organizacijoms). Be to, mokslinių tyrimų institutų atveju išryškėja šių moklo organizacijų priklausomybė nuo moklo politikos darinių ir juose vyraujančių nuostatų. Kitaip sakant, klasterinė analizė pakartoto regresinės analizės rezultatus.

Papildomai čia įdomu atkreipti dėmesį, kad kitų studijų rezultatai rodo, jog individų vertybes ir etinių normų pažeidimus organizacijose sąlygoja or-

ganizacijos kultūra (Treviño ir Weaver, 2003). Mūsų analizuojami duomenys taip pat rodo, kad individų vertybės ir organizacijos kultūra turi stipriausią poveikį mokslinių tyrimų etikos pažeidimų atsiradimui. Tačiau atlikta analizė parodė pastarųjų dviejų veiksnių sąsają tik universitetus pagrindine savo mokslinių tyrimų vykdymo organizacija laikančių apklausos dalyvių grupėje (nepaisant to, kad koreliacija tarp pastarųjų kintamųjų yra stipresnė mokslinių tyrimų institutų grupėje (plg. : atitinkamai, $R_s = 0,59$ ir $R_s = 0,44$, $p < 0,01$)). Toks rezultatas verčia kelti klausimą, kiek apskritai mokslinių tyrimų institutų darbuotojos ir darbuotojai tapatinasi su konkrečia mokslo organizacija ir kiek organizacija skiria dėmesio vertybių klausimams savo veikloje. Žinant esamą situaciją šiandieninėse mokslo organizacijose (t. y. tai, jog dauguma tyrėjų dėl materialinių priežasčių dirba ne viename universitete ir/arba mokslinių tyrimų institute) nesitapatinimas su organizacija ir jos vertybėmis nebūtų netikėtas rezultatas. Kitaip sakant, mokslinių tyrimų institutų atveju didelis dėmesio sutelktumas į individą ir jo vertybes siūlo prielaidą, jog šių organizacijų darbuotojos ir darbuotojai nei kognityviniu, nei afektiniu lygmeniu nepatiria institucijos vaidmens formuojant jų pačių vertybes. Tuo tarpu universitetų atveju akcentuojama organizacinių struktūrų svarba, o moralinių, vadybinių ir reguliacinių aspektų atskyrimas suponuoja individo „pasislėpimą“ (bet ne išnykimą) galingoje struktūroje.

VIETOJE IŠVADŲ: KĄ DARYTI?

Atlikta analizė parodė, kad žinios apie etikos vadybos priemonių egzistavimą organizacijose yra sąlyginai vienodai nepasklidusios nei universitetus, nei mokslinių tyrimų institutus pagrindinėmis mokslinių tyrimų organizacijomis nurodžiusių apklausos dalyvių tarpe. Tai verčia kelti prielaidą, jog, nepaisant skirtingo pastarųjų priemonių išplėtojimo universitetuose ir institutuose, komunikacija etikos klausimais yra gana prasta abiejų tipų organizacijose. Viena vertus, šiuo atveju situacijos keitimo būdas būtų paprastas: didinti organizacijų narių informuotumą. Kita vertus, etikos kodekso turinio žinojimas ar žinios apie tai, kokiais klausimais galima kreiptis į etikos komitetą, dar negarantuoja pokyčių būklės vertinime. Antra, atliktos analizės rezultatai rodo, kad

universitetus pagrindinėmis mokslinių tyrimų vykdymo organizacijomis nurodžiusių apklausos dalyvių požiūrį į mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje sąlygoja du veiksniai: tai, kaip vertinamas mokslo organizacijų etikos komitetų narių vadovavimasis mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis, bei to, kaip vertinamas procedūrų sistemų, skirtų spręsti mokslinių tyrimų etikos problemas, sukūrimas mokslo organizacijose. Tuo tarpu mokslinių tyrimų institutus pagrindinėmis tyrimų vykdymo organizacijomis nurodžiusių apklausos dalyvių požiūrį į mokslinių tyrimų etikos būklę Lietuvoje sąlygoja kitokie veiksniai. Tai mokslinius tyrimus Lietuvoje vykdančių asmenų mokslinių tyrimų etikos principų ir nuostatų bei Lietuvos organizacijų, kuriose vykdomi moksliniai tyrimai, laikymasis ir administracijos darbuotojų vadovavimasis mokslinių tyrimų etikos principais ir nuostatomis savo su moksliniais tyrimais susijusiose veiklose vertinimas. Papildomai išryškėja ir mokslinius tyrimus finansuojančių Lietuvos organizacijų narių bei Lietuvos mokslo politiką formuojančių organizacijų narių žinių mokslinių tyrimų etikos srityje vertinimai. Viena vertus, toks rezultatas rodo skirtingą (mokslinių tyrimų) etikos vadybos sistemos išplėtojimo lygį universitetuose ir mokslinių tyrimų institutuose, be to, galimą egzistuojančių organizacinių sistemų poveikį organizacijų narėms ir nariams. Kita vertus, šis rezultatas išryškina skirtingus galimo poveikio taškus skirtingo tipo mokslo organizacijose. Taigi mokslinių tyrimų etikos būklės Lietuvoje gerinimas universitetuose turėtų būti pradedamas tobulinant (mokslinių tyrimų) etikos užtikrinimo sistemą (tame tarpe ir etikos komitetų veiklą); mokslinių tyrimų institutuose toks procesas turėtų būti pradedamas organizacijose diegiant mokslinių tyrimų etikos priežiūros sistemas ir skleidžiant mokslinių tyrimų etikos žinias visuose – mokslinių tyrimų vykdymo ir jų administravimo organizacijoje, mokslinių tyrimų finansavimo ir mokslo politikos formavimo – lygmenyse dirbančių individų tarpe.

Trečia, gauti rezultatai taip pat rodo, kad universitetus pagrindine mokslinių tyrimų organizacija nurodę apklausos dalyvės ir dalyviai pagrindinius mokslinių tyrimų etikos pažeidimų šaltinius įžvelgia aplinkos konkurencingume (tarpinstitucinė konkurencija, konkurencija tarp padalinių) bei etikos institucionalizacijos veiksmuose. Paprastai už konkurenciją tarp institucijų ir tos pačios mokslo institucijos padalinių dėl įvairių išteklių (laiko, žinių, ma-

terialinių) atsakomybę turi prisiimti organizacija: pirma, aprūpindama savo darbuotojus reikiama išteklių kokybiškai atlikti darbus, t. y. įvertindama jų darbo krūvį, darbo užmokestį, kompetencijas, kvalifikacijos tobulinimo poreikį etc. ; antra, nustatydamas kriterijus bei procedūras, pagal kurias skirstomi išteklių organizacijos viduje siekiant organizacijos išskirtinumo, konkurencingumo tarp kitų institucijų, tuo prisidedant prie streso, nuovargio mažinimo bei motyvacijos atlikti mokslinius tyrimus laikantis etikos normų didinimo. Tuo tarpu etikos institucionalizacijos veiksmų plėtojimas yra susijęs su vidine konkurencija organizacijos viduje, jos kultūra ir asmeninėmis vertybėmis, ir tokiais organizaciniais veiksniais kaip etikos vadybos mechanizmai ir procedūros organizacijoje, teisinis mokslo tyrimų etikos nusakymas ir mokslo bendruomenės savireguliacija, mokslinius tyrimus finansuojančių organizacijų narių sprendimai bei elgesys, neleidžiantis įtarti interesų konfliktų. Kadangi, panašu, Lietuvos mokslo bendruomenė nėra tokia brandi, kad galėtų sankcionuoti savo profesinę reputaciją žeminančius individus per kolektyvinį spaudimą, akademinį nepripažinimą ir pan. pažeidus mokslinių tyrimų etiką, aukščiau išvardintų dedamųjų kitimas reikalauja strateginių veiksmų Lietuvos mokslo politikos, mokslo finansavimą skirstančių institucijų ir pačių mokslo organizacijų lygmenyje.

Tuo tarpu mokslinių tyrimų institutus pagrindine mokslinių tyrimų vykdymo organizacija nurodę apklausos dalyvės ir dalyviai aukščiau vardintų mokslinių tyrimų etikos pažeidimus sąlygojančių veiksmų (ir galimai atsakomybės sričių) į aiškiai atskiriamas grupes nesieja. Tačiau čia išryškėja mokslinių tyrimų finansavimo organizacijų svarba. Todėl pastarosios, išreikšdamos atitinkamas nuostatas į mokslinių tyrimų etikos svarbą ir išplėtodamos mokslinių tyrimų etikos reguliacijos mechanizmus bei įdiegdamos jos pažeidimų prevencijos mechanizmus (pvz., finansinės sankcijos nustačius plagijavimo atvejus) ir galėtų būti pirminiai poveikio objektai, darantys spaudimą mokslinių tyrimų institutams etikos priežiūros plotmėje. Taigi nors ir tikėtina, kad tokia išorinei reguliacijai taip pat turi reikšmės mokslo organizacijų darbuotojų asmeninės vertybės ir nuostatos etiniais klausimais, vis dėlto mokslinių tyrimų institutų atveju (priešingai nei universitetų atveju, kur mokslinių tyrimų etikos pažeidimų šalinimas būtų sietinas su įtampų tarp vidinių ir išori-

nių struktūrų mažinimu), tokių pažeidimų šalinimo galia priskiriama tyrimus finansuojančioms institucijoms.

Apibendrinant, pačia bendriausia prasme, straipsnyje pateikti rezultatai verčia galvoti, kad esamos mokslinių tyrimų etikos institucionalizavimo priemonės (etikos įvardinimas mokslo ir studijų įstatyme, akademinės etikos kontrolieriaus institucija, etikos kodeksai ar ir komitetai organizacijose ir pan.) neveikia todėl, kad etikos principai tėra formaliai įvardijami, neintegruojant jų į kitas mokslo institucijos vadybos praktikas, neskiriant dėmesio tyrėjų, mokslininkų ir mokslininkų ar administracijos darbuotojų atrankai, socializacijai, negilinant jų sąmoningumo apie mokslinių tyrimų etines dedamasias, neaptariant ir net nenumatant prevencijos priemonių organizacijos viduje, susidūrus su mokslinių tyrimų etikos pažeidimais, nesukuriant prielaidų racionaliai paskirstyti darbo laiką mokslui-mokymui-administraciniam darbams ir taip skatinant netgi mokslo imitaciją. Šios mintys neišvengiamai siūlo skirti dėmesio etinių klausimų integravimui į universitetų ir mokslinių tyrimų institutų valdymo strategijas.

Padėka. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP–37/2010). Straipsnio autorės dėkoja už pagalbą renkant duomenis Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto jaunesn. mokslo darbuotojai, doktorantei A. Lipnevič.

LITERATŪRA

1. Kaptein, Muel. *Ethics Management: Auditing and Developing the Ethical Content of Organizations: doctoral dissertation*. Erasmus Universiteit Rotterdam, 1998.
2. Kaptein, Muel ir Mark S. Schwartz. The Effectiveness of Business Codes: A Critical Examination of Existing Studies and the Development of an Integrated Research Model. *Journal of Business Ethics*, 2008, 77:111–127.
3. Kaptein, Muel ir Johan Wempe. Ethical Dilemmas of Corporate Functioning, in Zsolnai, L. (red.) *Ethics in the Economy*. Oxford: Peter Lang, 2002: 135–150.
4. Lipnevič, Anna ir Aurelija Novelskaitė. Lietuvos universitetų etikos kodeksai ir mokslinės veiklos etikos problematika juose. // V. Gaidys, ats. red. *Socialiniai pokyčiai eurointegracijos procese 2*. Vilnius: LSTC, 2010, pp. 110–122.

5. *LR Mokslo ir studijų įstatymas*. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI–242. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=343430 [Žiūrėta 2011-11-18].
6. LR švietimo ir mokslo ministro 2005 m. gruodžio 5 d. įsakymas Nr. ISAK–2485 „Dėl Rekomendacijų akademinės etikos kodeksams patvirtinimo“. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=267686 [žiūrėta 2011-11-20]. Nebegalioja nuo 2009–06–24.
7. Norušis, Marija J. *IBM SPSS Statistics 19 Statistical Procedures Companion*. USA: Pearson, 2012. <http://www.norusis.com/index.php> [Žiūrėta 2011-11-18].
8. Novelskaitė, Aurelija ir Raminta Pučėtaitė, Anna Lipnevič. Defining Research Ethics Legally: Liaison between International and National Documents. The Case of Safety of the Researcher as a Research Ethics Issue. *The International Journal of Science in Society*, 2011, 2(3):219–234.
9. Treviño, Linda K. ir Gary R. Weaver. *Managing Ethics in Business Organizations: Social Scientific Perspectives*. Stanford: Stanford University Press, 2003.
10. Vasiljeviėnė, Nijolė. *Etikos infrastruktūros diegimas sveikatos priežiūros organizacijose*. Vilnius: VU, 2004.
11. Vasiljeviėnė, Nijolė. *Verslo etika ir elgesio kodeksai*. Kaunas: VU KHF, 2000.
12. Vogt, W. Paul. *Dictionary of Statistics & Methodology. A Nontechnical Guide for the Social Sciences*. 3rd ed. Thousand Oaks, etc. : SAGE Publications, 2005.

MOKSLINĖS ETIKOS SVARBA AKADEMINEI BENDRUOMENEI

ALFONSAS RAMONAS
Klaipėdos universitetas

Iš ten pat, kur kylama į žvaigždes, iš ten pat kyla ir mokslininkų etikos problemos...

Prieš keletą dienų (2011 m. lapkričio 24–26 d.) Vilniuje vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Mokslas, inovacijos ir lytiškumas“. Joje daug dėmesio buvo skirta moterų vaidmeniui moksle. Viena iš konferencijos pranešėjų buvo Oksfordo universiteto profesorė Joselyn Bell Burnell. Jos pranešimo tema „Pulsarai – pulsuojančios radio žvaigždės“ autorės mokslinės karjeros istorijos nežinantiesiems galėjo pasirodyti kaip eilinė astrofizikės tema. Tačiau su ta pavarde yra susijusi sena, daug ginčų sukėlusio istorija, dėl kurios tenka dar kartą padiskutuoti dėl jaunesniųjų ir vyresniųjų mokslininkų bendraautorystės paskirstymo. 1967 metais jauna tik prieš porą metų Glazgo universitete fizikos studijas baigusi absolventė Jocelyn Bell, vadovaujama Antony Hewish, tęsė astrofizikos mokslus Kembridžo universiteto doktorantūroje. Joselyn Bell ir keletas kitų studentų, vadovaujami Anthony Hewish, dalyvavo radioteleskopo paleidimo darbuose. Kai teleskopas pradėjo veikti, jaunoji mokslininkė aptiko blyksinčius radio šaltinių signalus. Matuodama jo pasikartojimo laiką ji nustatė, kad tai nežemiškos kilmės šaltinis. Bell ir Hewish analizavo signalą ir nustatė keletą panašių pavyzdžių kitose dangaus skliauto vietose. Hewish, Bell ir kiti trys žmonės, dalyvaujantys projekte, paskelbė atradimą, kuris buvo pavadintas „pulsaru“. Už šį atradimą ir kitus darbus Antony Hewishas 1974 m. buvo apdovanotas Nobelio premija. Daugelis žmonių teigė, kad Bell turėjo būti Nobelio premijos bendraautore kartu su Hewish, nes jos pastebėtas signalas buvo svarbiausias pulsaro pripažinimo atradimu dalis. Pati Jocelyn Bell sakė, kad ji gavo

tinkamą pripažinimą kitais būdais: dirbo Kembridže, kūrė radioteleskopą kvazarams stebėti, 1968 m. apgynė daktaro disertaciją, yra tyrinėjusi beveik visas visatos elektromagnetinio spektro sritis, dabar dėsto Oksfordo universitete, yra Britanijos Imperijos ordino komandorė, Londono Karališkosios draugijos narė. 1986 m. Amerikos astronomijos draugija Jocelyn Bell Burnell apdovanojo Beatrice M. Tinsley premija.

Mokslinės etikos principai, atrodo, turėtų būti aiškūs jau vien iš to, kad pats mokslas daugumai su juo net tiesiogiai nesusijusių žmonių atrodo tarsi pakylėtas nuo žemės, kažkas tokio aukštesnio už žmonių kasdienę veiklą. Net neužrašyti mokslinės etikos principai ir mokslininkams būdingos tokios vertybinės nuostatos kaip **kompetencija**, **kūrybiškumas**, **atsakingumas** už mokslinės veiklos rezultatus, **bendradarbiavimas** su kitais mokslininkais, **iniciatyvumas** idėjų kėlimo prasme, **atvirumas** kaip prielaida savo srities mokslo rezultatų populiarinimui turėtų būti savaime suprantami ir jų visuotinai turėtų būti laikomasi. Deja ...

Jei daugumoje šiuolaikinį mokslą plėtojančių valstybių nebūtų sukurtos institucijos (žinybos, komisijos, tarybos, tarnybos, ombudsmenai ir pan.) mokslinės etikos problemoms tirti, galėtume manyti, kad mes Lietuvoje esame išskirtiniai, kad tik mums „akis bado“ nuolatiniai studentų nusirašinėjimai, dėstytojų ir mokslininkų nesąžiningumo pateikiant tyrimo rezultatus atvejai, bendraauto-rystės prisiėmimas ne pagal bendro darbo indėlį ir t. t., ir pan.

Lošimų teorijos terminologija, Lietuvoje yra nusistovėjusi „stabili pusiausvyra“ mokslinės etikos atžvilgiu, t. y. tokia situacija, kai dauguma „lošėjų“ neturi paskatų keisti savo elgesį. Daugumai priimtinas toks akademinio bendravimo modelis, kai atsiskaitant už mokslinius rezultatus per kadenciją reikia turėti tik tam tikrą mokslinių publikacijų **skaičių**. Jei neturi nustatyto mokslinių straipsnių **skaičiaus**, gali būti neatestuojamas, o jei turi, niekas tenedrįsta pareikalauti ataskaitos, kaip moksliniai rezultatai buvo gauti. Kartas akivaizdžiai matoma, kad kai kurie „moksliniai“ rezultatai prieštarauja sveikam protui, bet formaliai jie pripažįstami atitinkantys nustatyto publikacijų **skaičiaus** kriterijų. Man būna labai gaila daktaro disertacijos oponento, kuris kompetentingai iš esmės sukritikuoja visą disertaciją, o paskutinį sakinį „yra priverstas“ pasakyti tokį: „Nežiūrint visų čia išsakytų pastabų, disertacija tenkina daktaro disertacijoms keliamus

reikalavimus ... “. Tokie žodžiai „privalomai“ pasakomi todėl, kad disertantas turi reikiamą **skaičių** (minimum dvi) publikacijų disertacijos tema. Pabandytų kuris nors oponentas nepasakyti paskutinio sakinio taip, kaip pacituota, galėtų susilaukti įvairių sankcijų, išgirsti didelės dalies tos srities mokslininkų akivaizdžiai išreikštą nepasitenkinimą kam sužlugdė gynimą ir pan. Šioje vietoje tenka atsiprašyti tų didesnės dalies mokslininkų, kurie savo tyrimus atlieka sąžiningai ir teisingai – jiems netaikomos šios pastabos. Tam tikri priekaištai kai kuriems iš sąžiningųjų mokslininkų galėtų būti taikomi tik ta prasme, kad jie dažnai linkę nekreipti dėmesio į savo akademinėje bendruomenėje atsirandančias net akivaizdžias neatsakingo mokslinio elgesio apraiškas – atseit per laiką išryškės, kuris mokslininkas buvo tikras, o kuris tik juo apsimetė. Panašaus požiūrio linkę laikytis ir dauguma universitetų administratorių, matydami, kad kol kas vis dar geriau vertinami tie universitetai, kurie savo dėstytojams „lengviau leidžia apsiforminti profesoriais“.

Toks rimtųjų mokslininkų ir universitetų administratorių požiūris į neatsakingo mokslinio elgesio apraiškas nėra stebimas vien tik Lietuvoje. Štai Karenman et al ¹, ištyrę per 900 JAV Nacionalinio mokslo fondo grantus gavusių mokslininkų ir 140 tyrimų institucijų administratorių profesinio elgesio ir neetiškumo apraiškas, nustatė, kad apklaustųjų tiek mokslininkų, tiek administratorių nuomonės vertinant profesinį elgesį buvo panašios, bet vertinant neetišką elgesį tų skirtingų respondentų grupių požiūriai gerokai skyrėsi. Iš tyrimo rezultatų aiškiai išsiskyrė visuotinai labai blogai vertinamas mokslinių rezultatų fabrikavimas ir falsifikavimas, bet štai nefalsifikuotų, nors su rimtomis klaidomis publikuotų duomenų vertinimas neetišku pažymėtas tik trečdalyje tiek mokslininkų, tiek administratorių atsakymuose. Didžiausi neetiško elgesio vertinimo skirtumai tarp mokslininkų ir administratorių grupių išryškėja vertinant kolegialumo ir dalinimosi informacija atvejais. Pvz., mokslininkai daug labiau negu administratoriai neetiškais laikė faktus, kai nesidalijama moksline informacija po mokslinių rezultatų publikavimo. Visais neetiško poelgio atvejais abi respondentų grupės siūlė taikyti bausmes: administratoriai – daugiau įspėjamojo pobūdžio sankcijas, mokslininkai siūlė

¹ Karenman S. G., Berk R., Wenge N. S., Lew V. Evaluation of the Research Norms of Scientists and Administrators Responsible for Academic Research Integrity. JAMA; 279: 41–47.

riboti dotacijas, skelbti apie nusižengimus žurnaluose, uždrausti publikacijas ir pan. Abi respondentų grupės visais neetiško elgesio pasireiškimo atvejais siūlė taikyti privalomą etikos kursų klausymą.

Rimas Norvaiša savo apžvalgoje apie mokslinio darbo etiką¹ taip pat pabrėžė, kad didžiausią žalą mokslui daro mokslinių rezultatų fabrikavimas ir falsifikavimas, nes dažnai tokius faktus sunku įvertinti. Plagijavimu, jei tyrimo rezultatai tik kopijuojami, padaroma mažesnė žala mokslui. Šiuo atveju daugiau nukenčia pasitikėjimo tarp mokslininkų praradimas. Plagiatas palyginti su kitais mokslinės etikos pažeidimais sudaro tik nedidelę dalį to, kas vadinama netinkamu elgesiu moksle, pažymi R. Norvaiša.

Kaip atsitinka, kad mokslininkai pradeda „slysti neetiškumo vėžėmis“? Kodėl kažkas, turėdamas mokslininko talentą ir ambicijas, rizikuoja falsifikuodamas duomenis? Crocker² nagrinėja, kaip lengvai padaromas pirmasis žingsnis, vedantis mokslininką į mokslinės etikos pažeidimus, kaip jau lengviau daromi kiti žingsniai ir kaip sunku sustoti einant tokiu keliu. Crocker straipsnyje duodamas pavyzdys, kaip parinktiems tyrimo dalyviams už neteisingus atsakymus į klausimus buvo taikomas 15 voltų elektros iškrovos dirgiklis, kurio stiprumą patys dalyviai turėjo didinti, jei į kitą klausimą vėl atsakė neteisingai. Pasirodė, kad 15 voltų smūgis buvo nelabai skausmingas, padidintas smūgio lygis vėl tapo normaliu ir kiekvienas naujas nemokėjimo pasiteisinimas didinant dirgiklio lygį buvo vis lengvesnis. Autoriaus išvada: pirmą kartą padaryta apgaulė turi būti įvertinta iš karto griežtai, o bausmė paskirta tokia, kad jos nereikėtų kartoti pamažu didinant bausmės dydį. Labai pritariu Crocker išvadai, kad turėtų atsirasti bendradarbis, kuris prisiimdamas riziką galėtų sustabdyti kolegos mokslininko neetiško elgesio žingsnius.

Mano nuomone, su neetiško elgesio požymiais turi būti supažindinami būsiami mokslininkai – aukštųjų mokyklų studentai. Etikos kursas būtų svarbus ir patiems studentams. Gana daug mokslinių publikacijų, nagrinėjančių akademinį nesąžiningumą aukštosios mokyklose, skelbiama JAV moksliniuo-

¹ Norvaiša R. Ethics of scientific work and evaluation of scientific publications. . [žiūrėta 2011-11-16] http://lms.lt/files/active/0/norvaisa_straipsnis_etika.pdf

² Crocker J. The road to fraud starts with a single step. [žiūrėta 2011-11-17] <http://tech.groups.yahoo.com/group/MindBrain/message/36772>

se žurnaluose, ypač daug jų žurnale *Research in Higher Education*. Pvz., Levy ir Rakovski straipsnyje ¹ rašoma, kad tyrimas rodo, jog studentų, apgaulinėjusių dėstytojus, neįmanoma suvaldyti. Tyrime nagrinėjamas studentų požiūris į vadinamą „nulinės tolerancijos profesorių“, t. y. tokį, kuris nesitaiksto su jokiais studentų apgaulinėjimais. Pasirodo, kad apie 10 proc. nuo visų apklaustųjų (813 respondentų) atsakė, jog stengtųsi pasirinkti kitą profesorių. Vadinasi, toks griežtas apgaulinėjimo atžvilgiu profesorius rizikuoja prarasti 10 proc. studentų. Net ir sąžiningi studentai kartais bijo pasirinkti „nulinės tolerancijos profesorių“, nes nėra įsitikinę, kad net ir menkas nusižengimas gali būti palaikytas netoleruotinu. Minėtame Levy ir Rakovski straipsnyje pabrėžiama etikos kurso studijų programose atnaujinimo būtinybė.

Caldwell ² aprašo dešimties žingsnių modelį, taikytiną akademiniam integralumui aukštojoje mokykloje užtikrinti. Pirmiausia reikia išaiškinti studentams akademinės etikos tikslus ir misiją. Po to būtina orientuoti studentus, kad jie laikytųsi svarbiausių fundamentaliųjų principų: sąžiningumo, pasitikėjimo, padorumo, pagarbos, atsakomybės. Nors akademinio integralumo pagrindinis tikslas yra mokyti etikos standartų, o ne išdėstyti, kokios bausmės laukia pažeidėjų, dėstytojai ir universiteto administratoriai turėtų paaiškinti studentams, kaip jie bus kontroliuojami. Kai kuriuose JAV universitetuose yra reikalaujama pasirašyti akademinės etikos kodeksą. Caldwell tyrime parodyta, kad studentai, kurie labiau identifikuojasi su universitetu, tikėtina, mažiau apgaulinės, negu tie, kurių asmeninio identifikavimosi su universitetu lygis yra žemesnis. Išvadose pabrėžiama, kad universiteto fakultetų administratoriai, kurie nepajėgia įdiegti akademinės etikos principų savo studentams, netiesiogiai prisideda prie apgavimo kultūros plėtros.

Daugiausiai mokslinių publikacijų, susijusių su plagiato tyrimais yra iš studentų plagiato apraiškų. Štai Comas-Forgas ir Sureda-Negre ³, apžvelgdami duomenis, gautus tiriant studentų akademinio plagiato reiškinius, išskiria tris pagrindinius momentus, dėl ko studentai plagijuoja:

¹ Levy E. S. ir Rakovski C. C. Academic Dishonesty: A Zero Tolerance Professor and Student Registration Choices. *Research in Higher Education*, Vol. 47, No. 6, 2006.

² Caldwell C. A Ten-Step Model for Academic Integrity: A Positive Approach for Business Schools. *Journal of Business Ethics* (2010) 92:1–13.

³ Comas-Forgas R. & Sureda-Negre J. Academic Plagiarism: Explanatory Factors from Students Perspective. *J Acad Ethics* (2010) 8: 217–232.

- dėl laiko trūkumo, didelio užduočių skaičiaus, blogo asmeninio laiko planavimo;
- prieigos per internetą lengvumo;
- teorinio (ne praktinio) užduočių charakterio.

Akivaizdu, kad studentai plagijuoja todėl, kad jie tai gali labai lengvai padaryti. Internetas yra tapęs kaip „šaltinių šaltinis“ arba „bibliotekų biblioteka“. Prieigos prie informacijos lengvumas ir anonimiškumas yra pagrindiniai elementai, kurie nulemia tokį studentų pasirinkimą. Minėto tyrimo [6] autoriai siūlo rekomendacijas dėstytojams, kaip jie galėtų prisidėti prie plagiato atvejų sumažinimo: nustatykite mažesnę skaičių užduočių; koordinuokite užduotis su kitų temų užduotimis; aiškiai paaiškinkite užduoties tikslą; paskirkite praktines arba teoriją ir praktiką jungiančias užduotis; skirkite papildomą laiką, jei studentui jo reikia užduočiai užbaigti.

Dabar panagrinėkime plagiato santykį su autorių teisių įstatymais. Nilsson¹ savo pranešime Visos Europos akademijų Mokslo ir etikos komiteto posėdyje 2008 m. pabrėžė, kad akademinės etikos taisyklės gali ne visada sutapti su teisinėmis normomis: kas neetiška ne visada gali būti neteisėta ir atvirkščiai. Akademinio požiūriu, mokslinio darbo vertė gali būti įvertinta pagal darbe esančių minčių originalumą. Tačiau, kaip suprantame, autorių teisių įstatymai neapsaugo minčių. Pagal vieną iš autorių teisių įstatymų pagrindinių principų, mintys, sąvokos, metodai ar formulės nėra apsaugoti. Tai yra pirmas ir svarbiausias skirtumas tarp plagiato kaip etinės sąvokos ir plagiato kaip teisinės sąvokos. Pavyzdžiui, savo pranešimo išvadose rašo Nilsson, tai, kad mintys, sąvokos, metodai, faktai ar kiti duomens nėra apsaugoti reiškia, kad tokių darbo dalių plagiatas nebus vertinamas kaip autorių teisių įstatymo pažeidimas, tuo tarpu mokslinės etikos prasme tokie aktai būtų traktuojami kaip plagiatas. Kartais atvirkščiai, kai kurie aktai gali būti pripažinti kaip autorių teisių pažeidimas, bet negali būti įvardinti kaip plagiatas. Pavyzdžiui, netyčinis darbo panaudojimas be citavimo netraktuojamas kaip plagiatas mokslis-

¹ Nilsson G. O. Plagiarism from the Perspective of Copyright Law. Proceedings of the ALLEA Standing Committee on Science & Ethics Workshop on Current Issues 23–24 May 2008, Istanbul, Turkey. [žiūrėta 2011-11-17] http://www.allea.org/Content/ALLEA/Publications/Proceedings_Istanbul_final.pdf

nės etikos požiūriu, bet galėtų būti vertinamas kaip autorių teisių pažeidimas. Mokslinės publikacijos autoriams yra prasmė kreiptis pagalbos į teismą tik tais atvejais, kai plagiatas gali būti traktuojamas kaip teisės pažeidimas. Moksliniai žurnalai dabar dažnai reikalauja, kad asmuo turėtų būti įrašytas kaip straipsnio autorius tik tuo atveju, jei tas asmuo tiesiogiai ir iš esmės yra įdėjęs savo indėlį į tą mokslinį straipsnį. Kai kurie žurnalai reikalauja, kad bendraautorai pasirašytų raštą, kuriame visi patvirtintų, jog sutinka su galutine straipsnio versija ir su visais vėlesniais pakeitimais. Jei straipsnyje yra randama klaidų, jo autoriai gali norėti neprisipažinti atsakomybės, sakydami, kad jie nebuvo supažindinti su straipsnio tekstu arba kad jie labai mažai prisidėjo prie straipsnio apskritai. Tačiau jie taip pat turi priimti atsakomybę už straipsnio turinį.

Viena iš pačių sunkiausių situacijų, su kuria mokslo darbuotojas gali susidurti kai mato ar įtaria, kad kolega pažeidė akademinės bendruomenės etikos standartus, yra tada, kai tenka apsispręsti kaip elgtis kad kolega teisingai suprastų tavo elgesio motyvus. Visada lengva rasti pasiteisinimą, nieko nedaryti. Nusišengimai akademinėi etikai gali rimtai pakenkti mokslinius tyrimus atliekančios grupės prestižui, o plačiau nuskambėjusi nusišengimo „byla“ gali pakenkti ne tik mokslininkams, bet ir jų institucijoms, kurios gali prarasti visuomenės pasitikėjimą. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ne visada iš karto lengva nustatyti, ar mokslininko elgesys tikrai buvo neetiškas. Pradedant aiškintis anonimiškumas yra būtinas. Kiekvienas netinkamas teiginys gali rimtai pakenkti akademinės etikos pažeidimo tyrimui. Visi, kas susidūrė su problema, susijusia su mokslinių tyrimų etikos pažeidimu, paprastai turi daugiau galimybių, nei iš karto matyti. Daugeliu atvejų geriausia aptarti situaciją su patikimas draugas, daugiau patyrusiais kolegomis. Svarbu nuspręsti, kada pateikti skundą raštu. Kai skundas pateikiamas raštu, universitetai privalo daug labiau lakytis formalumų, nei tuo atveju, jei vyksta tik žodinis problemos aptarimas. Skundas gali turėti rimtų pasekmių mokslininko karjerai, todėl skundo turėtų būti imamas tik išsamiai išnagrinėjus problemą. Visuose Lietuvos universitetuose ir kitose mokslinių tyrimų institucijose yra išrinktos etikos komisijos, kurios privalo aptarti situacijas, susijusias su mokslinių tyrimų etikos pažeidimais. Jei minėtos komisijos dirbtų taip, kaip numatyta jų reglamentuose, daug sklandesnis būtų Akademinės etikos ir procedūrų

kontrolieriaus tarnybos darbas. Ji to nebus, tai Kontrolieriaus tarnybai teks nelengvas uždavinys – įveikti tą nusistovėjusią „stabilią pusiausvyrą“, kurioje visai neblogai sutaria mokslinė etika su „neetika“.

Kiek teko patirti, Lietuvos universitetų akademinės etikos komisijos nagrinėja santykinai labai mažai mokslinės etikos pažeidimų. Jų, tų pažeidimų, yra nemažai, o nagrinėjama mažai. Neadekvatus santykis pasidaro dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) mokslininkai nėra pratę rašyti skundus kolegų atžvilgiu (dažniausiai pasitenkinama tik žodinėmis replikomis apie neetiško elgesio atvejus); 2) universitetų etikos komisijų sprendimai dažnai yra tokie, kaip tas 15 voltų dirgiklis. Štai kad ir garsiosios docentės Zitos Migonienės skundo dėl jos mokslinio vadovo Rimanto Banevičiaus sūnaus disertacijos pripažinimo plagiatu iš tėvo buvusių doktorantų disertacijų. Z. Migonienė ir kiti Rimanto Banevičiaus vadovaujami jauni mokslininkai universitete tyrinėjo specifines medžiagas, naudojamas kosminiuose erdvėlaiviuose. Paaiškėjo, kad tyrimai gali būti labai perspektyvūs, mat ši medžiaga niekuomet nebuvo taikyta pramonėje, o paaiškėjo, kad tam galimybės yra. Apibendrinusi savo tyrimų rezultatus 1984 m. Z. Migonienė apgynė disertaciją, tačiau netrukus tie rezultatai parėjo į kitas rankas – beveik identiška tema 2002 m. darbą apgynė Paulius Banevičius ir už tai gavo daktaro laipsnį. KTU etikos komisija pripažino, kad buvo nusižengimų akademinėi etikai, bet byla nebuvo išspręsta iki galo (ir dabar dar nėra išspręsta) nei akademinėje bendruomenėje, nei teisme. Labai gerai žinau tą bylą, nes pačiam kaip Lietuvos mokslininkų sąjungos tarybos nariui teko būti ekspertu svarstant doc. Z. Migonienės prašymą. Susipažinus su bent 6 disertacijose pateiktais tyrimo rezultatais, tapo visiškai aišku, kad po 18 metų ginamas Z. Migonienės mokslinio vadovo sūnaus disertacijos tekstas yra tik lietuviška versija kelių tėvo doktorantų disertacijų (jos buvo parašytos rusiškai) su taip pačiais rezultatais, identiškomis lentelėmis ir grafikais. Jei būtų buvę cituota, jei iš tų kelių disertacijų rezultatų interpretacijų būtų buvusios gautos išvados, iš esmės keičiančios seniau gintų disertacijų išvadas, viskas būtų atitikę „disertacijoms keliamus reikalavimus“. Deja buvo kitaip... Lietuvos mokslininkų sąjungos taryba pritarė mano ekspertinei išvadai ir priėmė aiškų sprendimą: pripažinti, kad Pauliaus Banevičiaus disertacija yra plagiatas ir siūlyti Kauno technologijos universitetui, suteikusiam

daktaro laipsnį, priimti sprendimą laikyti Pauliaus Banevičiaus daktaro laipsnį negaliojančiu. Šio klausimo sprendimui KTU buvo sudaryta Senato darbo grupė. „Tiek KTU Senato darbo grupė, tiek Generalinė prokuratūra, o vėliau ir Vilniaus miesto antrasis apylinkės teismas bei Vilniaus apygardos teismas pripažino pareiškėjos kaltinimus nepagrįstais. Įsiteisėjus teismų nutarimams, tolesnis šio klausimo eskalavimas yra netoleruotinas“, – konstatavo KTU, tačiau pripažino, kad iki šiol universitete nebuvo tinkamai išnagrinėta Z. Migonienės kritika P. Banevičiaus disertacijai. Siekdama pašalinti bet kokią pagrindą abejoti KTU kaip aukščiausių akademinės etikos standartus puoselėjančios institucijos reputacija, KTU pažadėjo artimiausiu laiku pakartotinai įvertinti, ar Pauliaus Banevičiaus disertacija atitinka teisės aktuose nustatytus kriterijus. KTU advokatas Tomas Bukelis paaiškino panašiai kaip aukščiau aprašytame plagiato santykio su autorių teisių įstatymais aprašytame Nilsson'o pranešime, kad, duomenys, kuriuos Z. Migonienė naudojo savo disertacijoje, nebuvo autoriniai kūriniai, tad ir autorinių teisių pažeidimas nebuvo fiksuojamas. Kadangi tai įvertino teisėsaugos institucijos, šį klausimą advokatas laiko išsemtu. Tačiau, kaip teisingai pastebi T. Bukelis, kiekviena disertacija turi turėti būtiną elementą – mokslinį naujumą. Lietuvos mokslo tarybos ekspertai taip pat konstatavo, kad nebuvo nuorodų, nebuvo citavimo, kad darbai pasisavinti be jokių išlygų, neteisėtai, tačiau LMT teisinasi, kad negalėjo nieko daugiau padaryti. Šis Zitos Migonienės „bylos“ pavyzdys yra akivaizdžiai įrodantis, kad pagaliau įsteigta Akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus tarnyba yra labai svarbi, nes turi teisę pabaigti tokio pobūdžio užsitęsusių procesus. Mokslininkai vis dažniau raginami prisidėti prie viešosios politikos ir visuomenės informavimo apie mokslą. Jie vaidina svarbų vaidmenį šviečiant su mokslu mažiau susijusius visuomenės narius apie mokslo turinį ir procesus. Vykdydami šias pareigas, mokslininkai privalo skirti laiko mokslo žinių sklaidai tokiu būdu, kad visuomenė galėtų suvokti sprendimus apie mokslinių tyrimų svarbą. O išsaugoti savo profesijos garbę, mokslininkai turi siekti tam, kad būtų išvengta įtarimų, jog mokslo žinios gali būti gaunamos kitokiais, o ne mokslinių tyrimų būdais.

AKADEMINĖ ETIKA MOKSLO KOMUNIKACIJOJE

MARIJA STONKIENĖ

Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas

Santrauka. Dvi mokslo komunikacijos vykdomos funkcijos: registravimo ir sertifikavimo yra grindžiamos ne tik mokslo kūrinio autorystės nuoroda, bet ir mokslininko atsakomybe nurodyti kitų jo mokslo kūrinyje panaudotų kūrinių ar jų dalių, idėjų autorystę. Straipsnyje aptariamos šioms mokslo komunikacijos funkcijoms svarbios Lietuvos aukštosiose mokyklose (universitetuose) nustatytos akademinės etikos nuostatos.

Išanalizavus 15 Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) internete viešai skelbiamus dokumentus, buvo nustatyta, kad tyrimui atrinktos Lietuvos aukštosios mokyklos (universitetai) intelektinės nuosavybės apsaugos politikos nereprezentuoja jokių specialiu dokumentu, akademinės etikos politiką daugiau nei pusė tyrimui atrinktų akademinė institucijų reprezentuoja etikos kodeksais. Šių etikos kodeksų su mokslo komunikacija siejamų nuostatų analizė atskleidė pakankamai problemišką institucinę akademinio sąžiningumo užtikrinimo mokslo komunikacijoje situaciją.

Idėjų, kitų asmenų kūrinių ar jų dalių naudojimas rengiant mokslinius darbus yra įprasta mokslinės veiklos praktika, lemiamą mokslo žinių sumiškumo (arba kumuliatyvumo), akademinės diskusijos kultūros, tradicijos. Būtina pastebėti, kad mokslo kūriniai sukurti pasitelktų kitų kūrinių, idėjų autorystės pripažinimas yra itin svarbus mokslo komunikacijos funkcijų realizavimui. Mokslo komunikacijos registravimo (šios funkcijos esmė – mokslinio tyrimo duomenų, mokslinės informacijos, žinių paskelbimo prioriteto nuoroda,) ir sertifikavimo (šios funkcijos esmė – visuomenei, akademinėi bendruomenei pateikiamų tyrimų duomenų, informacijos, žinių prieskyros mokslinio tyrimo rezultatams, mokslui ir mokslininko statuso patvirtinimas) funkcijos yra grindžiamos mokslininko atsakomybe už sąžiningą, susiklosčiusią akademinę kultūrą, mokslo kūrinių (akademinė tekstų) kūrimo, akademinės diskusijos praktiką atitinkantį, mokslo pranešimuose pateikimų duomenų, informacijos, žinių, idėjų autorystės nurodymą, kitų asmenų kūrinių ar jų dalių naudojimą, realizuojamą akademinėje bendruomenėje nustatytais kitų moks-

lininkų idėjų nuorodų ir kūrinų citavimo taisyklėmis. Šių taisyklių paisymas siejamas su akademinu sąžiningumu. Tačiau kitų asmenų kūrinų ar jų dalių naudojimas kuriant mokslo kūrinius (akademinis tekstus) yra ir autorių teisės normų veikimo lauke. Kitų asmenų kūrinų ar jų dalių naudojimas gali būti grindžiamas arba sutartiniais pagrindais (sudarius sutartį ar gavus/ įgijus licenciją atitinkamam kūrinio naudojimui), arba įstatyme numatytų autorių turtinių teisių ribojimo pagrindu (Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme numatomi du mokslinei veiklai reikšmingi autorių turtinių teisių ribojimo atvejai – kūrinio citavimas ir kūrinio panaudojimas moksliniams tyrimams). Žinotina ir tai, kad mokslinę veiklą vykdant akademinėje institucijoje, kitų šioje institucijoje darbuotojų mokslinių tyrimų metu surinkti, sugeneruoti ect. duomenys gali turėti šios institucijos nuosavybės teisinį statusą. Akivaizdus akademinės etikos ir intelektinės nuosavybės normų sąsajumas, akademinė institucijai reikšmingos mokslinėje veikloje renkamų duomenų, generuojamos informacijos apyvartos, naudojimo reguliavimas reikšmina akademinės institucijos intelektinės nuosavybės apsaugos politikos, institucinių mokslinės veiklos rezultatų naudojimo taisyklių ir institucinės akademinės etikos sąsajumo tyrimą. Akademinės institucijos intelektinės nuosavybės apsaugos politikos ir institucinės akademinės etikos sąsajumo tyrimas yra aktualus ir dėl to, kad mokslinė veikla ir, ypač, akademinis rašymas, yra paveiki visuomenėje vykstantiems informacinių ir komunikacinių technologijų skverbties į mokslinių tyrimų, mokslo komunikaciją ir kitas su mokslu susijusias veiklos sritis lemiamiems pokyčiams. Mokslo kūrinių kūrime, tiek akademinės etikos, tiek autorių teisių apsaugos kontekste, svarbu įvertinti dėl šių technologijų poveikio kintančią autorystės sampratą kuri yra komplikuojama ne tik gausėjančia mokslo kūrinių bendraautoryste (daugiaautoryste), sulaukusią mokslininkų dėmesio (Manton, English, 2007; Oberlander, Spencer, 2006), bet ir skirtingo mokslo kūrinių kūrimo procese dalyvaujančių asmenų indėlio kaip autorystės pripažinimo pagrindo skirtingose mokslinėse disciplinose, akademinėse institucijose (Louis ir kiti, 2008, Moore, Griffin, 2006).

Chere Harden Blair teigia, kad dėka žiniatinklio technologijų, naujų kūrinių kūrimo būdų, skatinamų savitos perdirbimo (angl. *remix*) kultūros,

kūrybinio atnaujinimo (angl. *creative renewal*) bei kitų kūrybinio bendradarbiavimo formų, kintant autorystės idėjai ir daro išvadą, kad kintanti autorystės samprata turi tiesioginį poveikį akademinio sąžiningumo sampratai (Blair, 2009). Autorystės sampratos kitimas siejamas su informacinėmis ir komunikacinėmis technologijoms grindžiamų medijų, naudojamų mokslo komunikacijai plitimui, prieinamumu, naujų prie kūrinio kūrimo prisidedančių asmenų bendradarbiavimo modelių atsiradimu. Informacinės ir komunikacinės technologijos, bei jų pagrindu funkcionuojančios naujosios medijos sudaro galimybes tęstiniam kūrinio kūrimui, nuolatiniam kūrinio keitimui (perdirbimui), leidžia šiame procese dalyvauti bendradarbiavimo susitarimais nesaistomiems subjektams. Toks kūrinio kūrimo procesas nevienijamas viena kūrybos intencija, bendro kūrinio kūrimo tikslu, šiame procese kūrybos intencijų ir kūrybos tikslų yra daug, jie saviti ir individualūs kiekvienam tokio kūrinio kūrimo procese dalyvaujančiam „autoriui“. Dar daugiau – tokiam tęstiniame kūrinio kūrimo procese gali atsirasti pirminio kūrinio (ar pakeisto pirminio kūrinio) pagrindu sukurti išvestiniai kūriniai, kurie dėl kūrybos proceso ypatumų turės sunkiai atpažįstamų sąsajų (turinio (idėjų), stiliaus (raiškos) ect.) su originaliu pirminiu kūrinium. Visa tai leidžia pastebėti, kad aptartieji autorystės (bendradarbiavimo) modeliai yra grindžiami savitu, mokslo žinių kūrime paplitusiu, visumiškumo principu. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad su mokslo kūrinio kūrimui poveikį turi ir kitos, su informacinėmis ir komunikacinėmis technologijoms susijusios kūrinio naudojimo kaitos tendencijos – vadinamos atvirosios prieigos suteikimas mokslo kūriniais. Atviroji prieiga suprantama ne tik kaip naudotojui nemokama prieiga prie mokslo kūrinio, bet ir kaip atitinkamų teisių naudoti mokslo kūrinį (turtinių autorių teisių) suteikimas. Atvirosios prieigos reikšmė yra siejama būtent su teisių naudoti kūrinį suteikimu, šios teisės sudaro teisinį atvirosios prieigos turinį. Tai kūrinio atgaminimo (arba kopijavimo), kūrinio naudojimo komerciniais arba nekomerciniais tikslais ir kūrinio perdirbimo (arba išvestinių kūrinio kūrimo) teisės. Atviroji prieiga prie mokslo kūrinio, realizuojama atvirojo turinio licencijomis, sudaro galimybes paprastesniam šių kūrinio naudojimui išvestiniams mokslo kūriniais kurti. Deborah R. Gerhart naujuose kūrybos būduose (kūrybiniame perdirbime, atnaujinime, intelektiniame bendradarbiavime, dalijimesi (angl. *collaboration, sharing*), žiniatinklyje

besiklostančioje atvirosios prieigos prie skaitmeninės informacijos tradicijoje – veiksmuose, įteisinančiuose ir skatinančiuose kopijavimą, išvelgia priežastis, kodėl plagijavimas toleruojamas (Gerhardt, 2005).

Analizuojant akademinės etikos, tiek intelektinės nuosavybės apsaugos politikos koreliaciją mokslo komunikacijos kontekste būtina įvertinti tai, kad nėra visuotinai priimtos, vieningos plagiato sampratos – kiekviena akademinė bendruomenė formuluoja savitas kitų mokslo kūrinių, jų dalių citavimo, kitų mokslininkų idėjų šaltinių nuorodų taisykles, kurios priklauso tiek nuo mokslo sričių, kryptų, tiek nuo akademinėje bendruomenėje ar akademinėje institucijoje vyraujančios praktikos, mokslo komunikacijos kultūros. Būtina pastebėti, kad autorių teisių apsaugos kontekste sąvoka plagiatas neįvertinama, t. y. ši sąvoka nėra teisiniu terminu, nors jos teisinis turinys gali būti įvardijamas (tai – autorystės pasisavinimas). Todėl akademinės etikos ir intelektinės nuosavybės apsaugos politikos koreliaciją tikslinga tirti vertinant kitų asmenų mokslo kūrinių naudojimą ir jo sąlygojimą autorystės nuoroda: institucinė akademinėje intelektinės nuosavybės apsaugos politikoje turėtų būti aptariamami mokslo kūrinių autorystės klausimai, akademinės etikos politikoje – šių kūrinių naudojimo aspektai. Akivaizdu, kad naujų autorystės modelių ir mokslo žinių kūrimo principinio pagrindo sutaptis bei mokslo kūrinių atvirumo radimasis reikalauja ne tik aiškaus tiek akademinės etikos, tiek intelektinės nuosavybės apsaugos politikos artikuliacijos, bet ir akademinės etikos ir intelektinės nuosavybės apsaugos politikos koreliacijos.

Šio straipsnio tikslas – viešai skelbiamos Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinės etikos ir intelektinės nuosavybės apsaugos politikos koreliacijos mokslo komunikacijos kontekste žvalgomojo tyrimo pristatymas. Iš Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų duomenų bazėje nurodomų 23 universiteto statusą turinčių Lietuvoje veikiančių aukštųjų mokyklų (žr. http://www.aikos.smm.lt/aikos/institucijos_registr.htm) tyrimui atrinkta 15. Dėl akademinės veiklos savitumų į tyrimą nebuvo įtrauktos šios Lietuvos aukštosios mokyklos (universitetai): Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Lietuvos kūno kultūros akademija, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Vilniaus dailės akademija, Vilniaus Šv. Juozapo ir Telšių Vyskupo Vincento Borisevičiaus kunigų seminarijos, Balstogės universiteto filialas

„Ekonomikos-informatikos fakultetas“. Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokykla į tyrimą nebuvo įtraukta dėl to, kad ši aukštoji mokykla savo veikloje vadovaujasi Vilniaus universiteto (šio universiteto steigėjo) veiklos kokybės reikalavimais.

Atliekant tyrimą *de visu* buvo peržiūrimos tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) internetinės svetainės (tinklalapiai), peržiūrimi šių svetainių mokslui skirti internetiniai puslapiai. Tyrimas buvo atliekamas analizuojant, ar Lietuvos aukštosios mokyklos (universitetai) viešai skelbia akademinės etikos, intelektinės nuosavybės apsaugos politikas (viešu skelbimu laikomas atitinkamų specialiųjų programinių dokumentų viešinimas internete), tiriant šias politikas reprezentuojančių programinių dokumentų nuostatas, susijusias su mokslo kūrinių intelektinės nuosavybės reguliavimu (intelektinės nuosavybės apsaugos politikoje) ir mokslo kūrinių naudojimo kitų mokslo kūrinių kūrimui taisyklėmis (akademinės etikos politikoje). Programiniais dokumentais tyrime buvo laikomi tie specialūs dokumentai, kuriuose pateikiami akademinės etikos, akademinės institucijos intelektinės nuosavybės apsaugos principai, reikalavimai (nebuvo analizuojami bendrieji akademinės institucijos veiklą reguliuojantys norminiai dokumentai – šių akademinėjų institucijų statutai ect.).

Analizuojant internete viešai pateikiamus duomenis, nustatyta, kad iš tyrimui atrinktų 15 akademinėjų institucijų nė viena viešai neskelbia intelektinės nuosavybės apsaugos politikos, akademinės etikos politika taip pat nėra artikučiuojama, nors 8 institucijose akademinės etikos politika reprezentuojama akademinės etikos kodeksais (1 lentelė), kitos tyrimui atrinktos akademinės institucijos internetinėse svetainėse jokios informacijos apie akademinę etiką nepateikia.

Tyrimo duomenys parodė, kad Lietuvos aukštosios mokyklos (universitetai) neviešina intelektinės nuosavybės apsaugos politikos. Tik Kauno technologijos universiteto mokslinę ir mokomąją/ mokymosi veiklą reguliuojančiame kodifikuotame norminiame dokumente „Akademiniam reguliavimui“ yra intelektinės nuosavybės apsaugos nuostatų. Tačiau šiame dokumente aptariamas tik autorių turtinių teisių perėjimas universitetui, jų sugrįžimas autoriui, autorystės pripažinimo pagrindai nereglamentuojami (*Akademinis reguliavimas*, 2002). Aplinkybės ir priežastys, kodėl Lietuvos aukštosios mo-

I lentelė. Informacija internete apie tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinės etikos ir intelektualinės nuosavybės apsaugos politikas

	Lietuvos aukštoji mokykla (universitetas)	Intelektinės nuosavybės apsaugos politika (viešai ją reprezentuojantis specialusis dokumentas)	Akademinės etikos politika (viešai ją reprezentuojantis specialusis dokumentas)
1	Aleksandro Stulginskio universitetas	–	Institucijos darbuotojų ir studentų etikos kodeksas
2	Kauno technologijos universitetas	Akademinis reguliamas	–
3	Klaipėdos universitetas	–	Institucijos pedagoginių ir mokslo darbuotojų etikos kodeksas
4	Lietuvos edukologijos universitetas	–	–
5	Lietuvos sveikatos mokslų universitetas	–	Institucijos etikos kodeksas
6	Mykolo Riomerio universitetas	–	Institucijos etikos kodeksas
7	Šiaulių universitetas	–	Institucijos darbuotojų etikos kodeksas
8	Vilniaus Gedimino technikos universitetas	–	–
9	Vilniaus universitetas	–	Institucijos akademinės etikos kodeksas
10	Vytauto Didžiojo universitetas	–	Institucijos akademinės etikos kodeksas
11	ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas	–	Institucijos etikos kodeksas
12	LCC tarptautinis universitetas	–	–
13	Europos humanitarinis universitetas	–	–
14	Verslo ir vadybos akademija	–	–
15	Vilniaus verslo teisės akademija	–	Institucijos etikos kodeksas

kyklos neformuoja intelektualinės nuosavybės apsaugos politikos, turėtų būti analizuojamos giliau. Akivaizdu, kad mokslo kūrinio autorystės pripažinimo pagrindai tyrimui pasirinktose Lietuvos aukštosiose mokyklose (universitetuose) dar nėra sulaukę deramo dėmesio.

Siekiant įvertinti institucines mokslo kūrinių naudojimo kitų mokslo kūrinių kūrimui taisyklės buvo atliekama viešai skelbiamų etikos kodeksų nuostatų, susijusių su mokslo komunikacija, t. y. kitų asmenų kūrinių, idėjų naudojimui, kūrinio autorystės pripažinimui skirtų nuostatų analizė.

Klaipėdos universiteto, Šiaulių universiteto ir Vilniaus universiteto akademinės etikos kodeksuose įtvirtinant mokslinės veiklos grindimą sąžiningo tyrimo ir tiesos siekimo idealais principą, mokslo kūrinį naudojimas kitų mokslo kūrinių kūrimui sąlygojamas dviem reikalavimais: neplagijuoti, t. y. nepateikti svetimo teksto, idėjos arba išradimo kaip savo ir nepamatuotai neprimesti bendraautorystės jaunesniems kolegoms ar pavaldiniams. Taip pat yra draudžiama empirinio tyrimo duomenų, kompiuterinių programų, empirinės medžiagos pavyzdžių, rankraščio vagystė, mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašo neigimas arba nutylėjimas. Svarbus yra ir principingo reagavimo į akademinio nesąžiningumo atvejus (tokius kaip plagijavimas, duomenų falsifikavimas) reikalavimas, įpareigojantis šios akademinės institucijos bendruomenę, susidūrus su akademinio nesąžiningumu paisyti akademinio sąžiningumo elgesio visuotinumą.

Vytauto Didžiojo universiteto akademinės etikos kodekse, aptariant akademinio sąžiningumo principus, išskiriama pagarbos intelektualinei nuosavybei norma. Šios normos pažeidimu laikoma *“plagiavimas, mokslo duomenų falsifikavimas ar neobjektyvus interpretavimas, nepamatuotas bendraautorystės primetimas jaunesniems kolegoms ar pavaldiniams; mokslinei veiklai talkinusių žmonių arba organizacijų įnašo neigimas arba nutylėjimas; informacinių technologijų naudojimas be licencijos ir kiti autorinių teisių pažeidimo atvejai.*“ (Akademinės etikos..., 2011).

Lietuvos sveikatos mokslų universiteto akademinės etikos kodekse mokslo komunikacijai reikšmingi su dviem akademinės etikos principais susijusių taisyklių reikalavimai. Moralinės atsakomybės principas reikalauja iš šios akademinės institucijos darbuotojų neteisėtai nenaudoti ir neskleisti informacijos bei sąžiningumo principas reikalaujantis iš akademinės institucijos darbuotojų bendrojo sąžiningumo, apimančio ir mokslinės veiklos sąžiningumo reikalavimą.

Bendrasis sąžiningo elgesio reikalavimas (elgtis sąžiningai mokslo veikloje) įtvirtinamas ir Mykolo Riomerio universiteto bei Vilniaus verslo teisės akademijos akademinės etikos kodeksuose, šis reikalavimas papildomas neapgaukinėjimo mokslinėje veikloje taisykle, draudžiant padirbinėti, manipuliuoti empirinių tyrimų duomenis, mokslo kūrinius, plagijuoti ar kitaip apgauti mokslinėje veikloje.

Aleksandro Stulginskio universiteto darbuotojų ir studentų etikos kodekse mokslo komunikacijai svarbus reikalavimas remtis tikrai patikrintais moksliniais metodais ir mokslo duomenimis, draudimas mokslo darbuose klastoti duomenis, plagijuoti, aplaidžiai skaičiuoti ar atlikti eksperimentus. Svarbus yra ir nepakantumo akademinio nesąžiningumo atvejais reikalavimas, įpareigojantis šios akademinės institucijos bendruomenę aktyviam veikimui susidūrus su akademinio nesąžiningumu.

Privataus universiteto ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto akademinės etikos kodekse šios akademinės institucijos akademinės bendruomenės nariai įpareigojami atliekant mokslinę tiriamąją veiklą „*aktyviai propaguoti akademinio sąžiningumo standartus*“, „*netoleruoti <... > sukčiavimo atvejų*“ (ISM Vadybos ir. ., 2006). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad tik šios akademinės institucijos akademinės etikos kodekse numatomas etinis įpareigojimas akademinėi bendruomenei netoleruoti ISM intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų.

Viešai skelbiamų akademinės etikos kodeksų nuostatų, susijusių su mokslo komunikacija analizė atskleidė, kad Klaipėdos universiteto, Šiaulių universiteto ir Vilniaus universiteto akademinės etikos kodeksuose lakoniškai pristatoma plagiato samprata (plagiatu laikomas svetimo teksto, idėjos arba išradimo pateikimas kaip savo). Atkreipiamas dėmesys, kad tokia plagiato apibrėžtis neprieštarauja atskirų mokslo sričių, kryptių akademinėje praktikoje susiklosčiusiems skirtingoms svetimų tekstų, idėjų naudojimo nurodymo tradicijoms. Taip pat svarbu pastebėti ir tai, kad šiuose universitetuose plagiatu laikomas ne tik kūrinio autorystės, bet ir idėjos (tiek techniniu sprendimu (išradimu), tiek akademiniam tekste išreikštos) savinimasis. Kitų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinės etikos kodeksuose plagijavimo samprata neatskleidžiama, plagiatas neapibūdinamas. Atliekant detalesnę tyrimą būtų tikslinga išsiaiškinti tokios situacijos priežastis (gal yra vadovojamasi vyraujančia akademinė kultūra ir plagiato samprata atitinkamos akademinės institucijos bendruomenėje yra akivaizdi).

Keturių tyrimui atrinktų universitetų akademinės etikos kodeksuose nustatomos minimalios mokslo kūrinio autorystės pripažinimo taisyklės. Šiuose dokumentuose įtvirtinamas nepamatotas (Klaipėdos, Vilniaus, Vytauto Didžiojo universitetų akademinės etikos kodekso nuostatos), nepagrįstas (Šiaulių

universiteto akademinės etikos kodekso nuostata) bendraautorystės primetimas. Bendroji šios sąžiningo akademinio elgesio taisyklės formuluotė yra diskutuotina. Bendraautorystė negali būti primetama, net ir pamatuotai ar pagrįstai. Bendraautorystė yra galima tik bendraautorių sutarimu, bendraautorystę rodo vieną bendrą kūrinį kuriančių kelių asmenų sutelkta intelektualinė kūrybinė veikla, vienijama vieno kūrinio kūrimo intencijos. O tai reiškia, kad bendraautorystė yra apsisprendimas laisva valia, ir pamatuotas ar pagrįstas bendraautorystės primetimas iš principo yra negalimas. Be asmens sutikimo asmenį nurodant kaip autorių, yra pažeidžiamas to asmens asmeninės neturtinės teisės (tai jau autorių teisių pažeidimas). Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, kad Klaipėdos ir Vilniaus universitetų akademinės etikos kodeksuose kiek šis draudimas formuluojamas kiek nekorektiškai – draudžiant nepamatuotai bendraautorystę primesti tik atitinkamai grupei asmenų – jaunesniems kolegoms bei pavaldiniams. Šiaulių universiteto akademinės etikos kodekse, nepagrįstas bendraautorystės primetimas taip pat savitai ribojamas asmenų grupe – draudžiama bendraautorystę primesti kolegoms. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad draudimas primesti bendraautorystę turėtų būti absoliutus (neribojamas nei asmenų grupe, nei bendraautorystės primetimo pateisinimu). Taip pat būtina pastebėti ir tai, kad svarbiu yra bendraautorystės pripažinimo taisyklių nustatymas – būtent bendraautorystės pripažinime, mokslinių tyrimų duomenimis (Louis ir kiti, 2008, Moore, Griffin, 2006) vienoje akademinėje institucijoje mokslinį darbą dirbantys asmenys dėl įvairių priežasčių (taip pat ir pavaldumo ar skirtingo statuso) gali nebūti nelaikomi bendraautoriais, jų kūrybinis indėlis, bendras darbas kuriant bendrą mokslo kūrinį nelaikomas pagrindu pripažinti bendraautorystei. Nors esant kitiems darbiniais šių asmenų tarpusavio santykiams ar šiems asmenims turint kitą statusą (pvz., ne studento, o tokias pat pareigas užimančio kolegos) tai būtų pagrindu bendraautorystės pripažinimui. Tai leidžia teigti, kad etinės bendradarbiavimo kuriant mokslo kūrinius taisyklės tirtuose akademinės etikos kodeksuose nėra tinkamai artikuliuojamos.

Kita Klaipėdos, Šiaulių ir Vilniaus universitetų akademinės etikos kodeksuose formuluojama su mokslo komunikacija susijusi svarbi taisyklė – reikalamas nenutylėti, neneigti mokslinei veiklai talkinusių žmonių ar organizacijų įnašo. Ši taisyklė siejama ne su akademinio teksto rašymu, o su kitu mokslo

kūrinio kūrimo etapu – mokslinės veiklos vykdymu. Būtina pastebėti, kad ši taisyklė tiesiogiai nesiejama su autorystės pripažinimu – prie mokslinės veiklos vykdymo prisidėję asmenys paprastai nelaikomi autoriais. Tačiau mokslinės veiklos ypatumai gali lemti ir kitokių šių asmenų dalyvavimo mokslinės veiklos vykdyme vertinimą – šie asmenys dėl jų vykdomos mokslinės veiklos pobūdžio, intelektinės veiklos indėlio kuriant bendrą kūrinį, tokio mokslo kūrinio kūrimo intencijos, taip pat gali būti pripažįstami bendraautoriais. Todėl analizuotose Klaipėdos, Šiaulių ir Vilniaus universitetų akademinės etikos kodeksuose įtvirtintas draudimas neigti ar nutylėti tokiu būdu prie kūrinio sukūrimo prisidėjusių asmenų indėlį gali būti laikytinas ir draudimu nenurodyti prie kūrinio kūrimo mokslinės veiklos etape prisidėjusį asmenį, jei jo veikla atitinka bendraautorystei keliamus reikalavimus.

Būtina pastebėti, kad toks bendradarbiavimas vykdant mokslinę veiklą turėtų būti aptariamas kituose akademinės institucijos norminiuose dokumentuose, suformuluojant aiškias taisykles – kaip gali būti naudojami kartu mokslinę veiklą vykdančių asmenų bendros veiklos rezultatai, nesantys intelektinės nuosavybės objektais (pvz., neapdoroti mokslinių tyrimų duomenys, surinkta informacija ect.), kaip akademinėje institucijoje dirbantys mokslininkai gali mokslo kūrinuose naudoti akademinėi institucijai nuosavybės teise priklausančią informaciją, kokia informacija akademinėi institucijai priklauso nuosavybės teise. Šiuose dokumentuose turėtų būti aptariamos ir dėka žiniatinklio technologijų, atsirandančių kūrinų panaudojimo kitų kūrinų kūrimui galimybių, besiklostančios naujos praktikos, atsirandantys nauji kūrybinio bendradarbiavimo modeliai, naujos autorystės (bendraautorystės) formos.

IŠVADOS

Iš tyrimui atrinktų 15 Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) nė viena viešai neskelbia intelektinės nuosavybės apsaugos politikos, akademinės etikos politika taip pat nėra artikuliuojama. Bendrosios intelektinės nuosavybės apsaugos politikos nuostatos pateikiamos tik Kauno technologijos universiteto viešai skelbiamame kodifikuotame norminiame akte „Aademiniam reguliavime“.

Valstybinių Aleksandro Stulginskio, Klaipėdos, Lietuvos sveikatos mokslų, Mykolo Riomerio, Šiaulių, Vilniaus, Vytauto Didžiojo universitetų ir privačių aukštųjų mokyklų: ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto bei Vilniaus verslo teisės akademijos akademinės etikos politika reprezentuojama institucijos etikos kodeksais, t. y. 60% tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinę veiklą reguliuoja etikos normomis. Etikos normos, susijusios su mokslo komunikacija yra visuose šiuose etikos kodeksuose.

Akademinio sąžiningumo reikalavimai mokslo komunikacijai, susiję su kitų asmenų kūriniais, idėjų naudojimu pasitelkiant plagijavimo terminą (draudžiant plagijavimą, plagiata) nurodomi šešiuose tyrimui atrinktuose Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinę veiklą reguliuojančiuose etikos kodeksuose. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto akademinės etikos kodekse keliami bendri akademinio sąžiningumo reikalavimai. ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto etikos kodekse keliamas akademinio sąžiningumo standartų palaikymo mokslo veikloje reikalavimas, sąžiningo mokslinio tyrimo reikalavimas.

Trijuose iš tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinę veiklą reguliuojančiuose etikos kodeksuose pateikiama plagiato samprata. Klaipėdos universiteto pedagoginių ir mokslo darbuotojų etikos kodekse, Šiaulių universiteto darbuotojų kodekse ir Vilniaus universiteto akademinės etikos kodekse pateikiama tokia pati lakoniška plagiato samprata – plagiatu yra laikomas svetimo teksto, idėjos arba išradimo pateikimas kaip savo.

Keturių tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinę veiklą reguliuojančiuose etikos kodeksuose nustatomos minimalios mokslo kūrinio autorystės pripažinimo taisyklės: draudimas primesti bendraautorystę ir įpareigojimas nurodyti mokslinei veiklai talkinčius asmenis. Šiuose dokumentuose draudimas primesti bendraautorystę formuluojamas nekorektiškai. Nors bendraautorystės primetimo draudimas turėtų būti absoliutus, tirtuose etikos kodeksuose jis sąlygojamas tokio primetimo pagrindu (draudžiamas tik nepamatuotas, nepagrįstas bendraautorystės primetimas), asmenų, kuriems bendraautorystė negali būti primetama išskyrimu (draudžiamas bendraautorystės primetimas jaunesniems kolegoms arba pavaldiniams, arba kolegoms). Trijuose iš tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) akademinę veiklą reguliuojančiuose etikos kodeksuose pateikiama

dar viena su mokslo komunikacija susijusi taisyklė – reikalavimas nenutylėti, neneigti mokslinei veiklai talkinusių žmonių ar organizacijų įnašo. Nors ši taisyklė tiesiogiai nesiejama su mokslo kūrinio autoryste, tačiau mokslinės veiklos ypatumai gali lemti ir tokią veiklą vykdančių asmenų veiklos vertinimą kaip tinkamą pagrindą bendraautorystės pripažinimui.

Tai, kad tik mažiau nei 40% tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų), turinčių akademinę veiklą reguliuojančius etikos kodeksus pateikia plagiato sampratą (nurodo, kas laikoma plagiatu toje institucijoje), 50% jų formuoja minimalias bendraautorystės taisykles, iš kurių viena taisyklė formuluojama nekorektiškai, kita – reikalinga paaiškinimo, detalizavimo kituose norminiuose dokumentuose, taip pat ir tai, kad nė viena iš tyrimui atrinktų Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų) viešai neskelbia intelektinės nuosavybės apsaugos politikos rodo pakankamai problemišką institucinę akademinio sąžiningumo užtikrinimo mokslo komunikacijoje situaciją.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- ENGLISH, Donald E., MANTON, Edgar J. (2007). The Trend Toward Multiple Authorship in Business Journals. *Journal of Education for Business*, no. 82(3), p. 164–168.
- GERHARDT, Deborah R. (2006) Plagiarism in cyberspace: learning the rules of recycling content with a view towards nurturing academic trust in an electronic world. *Richmond Journal of Law and Technology*, Volume XII, Issue 3. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: < <http://jolt.richmond.edu/v12i3/article10.pdf>>.
- GREEN, Margaret, VAN KESSEL, Gisela (2011). Academic integrity as a university responsibility: What is the readability of your policy? In *Educational integrity: Culture and values. Proceedings 5th Asia Pacific Conference on Educational Integrity*. The University of Western Australia, 26–28 September. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.apcei.catl.uwa.edu.au/procs/green.pdf>>.
- LOUIS, Karen S., HOLDSWORTH, Janet M., ANDERSON, Melissa S., CAMPBELL, Eric G. (2008) Everyday Ethics in Research: Translating Authorship Guidelines into Practice in the Bench Sciences. *The Journal of Higher Education*, Vol. 79, no. 1, January/February, p. 88–112.
- MOORE, Michael T., GRIFFIN, Bryan W. (2006). Identification of factors that influence authorship name placement and decisions to collaborate in peer-reviewed, education-related publications. *Studies in Educational Evaluation*, no. 32, p. 125–135.

- OBERLANDER, Sarah E., SPENCER, Robert J. (2006). Graduate Students and the Culture of Authorship. *Ethics and Behavior*, no. 16(3), p. 217–232.
- Akademinis reguliaminas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://ktu.lt/sites/default/files/bylos/Studentams/2_1_akademinis_reguliaminas.pdf>.
- Aleksandro Stulginskio universiteto darbuotojų ir studentų etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzuu.lt/pradzia/lt/12272>>.
- ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. liepos rugsėjo d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ism.lt/uploads/files/dir1422/dir71/dir3/17_0.php>.
- Klaipėdos universiteto pedagoginių ir mokslo darbuotojų etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ku.lt/etika/doc/etikos_kodeksas.doc>.
- Lietuvos sveikatos mokslų universiteto akademinės etikos kodeksas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lsmuni.lt/fakultetai-ir-institutai/valdymas/senatas/senato-nutarimai/akad.etikos.kodeksas.pdf>>.
- Mykolo Riomerio universiteto etikos kodeksas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/lt/universitetas/apie_mru/dokumentai/etikos_kodeksas/>.
- Šiaulių universiteto darbuotojų etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.su.lt/component/content/article/47-dokumentai/266-iauli-universiteto-darbuotoj-etikos-kodeksas>>.
- Vilniaus verslo teisės akademijos etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vvtakademija.lt/dokumentai/Apie_akademija/dokumentai/vvta%20etikos%20kodeksas.pdf>.
- Vytauto Didžiojo universiteto etikos kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vdu.lt/public/var/files/akademies-etikos-kodeksas-su-pataisymais_110316.pdf>.

MĖGINIMAS ATSAKYTI Į KLAUSIMĄ „KAIP VEIKIA AKADEMINĖS ETIKOS SISTEMA LIETUVOJE?“

KRESCENCIJUS STOŠKUS

Vilniaus edukologijos universitetas

1. Į šį klausimą būtų galima atsakyti tik gerai išsiaiškinus etinės kultūros būklę ir jos politiką Nepriklausomoje Lietuvoje. Bet tą padaryti šiame trumpame pranešime nebus lengva. Nebus paprasta įtikinamai nušviesti jau gerokai primirštą situaciją, kurioje dominavo siaurai ideologizuoti ir skurdžios nuovokos žmonės, sunaikinę nežmoniškais Vincento Žemaičio pastangomis sukurtą ir apie 15 metų veikusį vienintelį Sovietų Sąjungoje (ir ne tik joje) tokių plačių užmojų etinių tyrimų centrą, atsidavusį gana intensyviai leidybai, pedagoginės veiklos ir tarptautinių konferencijų organizavimui, Lietuvos etinės minties gaivinimui ir populiarinimui, metodinės literatūros ir mokymo programų rengimui, aktyviai Lietuvoje veikusiai mokytojų ir dėstytojų Etikos draugijai. Iš tolo žiūrint, tokį nuosprendį būtų galima vadinti tiesiog nusikaltimu. Nors iš tikrųjų tai plaukė iš neorevoliucionierių užsiangąžavimo griauti viską, kas ateina iš totalitarinės sistemos, ir kurti pasaulį iš naujo. Taip buvo sunaikintas unikalus žmonių įdirbis. Vargu ar kas tada žinojo ir šiandien ar žino, kad pagal marksistinę doktriną etikos mokslo apskritai neturėjo būti: klasių kova ir proletariato diktatūra iš principo su etikos normomis buvo nesuderinama. Čia veikė ta pati „stipriojo teisė“, kaip ir dabar. Tik ją skatino kiti motyvai – siekimas susidoroti su klasiniais priešais. V. Žemaitis su savo kolegomis (B. Kuzmicku, A. Lozuraičiu, K. Rickevičiūte, D. Kapačiauskiene, V. Bagdonavičiumi, J. Balčiumi, G. Miniotaite, A. Nesavu, R. Žibaičiu ir kt.), energingai remiamas kai kurių humanistiškai orientuotų Rusijos filosofų (A. Guseinovo, O. Drobnickio, V. Mežujevo, A. Titarenkos, V. Bakštanovskio ir kt.), daugiausia prisidėjo prie to, kad būtų pralaužta visomis jėgomis

ginama šitos galvosenos mūro siena ir atgaivinti ne tik etiniai tyrinėjimai, bet ir pradėtas etikos dėstymas mokyklose. Tai buvo ilgas, atkaklus ir nuosekliai kryptingas darbas, reikalaujantis intensyvių kontaktų su įvairaus statuso bei institucijų žmonėmis, lankusių santykių su pareigūnais, nepaprasto darbštumo, mokėjimo naudotis atsitiktinėmis aplinkybėmis ir išradingumo. Jis darė etikus net iš tų žmonių, kurie iš pradžių buvo grynai ortodoksiniai marksistai. Vienas iš pirmųjų jis surado bendrą kalbą ir su krikščioniškąja etika. Visa tai lėmė, kad Nepriklausomybę V. Žemaičio centras pasitiko bene geriausiai pasiruošęs. Jam nė nereikėjo kaip nors persiorientuoti. Jo organizuojami masiniai renginiai Lietuvoje, vykę greta Sąjūdžio mitingų, nuosekliausiai tęsė ankstesnių konferencijų tradiciją. Dabar tik jos buvo žymiai gausesnės ir galėjo laisvai sutelkti visų profesijų žmones. Čia buvo užmegzti bei pagilinti reguliarūs ryšiai su etiniams principams ištikimais rašytojais (J. Marcinkevičium, M. Martinaičiu), aktoriais, žymiausiais Lietuvos dvasininkais (A. Keina, R. Mikutavičium, K. Vasiliausku). Kaip iš gausybės rago ėmė rodytis periodiniai leidiniai: mažųjų etikos knygelių serija, „Tautos etosas“, „Ethos“, „Dora“ ir kt. V. Žemaičio veiklos apogėjus tęsėsi apie tris metus. Prie šios tradicijos savaip dar prisijungė žurnalistė A. Žemaitytė su savo „Dienovidžiu“ ... Bet mauras atliko savo darbą. „Komunistinio internacionalo“ nuostatos laimėjo: senas pasaulis buvo išardytas iš pačių pagrindų.

2. O kas etinių tyrimų centro vietoje buvo sukurta? *Pirma*, įvestas tikybai alternatyviškas etikos dėstymas bendrojo lavinimo mokykloje. *Antra*, šiaip taip išgyveno V. Žemaičio iniciatyva sukurta Etikos (dabar ji vadinama Etikos didaktikos) katedra Edukologijos universitete. *Trečia*, buvo atgaivinti religiniai periodiniai leidiniai („Naujasis židinys“ ir „Logos“), gvildenantys daugiausia istorines etikos problemas. *Ketvirta*, sukurti įvairūs žinybiniai etikos komitetai, nors labai retai gyvybingi, bet kartais bent iš dalies atsveriantys dabar jau nebemaskuojamą „stipriojo teisės“ viešpatavimą Lietuvoje.

Tai bene ir visa mūsų etinių institucijų sistema, kurios trys ketvirtadaliai tik su tam tikromis išlygomis galėtų būti priskirti akademinės etikos sistemai.

3. Nemanųčiau, kad alternatyviškas tikybai etikos dėstymas bendrojo lavinimo mokykloje yra sėkmingas Švietimo ir mokslo ministerijos apsisprendimas. *Pirma*, jis sunaikino profesionalumo ir specialių kvalifikacijų reikalau-

jančią tradiciją, kuri etiką galėjo traktuoti kaip specifinę, bet vis dėlto kitoms mokslo šakoms lygiavertę discipliną. Dabar ji tapo vien tik dorinio ugdymo (kuris anksčiau buvo vadinamas auklėjimu) pratybomis, už kurį net negali būti rašomi pažymiai. Vadinasi, jokio *etikos mokslo* įvedimo į švietimo sistemą net neįvyko: buvo tik pakeistas tradicinio auklėjimo pavadinimas. *Antra*, religinis tikėjimas buvo priešpriešintas doriniam auklėjimu. Tuo priešpriešinimu religija ir dorovė yra išplėšiamos iš istorinio konteksto ir redukuojamos vien tik į du skirtingus elgesio kontrolės būdus. Nei vieni, nei kiti mokiniai netenka galimybės susipažinti su dorovinių santykių bei dorovinės sąmonės prigimtimi bei jos teorinio aiškinimo būdais. Dėl to abi mokinių pusės yra orientuojamos ne į tų skirtingų kultūros sričių pažinimą ir supratimą, bet į privalomų normų dogmatiką, sunkiai derančią su kitų mokslų racionalizmu ir nepadedančią patiems jauniems žmonėms savarankiškai apsispręsti dėl proteguojamų autoritetų, pasipriešinti stipriojo teisei ir modernios visuomenės reliatyvizmui. Iki šiol švietimo politika ir patys mokytojai naiviai apsimeta nematą, kad jų mokinius seniai auklėja ne jie, o morališkai išbalansuotos masinės komunikacijos priemonės.

4. Etikos mokslo redukavimas į mokyklinį auklėjimą nulėmė, kad V. Žemaičio suprojektuota Pedagoginio universiteto etikos katedra buvo lengvai redukuota į etikos didaktikos katedrą. Jeigu tokia katedra būtų atsiradusi greta etikos katedros, būtų galima reikšti pasitenkinimą ir solidarų pritarimą. Bet tada būtų gaivinama viltis, kad mokyklose kada nors atsiras etika kaip mokslas arba filosofija. Dabar čia formuojasi visai kita padėtis: etikos didaktika – be fundamentalių etinių tyrinėjimų. Pasakysite: kaip tai įmanoma? Kokią etiką gali dėstyti žmogus, kuris ją žino tik iš atsitiktinės populiarios literatūros, bet pats jos netyrinėja? Geriausiu atveju jis gali dėstyti sveiku protu grindžiamus auklėjimo metodus, kaip tą daro rūpestingas šeimos tėvas arba motina. Bet Lietuvoje viskas įmanoma. Čia visose srityse plinta diletantizmas, vyksta masinis atsitraukimas nuo mokslo, profesinio meno. Specialistų nuomonė čia jau nieko nereiškia. Ir tai dar vienas patvirtinimas to fakto, kad etika kaip filosofinė disciplina jau yra instituciškai palaidota.

5. Galime džiaugtis, kad Lietuvoje dar yra „Logos“, kartais pasirodo „Naujasis židinys“, mėginąs tęsti prieškarinio „Židinio“ ir Amerikos „Aidų“

tradicijas, atsirado unikalūs etinę mąstymo kultūrą puoselėjantys A. Navicko internetiniai „Bernardinai“. Šitai dar vyksta mūsų valstybėje. Bet iš esmės tai katalikų bažnyčios nuopelnas. Valstybė abejingai stovi nuošalyje. Kad neiškiltų nepatogūs klausimai, net nestebi šito proceso. Susiformavus naujai „stiprijo teisės“ ideologijai, Švietimo ir mokslo ministerija net nejaučia pareigos gairinti jos pačios sunaikintas teorinės etikos šaknis. Jai visiškai pakanka to, kad jos pirmtakai kažkada mokykloje įvedė tikybai alternatyvišką pasaulietinio auklėjimo alternatyvą, pavadintą etikos vardu. Kitaip sakant, šioje šalyje niekam nekliūva, kad turime *etikos mokymą be etikos mokslo*. O Jūs klausiate apie akademinės etikos sistemą...

6. Didžiausia naujovė Lietuvoje – etikos komitetai. Per 20 metų vargais negalais Vakarams lyg ir pasisekė juos išplatinti mūsų šalyje. Nors ir buvo sukurtas platus tų komitetų tinklas, bet veikiančios sistemos sukurti nepavyko. Ir, matyt, greitai nepavyks. Teisingiau sakant, bene tik trys komitetai veikia patenkinamai ir daro įtaką Lietuvos moraliniam klimatui: Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, Seimo etikos ir procedūrų komisija bei Lietuvos bioetikos komitetas. Bet visi jie yra valdžios dariniai. Ten, kur neįsikiša valstybė, atsiranda tik mimikrijos, bejėgiškos tokių komitetų imitacijos. O tai reiškia, kad mūsų visuomenėje dar nepavyksta laisvu susitarimu sukurti autoritetingų ir teisingų, t. y. ne pagal „stipriųjų“ užgaidas, bet pagal etikos kodeksus veikiančių institucijų. Trumparegiška prievarta visuomenėje yra tiek išvešėjusi, kad kol kas neįmanoma bendrų moralinių principų iškelti virš asmeninių arba grupinių interesų. Tam procesui priešinamasi kiekviename žingsnyje.

Vakaruose jau senokai suprasta: postmoderniosios demokratijos sąlygomis pasipriešinti „stiprijo teisei“ teismų jau nepakanka. Etikos komitetai yra visai naujas reiškinys, įsiterpiantis tarp teismų ir viešosios nuomomės spaudimo. Tai kiek primena kaimo bendruomenių bei Viduramžių cechų savivaldą. Tik čia jie įvedami iš viršaus. Be to, yra stipriai sunykusi profesinė savigarba ir bendruomeniškumo jausmas. Gal dėl to šie komitetai menkai efektyvūs. Tačiau specializuoti (t. y. atskiroms profesinės veiklos sritims pritaikyti) komitetai kol kas yra vienintelė ikiteisminė atspirtis savivalei.

Ką šie komitetai turi bendra su etikos mokslu? Lietuvoje – nieko. Jie ir jų kodeksai yra mechaniškos vakarietiško pavyzdžių kopijos, šiek retušuojamos

lietuviško sveiko proto interpretacijų. Sunku patikėti, kad mechaniškai prieš svetimą gyvenimo būdą prisegtos normos įgautų gyvybę. Tai dar viena etikos komitetų menko gyvybingumo priežastis. Lyg čia niekam neateitų į galvą, kad etikos kodeksų turinys turėtų būti apibrėžtas tik registruojant tipiškiausius dorovės normų pažeidimo faktus atskirose mūsų profesinės veiklos srityse, o kartu diskusijose pasirenkant esamoje situacijoje aktualiausius akademinės etikos principus. Tačiau dėl teorinės etikos tyrimų stygiaus tokių kvalifikuotų svarstymų mūsų krašte neatsirado.

7. Charakteringas vartotojų visuomenės vengimas imtis atsakomybės už politinės, mokslinės, techninės bei ekologinės veiklos padarinius, grėsmingi demoralizacijos, kultūros irimo ir tautos nykimo procesai, etikos redukvimas į praktinį atskirų profesinės veiklos sričių reglamentavimą šaukte šaukiasi iš naujo imtis bazinių etikos problemų. Bet tuo užsiims? Kas atsakys už etinių tyrimų centro sunaikinimą? Juolab kad antro V. Žemaičio kol kas nematyti...

AKADEMINIO INTEGRALUMO ĮTVIRTINIMO IŠŠŪKIAI LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO INSTITUCIJOMS

NIJOLĖ VASILJEVIENĖ
Mykolo Romerio universitetas

Etikos vaidmuo mokslo sistemoje šiandien priklauso nuo mokslo plėtros institucinio konteksto, kurio kūrimui daro poveikį mokslo politika. Tačiau ji nepajėgi tapti pagrindiniu veiksniumi formuojant mokslo tyrimų sąžiningumą/integralumą (*research integrity*). Didžiausią įtaką mokslinės veiklos etikai daro aukštojo mokslo institucijų (AMI) moralinės kompetencijos ir gebėjimai būti sąžiningomis mokslininkų korporacijomis, inspiruojančiomis ir palaikančiomis akademinės etikos normas ir principus.

NAUJI AUKŠTOJO MOKSLO KONTEKSTAI IR ETINIŲ VERTYBIŲ POREIKIO AUGIMAS

Objektyviai didėjant ekonominiam ir socialiniam aukštojo mokslo (AM) vaidmeniui bei augant pilietiniam sąmoningumui, visuomenė vis aktyviau reikalauja socialinės AMI atsakomybės, ypač aštriai iškeldama patikimos mokslo tyrimų kultūros ir akademinės veiklos kokybės problemas. Tai determinuoja aukštojo mokslo ir mokslinių tyrimų misijos bei universitetų autonomijos traktavimo kaitą. Neatsiejama mokslinių tyrimų vertybe greta intelektualinės laisvės tampa socialinė atsakomybė, o tradicinės akademinio gyvenimo kolegialios normos jau nepajėgia įveikti kylančių problemų ir iššūkių. Liberalias valdymo formas prireikia pakeisti racionaliomis (savi)reguliacinėmis sistemomis, nes tenka spręsti uždavinius, kaip efektyviau sudaryti sąlygas „žinių visuomenės“ formavimuisi bei didinti kūrybinio kreatyvumo potencialą, kaip užtikrinti, kad AM tikslai būtų jungiami su plačių viešųjų interesų

tenkinimu, o universitetai geriau įsijungtų į aktualiausių problemų sprendimus. Tam reikia aukštų akademinės veiklos standartų, kurie įgyvendinami ne tik per mokymo ir mokslinių tyrimų programų, bet ir per AMI valdymo tobulinimą.

Universitetų valdymas modernizuojamas keliant moralinių vertybių vaidmenį tiek akademinėje bendruomenėje, tiek santykiuose tarp universiteto ir visų jo veikla suinteresuotų asmenų bei grupių (suinteresuotųjų – *stakeholders*). Tapdami tarpusavio bendradarbiavimo subjektais, universitetai kartu su suinteresuotaisiais atsižvelgia į visuomenės poreikius ir formuoja savo etinius standartus ir normas, įgalinančius įgyvendinti viešąjį interesą. Balansą tarp viešojo intereso realizavimo ir institucinės autonomijos gali padėti palaikyti tikslingas akademinės etikos institucionalizavimas AM institucijose. Dabar jos skatinamos aktyviai ir uoliai kelti savo akademinę kultūrą per AM Misijos reflektavimą, institucinius susitarimus ir akademinio elgesio kodeksus. Šiandien nėra kitų efektyvių būdų kaip be etikos infrastruktūros¹ (su)formavimo universitetuose būtų galima pasiekti tokios akademinės bendruomenės elgsenos, kuri atitiktų tarptautinius etikos standartus (fiksuosus daugelyje tarptautinių AM dokumentų, pvz., Bukarešto Deklaracijoje, 2004²).

¹ Etikos infrastruktūrą sudaro teoriškai pagrįsti, metodiškai sudaryti ir vietiniam instituciniam kontekstui bei moraliniam mentalitetui adaptuoti elementai (atsirenkami pagal jų poreikį konkrečioje profesijoje/organizacijoje/institucijoje): etikos arba elgesio kodeksai (*codes of conduct, ethics codes*), komitetai/komisijos (*ethics committees*), etinio mokymo programos (*education programmes, ethics training*), „karštosios linijos“ (*ethics hotlines*), etikos instrukcijos organizacijose (*ethics handbook*), apskritojo stalo diskusijos (*Roundtables and Discussion Circles*), etikos tyrimų arba etikos monitoringo skyriai organizacijose (*ethics inquiry service*), etikos arba socialinės korporatyvinės atsakomybės tarnautojų pareigybės (*ethics advisers, officers; CRO – Corporate Responsibility Officer*), socialinis etinis auditas (*ethics audit*) bei etinė ekspertizė. Makrolygmeniu etikos infrastruktūrą papildo verslo/profesinės etikos mokslinių tyrimų centrai, asociacijos ar tarptautiniai dalykinės etikos profesionalų tinklai (*Networks*), valstybės suformuotos ombudsmeno institucijos, įvairūs „etinio vartotojiškumo“ (*ethical consumerism*) vajai/kampanijos su jų sukurtomis, dažnai globaliu mastu veikiančiomis, struktūromis, etc.) Lietuvoje etikos infrastruktūros elementai vis dar susilaukia didelio pasipriešinimo, net pasityčiojimo, nes nėra metodologiškai pagrįstai diegiami ir nepakankamai suvokta, kad jie ir kuriami organizacijose tam, kad spręstų realias jos problemas, kad (su)tvarkytų to reikalaujančias veiklos sritis, kad kiekvienas savo struktūriniame funkciname vaidmenyje elgtųsi taip, kaip privalu jame elgtis pagal tos struktūros paskirtį (misiją), visuomenės poreikius bei lūkesčius organizacijos atžvilgiu.

² *Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region, Bucharest, 2004.*

Tikslingas ir metodologiškai pagrįstas [dalykinės/profesinės] etikos institucionalizavimas gali padėti (iš)spręsti tokias skausmingas akademinio gyvenimo problemas kaip plagijavimas, intelektinės nuosavybės vagystės, mokslo imitavimas, rezultatų falsifikavimas, pseudoautorystė, diskriminacija, mobingas, korupcija/nepotizmas. Daugelis šių ydų (*academic misconducts*) yra aktualios įvairių kraštų universitetams, bet vis tik Lietuvoje jos šiandien demonstruoja „rafinuotus lietuviško akademinio apsukrumo pavyzdžius“ (A.Lašas¹) ir yra labiau paplitę dėl jas sąlygojančio parochializmo.

Neatsikračius akademinų ydų, nesukūrus sąžiningos AMI sistemos, Lietuvos mokslininkai nesugebės ne tik konkuruoti pasaulinėje mokslo rinkoje, bet net patekti į ją. Etikos standartai moksle visada egzistavo, bet šiandien jų galia stiprinama įvairiais etikos infrastruktūros elementais, užtikrinančiais pagarba/paklusnumą (*Compliance*) aukštiesiems akademinės veiklos standartams ir normoms bei funkcionuojančiais tiek viduje AMI, tiek reglamentuojančiais jų tarpusavio santykius. Klestintys užsienio universitetai, kaip verslo korporacijos, išsipareigoja paisyti akademinio vientisumo/sąžiningumo (*Academic Integrity*) visose savo veiklos grandyse ir kuria (arba rekonstruoja) atitinkamus procesus, įgalinančius pasiekti užsibrėžtų vertybių.

Pažangiose verslo organizacijose jų pačių konkurencingumui plėtoti plačiai taikoma etikos infrastruktūra (EI) galėtų būti intensyviau (ir daugiau moksliskai pagrįstai) taikoma Lietuvos AMI. Tai padėtų universitetams kelti mokslo prestižą, išlaikyti akademinų vertybių statusą, kuris iš tikrųjų nukrito susikūrus daugybei universitetų ir jiems tapus visuotinai prieinamais.

Į EI formavimą universitete galima žiūrėti kaip į naujų kontrolės/priežiūros ir galios/įtakos formų, įjungiančių „minkštuosius“ valdymo (*soft management*) mechanizmus, įvedimą. Nors egzistuoja apibrėžtos procedūros su atitinkamais mechanizmais, jie nevienodi įvairiose šalyse: yra daug skirtumų, sociokultūrinių faktorių bei skirtingų mokslų specifikos determinuotų ypatumų. Tačiau esmė sutampa: jie skirti tikslingai diegti etinius standartus ir instituciniu lygmeniu įtvirtinti akademinį sąžiningumą/integralumą, reiškia,

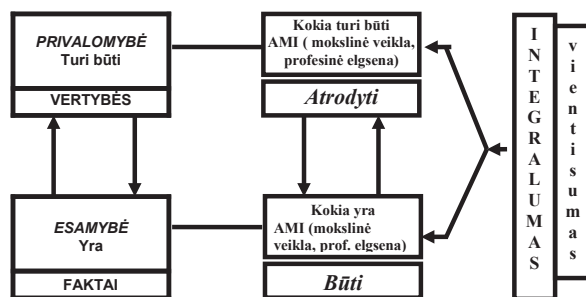
¹ A. Lašas. Aukštasis pseudomokslas // <http://www.delfi.lt/> 2010 rugpjūčio mėn. 16 d. <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=35425787>

užtikrinti akademinės veiklos kokybę, patikimą mokslo tyrimų kultūrą, taigi universitetų reputaciją ir konkurencingumą.

INSTRUMENTIŠKAI KURIAMAS SAŽININGUMAS?

Šiandien universitetams jau neužtenka vien deklaruoti vertybes – reikia jas integruoti į universiteto strategijas, vadybinius procesus, organizacines procedūras, nuolat savireguliatyviai tiriant (audituojant, diegiant stebėsenos sistemas), kaip gerai (iš tikrųjų – realiai/konkrečiai) universitetas vykdo jam visuomenės keliamus socialinius uždavinius: kaip atliepia viešajam interesui, tenkina teisėtus suinteresuotųjų lūkesčius, plėtoja socialinio atsako strategijas, organizuoja pokyčius savosios Misijos, vizijos, elgesio/etikos kodekso įgyvendinimo kryptimis. T.y. analizuoja, kaip nuosekliai universitetas kuria ir vadybina/vairuoja savo sąžiningumą /integralumą (*integrity management*)¹, reiškia, fiksuoja ir reflektuoja privalomybės ir esamybės distinkciją: išmatuoja neatitikimus tarp skelbiamos Misijos ir vykdomų įsipareigojimų kokybės, tarp vizijos, kokia AMI „turi būti“ ir kokia „yra“ iš tikrųjų, ir ieško konkrečių būdų kaip naikinti šį tarpą ar konfliktą tarp deklaracijų ir realybės, ir kaip (su)kurti žodžių ir darbų vientisumą, taigi,

¹ Organizacijų integralumo/vientisumo vadybos mokslinė literatūra per pastaruosius 10–15 metų nepaprastai gausėjo, pvz. vien [prieinamų Lietuvoje] monografių: Brenkert G.G. (ed.) *Corporate integrity & Accountability*. Sage publications, 2004; Brown M.T. *Corporate integrity. Rethinking Organizational Ethics and Leadership*. Cambridge University Press, 2005; Carter S. *Integrity*. Harper Perennial, 1997; Johnson L., Phillips B. *Absolute Honesty: building a corporate culture that values straight talk and rewards integrity*. New York: AMACOM, 2003; Kaptein M., Wempe J. *The Balanced Company: a theory of corporate integrity*. Oxford University Press, 2002; Kasulis Th. B. *Intimacy or integrity: philosophy and cultural difference*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002; Morgen S. D. *Selling with integrity*. New York: Berkley Books, 1997; Paine L. S. *Leadership, Ethics, and Organizational Integrity*. Chicago: Irwin, 1997; Paine L. S. *Managing for Organizational Integrity*. Harvard Business Review, March, 1994; Petrick J. A., Quinn J. F. *Management ethics: integrity at work*. London: Sage Series on Business ethics, 1997; Pritchard S. *Professional integrity. Thinking Ethically*. University Press of Kansas, 2006; Shrivastva S. and Associates (eds.) *Executive Integrity: The Search for High Human Values in Organizational Life*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1988; Tichy N.M., McGill A.R. (eds.) *The ethical challenge: how to lead with unyielding integrity*. Jossey-Bass A Wiley Imprint, 2003; etc.

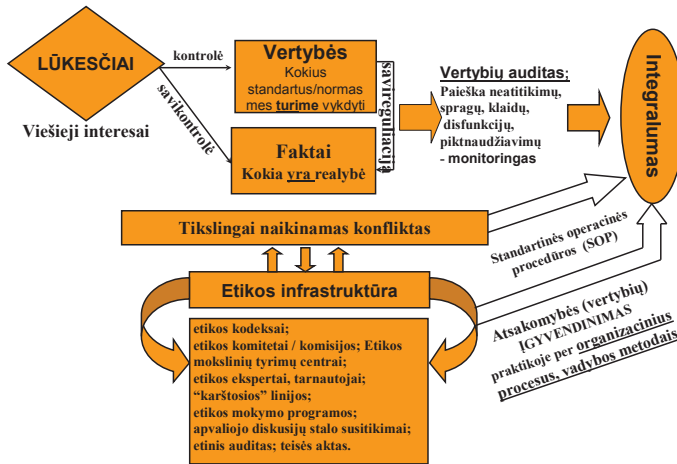
I schema. Integralumo (sąžiningumo/vientisumo) vadyba

vertybių ir faktų integralumą¹. Taip instrumentiškai kuriamas jau ne atskirų asmenų, o organizacijų korporatyvinis sąžiningumas, kuris ir suponuoja dalyvaujančių individų sąžiningumo sąlygas ir garantijas.

Tokiais būdais jau apie 2 dešimtmečius sąžiningumą formuoja verslo korporacijos (ir visa tai nuolat analizuoja mokslininkai, padėdami optimizuoti ir humanizuoti atitinkamus procesus), sistemingai naikindamos nesąžiningą elgesį, kuris daro neigiamą įtaką veiklos kokybei ir jos statusui. Taip ir aka-

¹ Lietuvoje atrodytų savaime aišku, jog labai dažnai regime, kaip viena „turi būti“, o visai kita – „yra“, o etiniai apeliavimai į moralinę privalomybę lyg pasitelkiama tik išorinei priedangai, viešųjų ryšių akcijoms. Tačiau atsakingumas ir sąžiningumas gali išsilaikyti tik tuomet, kai šis konfliktas panaikinamas, kai iš tiesų (lygmeniu „yra“) dirbama taip, kaip privalu (lygmeniu „turi būti“), t.y. kai šie abu lygmenys sulydomi – integruojami (žr. schemas). Tuomet veikla atitinka prisiimtiems įsipareigojimams – Misijai, kokybės standartui, klientų, vartotojų lūkesčiams, kurie šiais laikais yra įtvirtinti veiklos *standartuose* (lygmeniu „turi būti“, normatyviniu diskursu). Konkurencinė aplinka motyvuoja jų laikymosi iš tikrųjų siekti, o ne tik imituoti, vaizduoti, kaip esame įpratę nuo socializmo laikų. Galima pažymėti ir gilesnes šios distinkcijos hipertrofavimo priežastis mūsų kultūroje. Amžinas idealybės ir realybės konfliktas – kaip pagrindinis europinės kultūros ženklas bei esminis etikos bruožas – tiek grožinėje literatūroje, tiek etikos klasikoje visada buvo romantizuojamas ir išaukštintas. Tačiau šiandien, įsigilinę į tokių moralinių nuostatų prasmę, pastebime, jog, jeigu etika ir toliau mitologizuos šią distinkciją, o literatūra romantizuos šį konfliktą, tai realybėje bus romantizuojami ir rizikos faktoriai bei jos pasekmės (neatsakingumas už savo profesinės pareigos atlikimo kokybę, klaidų, nesėkmių, avarių, ar net katastrofų, tragedijų galimybių palaikymas). Šiandienos tikrovė primygtinai reikalauja ne tik mąstyti apie tai, kodėl ir kaip esamybė (*faktai*) turi būti derinama su privalomybe (*vertybės*), bet ir dėti praktines pastangas – vadybiniais metodais, organizacijų/ įmonių/ institucijų lygmeniu – siekiant panaikinti fakto ir vertybės distinkciją (žinoma, pačias vertybes „nukėlus“ iš idealistinių aukštumų, padarius žmogui įmanomomis pasiekti).

INSTITUCINIŲ VERTYBIŲ VADYBA –
sąžiningumo formavimas su etikos infrastruktūra

2 schema (1-os schemos modifikacija). Integralumo (sąžiningumo) vadyba pasitelkiant etikos infrastruktūrą

deminės bendruomenės gali sėkmingiau drotis su apgaulėmis, sukčiavimu, intelektinėmis vagystėmis ar kitu nesąžiningu elgesiu.

Šiandien pažangūs universitetai tiek patys užsiangažuoja būti socialiai atsakingais savo įvairiose veiklose (ypač mokslo tyrimuose) ir įtvirtina savo įsipareigojimus etikos kodeksuose su juos palaikančia infrastruktūra, tiek pradeda plėtoti mokslo tyrimus akademinės etikos srityje, jungdami teorines žinias su aktualios praktikos problemų sprendimais.

Kaip ir verslo organizacijos, universitetai, tapdami *edukacinėmis korporacijomis*, įsipareigoja pri(s)imti treją korporatyvinę atsakomybę: ekonominę/efektyvumo, etinę/socialinę ir ekologinę atsakomybę. Realizuoti ją įmanoma instrumentiškai formuojant akademinį vientisumą. Tam svarbiausia kurti tokius organizacinius procesus ir procedūras, kurie užtikrintų šios korporatyvinės atsakomybės veiksmingumą kasdienėse veiklose, organizaciniuose procesuose. Labai svarbu etikos priemonės diegti į instituciškai paruoštą aplinką. O ją įgalina formuoti etikos infrastruktūros sukūrimas. Tai – tiesioginiai organizacinio sąžiningumo kūrimo ir valdymo įrankiai.

Diegiant EI, kuriant etikos kodeksus universitetuose, vykdomas kontrolės (savikontrolės) mechanizmų stiprinimas. Neturi prasmės (ar net gali turėti atvirkštinį poveikį), jeigu etikos kodeksuose paskelbtos akademinės vertybės ir principai priimami tik kaip žodžiai, o realūs organizaciniai procesai nėra keičiami, naujai kuriami. Dabar etinė reguliacija inkorporuojama į kitus socialinio reguliavimo būdus ir formuojama teisės ir etikos sąveika akademinės veiklos administravime. Čia svarbu vertinti AMI teisinę bazę ir modeliuoti tai, kokius būtent EI elementus kurti ir kaip būtų galima juos derinti su kitomis (teisinėmis, administracinėmis) reguliavimo priemonėmis, taip pat kokius veiksmus būtų tikslinga (re)konstruoti, siekiant, kad kuriamos naujovės atitiktų poįstatyminius teisės aktus, o jų įgyvendinimo galimybės būtų realistiškos. EI diegiama į valdymą kaip sudėtingą procesų bei procedūrų sistemą, kurioje vertybės integruojamos į daugybę tiek savaime kylančių sąveikų, tiek specialiai kuriamų ryšių, tvarkų, įgalinančių universitetą gerai funkcionuoti ir padedančių kiekvienam akademinės veiklos subjektui atsakingai profesionaliai veikti savo prisiimtų įsipareigojimų rėmuose. **Nors universitete EI skirta visos institucijos visų veiklos barų tobulinimui, tačiau pirmiausia – kovai su netinkamu, nesąžiningu mokslinių tyrimų (*research misconduct*) vykdymu. Didžiausią universitetų EI dalį sudaro tie jos elementai, kurie skirti kovai su pražangomis, o jų pavadinimai (pavyzdžiui, specializuotų skyrių, tarnautojų, etinių dokumentų „*Research Integrity Officer*, *ORI – The Office of Research Integrity* ir pan.) dažnai taip ir demonstuoja ydos ir vertybės susiejimą („*Plagiarism and Academic Integrity, Cheating and Honor*“) ir **reglamentuoja konkrečias standartizuotas procedūras kovoje su akademinėmis ydomis**¹. Kai**

¹ Kovai su piktnaudžiavimais tarnauja papildomi etikos infrastruktūros elementai. Tai gali būti „karštosios linijos“, „skundų ir pageidavimų knygos“, „nulinės tolerancijos“ politika ir procedūros ir pan. Visų jų esmė – informavimas arba pranešimas apie netinkamą elgesį, piktnaudžiavimų demaskavimas (angl. Whistle-Blowing, „švilpuko pūtimas“). Universitetų etikos dokumentuose gausu įvairių variantų šių reiškiniių, kurie yra determinuoti būtinybės kurti prevencinę sistemą pražangoms bei organizacinėms patologijoms, taigi – būtinybės valdyti riziką: svarbiausia – kurti patikimą tyrimų ir studijų kultūrą, valdyti reputaciją, nuolat rūpinantis perfekcionistišku darbu. Problemos sprendžiamos instituciniu lygmeniu („šiukšles tvarkant“ organizacijos viduje, kad jos nepatektų į išorę svarbu daryti tai ne draudžiant „šiukšles išnešti iš namų“, o iš tikrųjų patiems viduje tvarkantis, kad jų apskritai nebelyktų). Informavimo apie nusižengimus (demaskavimo/pranešimo apie piktnaudžiavimus/„aliarmo sukėlimo“) fenomenas jau apie 25 metus analizuojamas

kurios jų gali būti tapačios įvairių veiklų organizacijoms, tačiau daugelis įvardijamų ydų ir patologijų yra tipiškos, aktualios būtent akademinėms struktūroms.

Integralumo/sąžiningumo vertybės valdymas betarpiškai siejamas su įvairių akademinų pražangų gausa ir būtinybe jas naikinti. Būtent akademinės pražangos bei tipinės klaidos tampa esminiu barjeru, neleidžiančiu padidinti mokymo ir mokymosi kokybės, pasiekti keliamų universitetams tikslų, todėl integralumo imperatyvas tampa besąlygišku. Tam keičiama socialinė ir institucinė aplinka, kuri deskriptyviai verčia ją vykdyti, tiesiogiai išreikšdama socialinės atsakomybės ir sąžiningumo reikalavimus universitetams tiek mokyje („*Teaching with integrity*“ – Macfarlane, 2004), tiek moksle („*Researching with Integrity*“ – Macfarlane, 2008). Visur akademinų pražangų netoleravimas apspręstas rūpesčiu savo organizacijos prestižu ir atitinkamu suinteresuotųjų požiūriu į duotąjį universitetą ir jo padėtį visuomenėje su visomis iš to ištekantiomis pasekmėmis. Kadangi plagiatas ir universiteto reputacija betarpiškai susiję, tai „visi universitetai tikisi (reiškia ekspektacijas) iš savo personalo ir studentų aukšto lygio profesionalaus elgesio ir įsipareigoja vystyti veiklą, kuri palaiko akademinį integralumą kaip esminį akademinės veiklos komponentą“ (Larkham and Manns, 2002).

Tam šiandien AMI, kaip ir kitos savo strateginių tikslų siekiančios organizacijos, imasi instrumentiškai, sistemingai kurti savo akademinį sąžiningumą, taigi, žodžio ir veiksmo vientisumą, taip gerindamos mokslo sistemos institucinius kontekstus, kurie naikina akademinų piktnaudžiavimų galimybes.

mokslinėje literatūroje, tiriant tiek organizacijų dokumentus, tiek atskirus praktinius atvejus bei situacijas. Kuo visuomenėje ar organizacijoje stipresnis suvokimas viešojo intereso prioritetų, tuo palankiau žiūrimą į piktnaudžiavimų demaskavimo procedūrų įvedimus. Įdomios teorinės diskusijos apie informavimo/demaskavimo reiškinius ir specifiką akademinėje srityje atspindi mokslinėje literatūroje (Scientific Whistle-Blowing and Professional Solidarity (May, 1996, Davis, 1999; George De, 2003; Macfarlane, 2008; McCabe, 2003; Shapiro and Stefkovich, 2001). Mokslininkai ištyrė, jog akademinėse institucijose šio reiškinio akceptavimas yra žymiai sudėtingesnis, nei verslo struktūrose (On the Duty of Faculty Members to Speak Out on Misconduct – American Association of University Professors [AAUP], 1998; AAUP, 1999; Hamilton, 2002).

ETIKOS PLĖTRA INSTITUCINIŲ LYGMENIU IR UNIVERSITETŲ TRANSFORMACIJA Į „KORPORATYVINIUS SUBJEKTUS“

Nors universitetai kaip organizacijos turi savą ryškią specifiką, bet esminiai etikos institucionalizacijos procesai yra analogiški tiems, kurie vykdomi verslo organizacijose. Analizuojant akademinės etikos raidą, galime pastebėti, jog AMI kartoja daug tipišku klausimų, kurie buvo sprendžiami jau prieš 10–15 metų verslo organizacijose. Pirmiausia suvokiama, kad siekiant produktyvesnių organizacijos valdymo ir kokybiškesnės veiklos formų ir universitetuose reikia instrumentiškai diegti tam tikras vertybes, institucionalizuoti [dalykinę/profesinę] etiką, formuoti atitinkamą – minkštąjį – valdymą. Tokiu būdu institucinė arba organizacijų etika kuriama kaip struktūrinių funkcinių darinių, organizacinių ryšių, apibrėžtų procesų, funkcionalių sąveikų, vaidmenų rinkinių *tinklas*, socialiai atsakingai, teisingai, integraliai (sąžiningai), patikimai tenkinantis tam tikrus visuomenės poreikius bei teisėtus socialinius lūkesčius. Būtent *organizacijų struktūros* gali suponuoti teigiamą ar neigiamą veiksmų pobūdį, todėl jau negalima reikalauti atsakomybės tik iš individo.

Jau ne tik verslo įmonių, bet ir akademinė institucijų valdymo, naudojant elgesio/etikos kodeksus, analizei skiriama daug dėmesio socialinių mokslų literatūroje (Davis, 1999; George De, 2003; Hamilton, 2002; Kaptein, Schwartz, 2008; Moore, 2006; Reed, 2004; Wassyn Roworth, 2002; Zecha, 2002, etc.). Nagrinėjant tokią mokslinę literatūrą, įvairius universitetų veiklos dokumentus bei gerąją užsienio universitetų patirtį, atsiskleidžia vadybos modelių, apimančių savyje etikos infrastruktūrą, ekstrapoliavimas universitetams. Jų moksliskai pagrįstas taikymas pajėgia formuoti tokius naujus institucinius gebėjimus (*institutional capacity*), kurių reikia tam, kad universitetai pajėgtų gerinti savo veiklos kokybę ir įgyvendinti visus AM tikslus. Reiškia, universitetai taip pat pereina prie korporatyvinio valdymo (*corporate governance*), kuriam būdinga vertybių vadyba instituciniame lygmenyje, o tokie „korporatyviniai veikėjai“ tampa moralės subjektais¹. Asmeninę elgseną or-

¹ Demokratinė visuomenė, artikuluodama savo lūkesčius ir kokybės reikalavimus įvairioms įmonėms, institucijoms, organizacijoms, skatina jas savireguliuotis. Motyvuojamos savikontrolei, jos skatinamos tapti moralinių normų adresatais, verčiamos susikurti atitinkamas taisykles, padedančias veikti pagal reiklų vartotojų poreikius kokybei, patikimumui.

organizacijose sukuria apibrėžti funkciniai vaidmenys, vadybiniai procesai, tam tikros sąlygos, struktūriniai funkciniai ryšiai, individo motyvacijos. Per šiuos fenomenus korporacijose sukuriamas faktinė kiekvieno atsakomybė, o institucinės sąveikos ir vaidmenų suponuojami santykiai neleidžia išsisklaidyti į atskirus psichologinius polinkius, prieštaraujančius bendram reikalui interesus¹. Būtent organizacijų struktūros gali suponuoti veikimą ir jo korporatyvinį pobūdį, todėl jai negalima reikalauti atsakomybės tik iš individo. Tai bendra organizacijos atsakomybė, kurios formavimo sėkmė priklauso nuo lyderių kompetencijų ir valios (o ji atsiranda didėjant visuomenės lūkesčiams ir rinkos spaudimui).

Etikos institucionalizacija integruojama į visus universitetų valdymo lygmenis. Ji vykdoma nuo politinio strateginio lygmens, iškeliančio universiteto vertybes, užsiangaužojant dirbti sąžiningai, socialiai atsakingai, toliau nustatant „etinius rėmus“ bei apibrėžtas normas/taisykles ir detalizuojant „etiškumą“ iki funkcinio operacinio lygmens, kuriame vertybės įtvirtinamos kasdieniauose veiksmuose, konkrečiuose procesuose ir standartinėse operatyvinėse

Taigi, pilietinė visuomenė pareikalauja iš institucijų, organizacijų, įmonių, kad šios būtų sąmoningi moralės subjektai ir taip daro jas moralinių normų adresatais. Tai, kad organizacijos gali tapti moralės subjektais, kurių laiką trikdė net verslo/dalykinės etikos specialistus. Mokslinėje dalykinės etikos literatūroje ginčai, ar gali organizacijos „būti moralės subjektais“ buvo įsiplieskę prieš 10–15 metų. Tuomet nuolat būdavo keliami klausimai: ar organizaciją „turi sąžinę“, ar įmonė/institucija gali reflektuoti, ar jai galima adresuoti principus, „informuoti sąžinę“.... Kaip, jeigu organizacija negali turėti sąžinės, jausmų ir kitų tik žmogui būdingų savybių? Šiandien dalykinei etikai, kaip mokslui, tai jau praeitas etapas. Šiuo metu dominuoja empiriškai pagrįstas požiūris, kad individų elgesį darbo aplinkoje lemia institucinės etinės normos bei atitinkama organizacijos vadyba.

¹ Organizacijose formuojama tokia korporatyvinė elgsena, kuri neprieštaruja individo siekiam, nes yra paremta metodologiniu individualizmu,; jo pagrindinė tezė reiškia, kad visos žinios apie socialinius fenomenus gali būti suformuluotos, išvestos ir taip pat patvirtintos tik iš žinių apie individualumą, t. y. apie individų interesus, nuomones, elgseną. Tokiu būdu yra organizuojamas asmeninių ir organizacinių (visuomeninių) interesų sutapimas. Tai horizontalių santykių, simetriškos, abipusiu suinteresuotumu pagrįstos, partneriškos veiklos plėtojimas. (Pa)siekiamas orus dalyvių – socialinių partnerių – kooperavimasis vardan bendro tikslo. Individams istoriškai laisvėjant, vystantis demokratijai, tik tokiais principais – balansuojant interesus, derinant funkcionalumą bei humaniškumą – paremta darbinė veikla gali būti kūrybiška, naši, efektyvi, todėl vadybinių modelių pokyčiai yra objektyviai determinuoti ir akceptuoti visų į tikslą/rezultatą orientuotų organizacijų.

procedūrose. Čia jau ne nuo individo¹, o nuo organizacijos požiūrio į vertybes bei atitinkamų veiksmų priklauso sąžiningo elgesio išgalėjimas (ar nepajėgumas išgalėti). Kai organizacija fiksuoja nepakantumą ydoms ir formuoja motyvaciją perfekcionistiškam profesionaliam savo pareigų vykdymui, tai individas deskriptyviai priverstas elgtis taip, kaip preskriptyviai etikos kodekse nustatyta. „*Įmonių etika, kaip vadybos užduotis*, pirmiausia yra susijusi ne su atskirų veikėjų dorybėmis, o su įmonės požiūriu į vertybes ir tų vertybių sampratos diegimu į vadovavimo, valdymo bei kontrolės struktūras“ (Wieland ir Grüninger, 2002).

Taip universitetas, pripažinęs kad plagijavimas yra institucinė problema ir sukūręs bei paskelbęs „antiplagijavimo politiką“ su „nulinės tolerancijos“ (*zero tolerance*) tokiems reiškiniams atmosfera ir atitinkamomis procedūromis bei jų nuolatiniu palaikymu, išsprendžia akademinį ydų problemą ne moralizuodamas ar baudamas atskirus individus, o instituciniu lygmeniu įtvirtindamas korporatyvinio subjekto sąžiningumą su jo nuosekliu palaikymu. Šiandien tik toks akademinio sąžiningumo/integralumo diegimo būdas gali būti efektyvus, kiek mums tai nepatiktų dėl išgalėjusių vietinėje kultūroje metafizinės etikos suponuotų stereotipų, kuriems neatitinka tokie instrumentiniai etinių vertybių formavimo būdai (kai motyvacija utilitari ir jau ne individo „pasirinkimo laisvė“ lemia jo sprendimus nepažeisti moralės normų²...).

¹ Individualios moralinės normos nepaneigiamos, bet kvestionuojamos. Jos gali papildyti institucines moralės normas, bet ne jas pakeisti. Kaip tik atvirksčiai, individualios moralinės normos gali netgi labai kenkti organizacijų veiklos efektyvumui: rūpestis artimu pavirsta nuolaidžiaivimu bendradarbio aplaidumui, negebėjimui kokybiškai dirbti, tolerantiškumas – pakanta piktnaudžiavimams, o mandagumas ir nekonfliktiškumas tada, kai reikia principingos pozicijos su daiktų bei reiškinių (pvz., plagiato – „vagystės“) įvardijimu savo vardais, veda link absentizmo, abejingumo organizacijos tikslams („ne mano daržas, ne mano pupos“), abuojumo visa ko vykstančio aplink atžvilgiu („svarbu savo sveikatos negadinti“). Tokia padėtis nereta Lietuvos organizacijose, todėl belieka apgailestauti, kad nesuvokiama šiuolaikinės organizacijų vadybos etika, nežinoma, jog tai ne šiaip pasvarstymai „apie aukštas vertybes“, o moksliskai pagrįsta socialinės inžinerijos atmaina.

² Tokiu būdu etika ne paneigiama ar sumenkinama, o kaip tik ji daroma iš tikrųjų veiksminga: veiklos tobulinimas ir efektyvinimas vyksta stiprinant [akademinės] atsakomybės principus bei etiškas mokslines praktikas, pirmiausia, išsiaiškinant ir naikinant neetiškus atvejus/situacijas/sąlygas, konkrečias determinantes ir sukuriant jų prevencijos mechanizmus. Etiniais instrumentais (*ethics tools*) organizacijose išvystomos tendencijos (su elgesio technologijomis), kai teisinį pražangos persekiojimą keičia moralinė galia, kai įvairiausios pražangos gali būti stabdomos moralinėmis priemonėmis (moralės normos visada tam tarnavo, tačiau dabar

Kai instituciniu lygmeniu suvokiama, jog kovojant su akademinėmis pražangomis kuriamas pasitikėjimas universitetu, ir jau išvelgiama, jog neužtenka teisinių ar administracinių „žaidimų“ pagal modelį „įrodyta-neįrodyta“, nes informacija apie pažeidimus smukdo reputaciją, demotyvuoja ne tik būsimus studentus, bet ir darbuotojus profesionalus, tai ir universitetai aktyviau imasi etikos veiksmingumo paieškų. Greičiau kurti etikos infrastruktūrą ir užtikrinti jos veiksmingumą ypač motyvuoja AM institucijose plėtojamas diskursas, jog plagijavimas/intelektualinės nuosavybės vagystės, falsifikavimas, fabrikavimas, imitavimas, klastojimas, etc., tai ne tik individų, bet būtent institucinės ydos, kurių naikinimas pirmiausia yra pačios AMI reikalas. Ir jos atsakomybė. Dabar egzistuojančios vertybių tyrimo mokslinės metodikos jau tikrai nepalieka galimybės ir kitiems sudaryti apie savo organizaciją/instituciją gražesnę įvaizdį (nuomonę), nei iš tikrųjų yra (faktą – žinią). Todėl ne mokslinių, o buitinių žinių ar melagingų „viešųjų ryšių“ nulemtos įvairios Lietuvoje atsirandančios „įvaizdžio“ kūrimo ar pan. programos iš anksto pasmerktos žlugimui. Šiandien galime tvirtai teigti, kad visuomenės – žmogaus – tobulėjimo strategijos yra ne utopijos ir ne „socialiniai žaidimai“ ar tam tikri simboliakrai. Jų nuoseklios realizavimo technologijos vykdomos instituciniu, mezo-lygmeniu ir yra mokslinių žinių prerogatyva.

TAIKOMOSIOS ETIKOS KAIP MOKSLO NEĮVERTINIMAS – GALIMYBIŲ PRARADIMAI

Vertybių (socialinės atsakomybės, sąžiningumo, skaidrumo) vadybos AM institucijose ir mokslo etikos klausimai inkorporuoti į visas tarptautines ir nacionalines AM direktyvas, UNESCO mokslo ir technologijų etikos

jos specialiai kuriamos pačių veiklos subjektų savo naujoms, dar nesureguliuotoms ar išsibalansavusioms praktikoms tvarkyti). Tad instrumentiškai puoselėjant moralės principus, nustatant „sąžiningo žaidimo“ standartus ir jų palaikymo procedūras, yra didinama etikos galia. Taip vykdomas socialinių faktorių, trukdančių organizacijų ir visuomenių vystymuisi naikinimas, kartu naujų moralinių veiksnių formavimas, pvz., garbės, prestižo suteikimas už skatintinas veiklas/elgsenas, kartu nepaliekant nebaudžiamumo situacijų už sąmoningas pražangas ir piktnaudžiavimus (pvz., mokslinio laipsnio atėmimas už plagijavimą ar falsifikavimą). Organizacijos įgyja efektyvius įrankius tobulėti, kartu instrumentinis pragmatinis požiūris į etiką daro ją iš tikrųjų reikalinga ir funkcionalia (tiek tos veiklos tikslų atžvilgiu, tiek siekiant geresnės socialinės tvarkos).

(*Division of ethics of Science and Technology*) gaires, taip pat atsispindi Europos mokslo fondo tyrimuose ir rekomendacijose. Tai skatina AMI sistemos pokyčius, kurių įgyvendinimui pasitelkiama institucinė etika (arba organizacijų etika), galinti padėti kurti patikimą korporatyvinę mokslo tyrimų kultūrą. AM sistemos rėmuose institucinė etika tampa akademinė etika, kurios aktualumą globaliu mastu rodo daugybė mokslinių tyrimų, forumų, konferencijų, o taip pat specializuotų mokslinių centrų (jų konsorciumas, įkurtas JAV dar 1992m., apjungė virš 600 akademinio sąžiningumo/integralumo centrų [*National Center of Academic Integrity*]) ir masės publikacijų, tame tarpe periodinių mokslinių žurnalų, ryškiausias kurių – *Journal of Academic Ethics* (leidžiamas prestižinės tarptautinės leidyklos *Springer*). Visa tai parodo plačiai ir giliai suvoktą mokslinio priėjimo prie akademinės etikos problemų būtinybę. Lietuvoje to ne tik trūksta, bet apskritai dažniausiai [taikomoji] etika kaip mokslas net nematoma. Tuo tarpu įvairios dalykinės etikos atmainos išsivysto (pirmiausia pragmatiškose JAV) kaip inovatyvūs tarpdisciplininiai mokslai, padedantys spręsti konkrečias problemas ir efektyviai tvarkyti atitinkamus praktikos laukus. Tam taikomi socialinės inžinerijos metodai, kurie šiandien (priklausomai nuo socialinių mokslų žinių diegimo į praktikas paplitimo) taikomi ir visiems socialiniams pokyčiams įgyvendinti tiek mezo-, tiek makrolygmenimis. Kai visa tai neįvertinama, – prarandamos galimybės greičiau įveikti įvairias disfunkcijas, optimizuoti ir efektyvinti veiklas, spartinti tiek įvairių sričių, tiek visos visuomenės pažangą (nelaukiant ir nuolat „neverkaujant“, jog reiks „kartų kaitos“ tam, kad „pasikeistų mentalitetas“ ir žmonių elgesio įgūdžiai...).

Dalykinės etikos vadybos sistemos – tai socialinės inžinerijos, humanitarinių technologijų (HT) taikymas socialiai ir ekonomiškai pranašesnių valdymo sistemų kūrimui. Dabar globaliai išplitęs HT taikymas realizuojant darnaus vystimosi strategijas, formuojant socialinę įmonių atsakomybę, patikimas organizacijų kultūras, korporatyvinę etiką, kai vykdomas su žmogaus veikla susijusių strategijų įgyvendinimas (re)konstruojant jų moralinius komponentus. Valdant su mokslu ir technologijų plėtra susijusias rizikas, vystant AMI žmogiškuosius išteklius ir gerinant socialinį kapitalą svarbios ne tik informacinės, bet ir konstruktyvaus elgesio technologijos, įsisavinamos pasi-

remiant taikomosios procedūrinės etikos priemonėmis. Nesant pakankamų taikomosios etikos žinių, neatlikus specialių tyrimų, ir bandant kurti etikos infrastruktūros elementus tik žiūrint į „užsienio pavyzdžius“, iškyla grėsmė sulaukti priešingų laukiamiems rezultatų. Dažnai tai atsitinka, jeigu akiai bandoma perimti „gerąją Vakarų patirtį“, tiesiog matant, jog „taip daroma ...“, bet neturint konceptualių žinių apie naujus reiškinius ir vykstančius procesus. Tai subtilios technologijos, kurios be žinių/kompetencijų, sociokultūrinių tyrimų vietose, gali būti netgi pavojingos. Taip jau daug tyrimų apie etikos kodeksų diegimo atvejus organizacijose, kuriose atitinkamai nėra parengta terpė EI funkcionavimui. Etikos kodeksai ne tik nepateisina vilčių, bet ir sukelia atmetimo reakcijas bei cinizmą, sumenkina moralines vertybes, tuomet, kai jie diskursyviai neargumentuoti, silpnai parašyti, metodiškai nepagrįstai sukonstruoti (Remišová, 2011) ir juos bandoma diegti atitinkamai neištyrus institucinio konteksto.

Svarbu suprasti, jog šiuolaikinė dalykinė/ profesinė etika priklauso *soci-alinio konstruktyvizmo paradigmai* ir yra diegiama socialinės inžinerijos metodais. Nauji tarpdisciplininiai socialiniai mokslai, ypač vadyba (su verslo/ dalykinės etikos kaip vadybos disciplina) pasiūlo prielaidas iš tikrųjų rekonstruoti įvairius žmogaus netenkinančius praktikos laukus (orientuojantis į organizacijų tikslus, viešąjį interesą, universalizmo principus, socialinės tvarkos, visuomenės gerovės tikslus) strategiškai pagrįstai (su)kuriant faktorius (socialinius faktus – tam tikrus procesus, kriterijus, procedūras, rodiklius ir pan.), kurie determinuotų judėjimą į siekiamą tikslą (organizacijos tikslus, misijos realizavimą). Taip atsakingumo, skaidrumo, teisingumo, sąžiningumo ir panašios vertybės įgyvendinamos praktikoje ne abstrakčių šnekų, o realaus gyvenimo, konkrečios veiklos procesų lygmeniu. Tokiu būdu tarpdisciplininiai socialiniai humanitariniai mokslai padeda sociumams, organizacijoms/profesijoms įgyti galimybę spartinti savo raidos tobulėjimo etapus, evoliucionuojant į aukštesnįjį moralinio išsivystymo lygmenį, tuo suformuojant efektyvias ir darnias kultūras.

Organizacijų etikos mokslininkų yra ištirta, jog trūkstamt vertybių ir nesant dalykinės etikos normų bei standartų įtvirtinimo, nuostolių kaštai ir ekonomine, ir socialine politine išraiška yra sunkiai apskaičiuojami (dėl to

klestinčios korporacijos, akivaizdžiai išvelgę milžinišką žalą dėl jų stokos, ir ėmėsi produktyvios etikos diegimo visose savo veiklose). Vakaruose ir teoriškai, ir tų šalių organizacijų praktikoje įrodyta, jog minkštosios valdymo formos – susijusios su etika – neabejotinai naikina disfunkcijas ir klaidas, skatina darnumą ir suponuoja efektyvumą. Tačiau net tie, kas skausmingai suvokė dalykinės etikos būtinumą praktinių problemų sprendimo sėkmei, neturi pakankamai *žinių kaip tą daryti* – tiesiog trūksta informacijos, o fantazijos jau negali užtekti tam, kad įsivaizduoti, jog pasitelkiant šiuolaikines (tiesiog – pastarojo dešimtmečio) *socialinių-humanitarinių mokslų pateikiamas žinias* gali būti įmanoma tobulinti žmogiškųjų santykių tinklą ir kurti institucinius pranašumus.

Nors pavėluotai, bet AMI ėmėsi analogiškų etikos institucionalizacijos procesų formavimo. Akademines ydas taip pat siūloma naikinti keičiant valdymo vektorius, diegiant AMI apibrėžtus organizacinius procesus: atskaitomybę pagal funkcijas, kriterijų/rodiklių išgryninimą, funkcinę reguliavimą, procesų optimizavimą, rezultatų kontrolę, komandinį darbo pobūdį ir t.t. Tokiu būdu organizaciniais procesais ir procedūromis formuojant į vertybes (teisingumą, skaidrumą, sąžiningumą/integralumą, atsakomybę/atskaitingumą) orientuotą valdymo būdą (*values based management*), keičiama faktinė institucinė situacija, taigi mažinamas atotrūkis tarp vertybių ir faktų, tarp *privalomybės ir esamybės*. Sukurtos funkcionalios, kartu teisingos/sąžiningos normos/įstatymai integruojami su realia padėtimi, nuosekliai mezo-lygmeniu (kiekvienoje AMI) norminant/keičiant jos funkcionavimą pagal tas normas ir principus. Tam pasitelkiamas *vertybėmis grįstas*, arba *į principus orientuotas* valdymo modelis, kurį pritaikius konkrečiose aplinkybėse valdymo galios perkeliama organizacinėms taisyklėms ir normoms (taigi – organizacijos etikai), sukuriant objektyvuotas tvarkas/procesus, o tai suponuoja sąlygas atsikratyti subjektyvių galių spaudimo, lemiančio įvairias akademines klaidas ir piktnaudžiavimus. Tokiu būdu kuriamas *sistema*, kurioje nelieka vietos, o tiksliau – galimybės, piktnaudžiavimams, sukčiavimams, etc. *Organizacijų etika – vadybos technologijų reiškinys* – deterministiškai naikina akademinį pražangų priežastis, padeda atskleisti ir (re)konstruoti sąveikas ir procesus, kurie palaiko nesažiningus, neteisingus (kartu nenašius, nekokybiškus) – veiksmus ar santykius. Be abejo, būti funkcionalia akademinė etika (kaip bet kuri institucinė etika) gali tik turėdama mokslinį pa-

grindą. „Dviračiai“ čia jau išrasti, tačiau tik palyginus neseniai, todėl nėra plačiai žinomi¹. Arba traktuojami kaip tam tikrų kraštų gerosios praktikos pavyzdžiai, o ne metodologiškai pagrįsti *elgsenos modeliai*, kuriuos įmanoma adaptuoti (ne kopijuoti) kitų kultūrų veiklos subjektams ir įsisąvinti įgūdžių lygmenyje (tikslingai diegiant vadybos technologiją, kuri keičia sistemas, o pastarosios veikia taip, kad individams norisi elgtis taip, kaip privalu (sąžiningai, teisingai, atsakingai, etc.), arba bent nėra galimybių elgtis neteisingai, nesąžiningai...

Taigi, esamos padėties analizė rodo, jog Lietuvoje nepanaudojamos naujos socialinių humanitarinių mokslų atveriamos galimybės. Tarpdisciplininės taikomosios etikos žinios turėtų būti aktyviau naudojamos; jos yra ne tik teoriškai pagrįstos, bet ir aprobuotos klestinčių šalių sėkmingose organizacijose, įtvirtintos AM standartuose bei Europos komisijos ar kitų tarptautinių autoritetų (pvz., UNESCO ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos – OECD) rekomenduojamos švietimo organizacijoms. Dabar šios vertybės ir standartai vangiai diegiami, dažniausiai tik deklaratyviai kartojamos EK ar kt. dokumentų frazės su tam tikrų politikų ir strategijų „vardais“ (tampančiais nuvalkiotomis klišėmis, neretai net nežinant, jog už jų slypi tam tikri, mokliškai pagrįsti ir išsivysčiusių šalių praktikose aprobuoti konceptai), sustojant ties įsitikinimu, jog mūsų kultūra, ar „kitokios nei ten tradicijos“ neleidžia panaikinti institucinių ydų ir diegti geresnius elgesio modelius. Tačiau tikslinga vertybių vadyba pajėgia naikinti ydas ir rekonstruoti santykius ne vien privalomybės (preskriptyviu diskursu), o svarbiausia – esamybės (deskripcijų – paremtų sociologinio, faktologinio diskurso) lygmeniu. Stebint ir analizuojant koks konkretus darbas vykdomas ne tik teoriškai, ir ne tik verslo organizacijose, bet ir pažangiuose universitetuose, labai ryškiai matosi, kaip stipriai įvairiais parametrais etikos institucionalizacija atsilieka Lietuvos universitetuose. Tuo pačiu išryškėja ką reikėtų daryti (suvokiant konservatyvumą ir interesus,

¹ *Organizacijų etika* – nauja dalykinės etikos, kaip vadybos disciplinos paradigma, kuri net klestinčiose šalyse dar yra naujas reiškinys, tačiau kuri specialiai, instrumentiškai diegiama per įmonių/organizacijų socialinės atsakomybės (ISA – CSR – *Corporate social responsibility*) politikų ir strategijų plėtrą. JAV, o pavėluotai ir kitose Vakarų šalyse tai jau antrą dešimtmetį ne tiek jų natūralios kultūros evoliucija, kiek mokslo žinių diegimo *į visas veiklos praktikas* faktas, įgalinantis efektyvinti visas organizacijas/įmones, didinti jų konkurencingumą.

šiam etape – numatant pagrįstas strategijas ir galimybes nuosekliai žingsnis po žingsnio organizuoti pokyčius), kad būtų naikinama dauguma akademinė disfunkcijų, mokslo reputaciją ir Lietuvos AMI vardą žlugdančių elgsenų.

LITERATŪRA

1. American Association of University Professors [AAUP] , 1998. On the Duty of Faculty Members to Speak Out on Misconduct // *Academe*, Vol. 84, No 6.
2. [AAUP] On Collegiality as a Criterion for Faculty Evaluation // *Academe*. 1999. Vol. 85. No 5.
3. Bertok J. , 1999. OECD Supports the Creation of Sound Ethics Infrastructure: OECD[1] Targets Both the «Supply Side» and the «Demand Side» of Corruption.// *Public Personnel Management*, December.
4. Davis M., 1999. *Ethics and the University*. London/New York: Routledge.
5. Davis M., 2008. Thinking Through the Issues in a Code of Ethics // *New Directions for the Higher Education*, No 142.
6. East J. The problem of plagiarism in academic culture // *International Journal for Educational Integrity*, 2006, 2(2).
7. George De R., 2003. Ethics, Academic Freedom and Academic Tenure // *Journal of Academic Ethics*, Vol.1(1).
8. Hamilton N.W., 2002. *Academic Ethics: Problems and Materials on Professional Conduct and Shared Governance*. Westport: Praeger.
9. Hill R. P., 2004. The Socially-Responsible University: Talking the Talk While Walking the Walk in the College of Business // *Journal of Academic Ethics*, Vol.2 (1).
10. Kaptein M., Schwartz M.S., 2008. The Effectiveness of Business Codes: A Critical Examination of Existing Studies and the Development of an Integrated Research Model // *Journal of Business Ethics*, Vol. 77, No 2.
11. Larkham P. J., Manns S., 2002. Plagiarism and its Treatment in Higher Education // *Journal of Further and Higher Education*, 26 (4).
12. Macfarlane B., 2004. *Teaching with Integrity: the Ethics of Higher Education Practice*. London/N.Y.: Routledge.
13. Macfarlane B., 2008. *Researching with Integrity: The Ethics of Academic Enquiry*. London/ N.Y.: Routledge.
14. Magyar B., 2006. Humanistic and Academic Core Values: The Responsible Reform of the European University // *Higher Education in Europe*, Vol. 31 (4).

15. May L., 1996. Scientific Whistle-Blowing and Professional Solidarity // *The Socially Responsive Self: Social Theory and Professional Ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
16. McCabe D. L., 2003. Promoting academic integrity. Canadian perspective. // A Keynote paper presented at the Educational Integrity Conference, Adelaide, 21–22 November.
17. Mirshekary S., Lawrence A.D.K., 2009. Academic and Business Ethical Misconduct and Cultural Values: a Cross National Comparison // *Journal of Academic Ethics*, Vol.7 (3).
18. Moore G., 2006. Managing Ethics in Higher Education: Implementing a Code or Embedding Virtue? // *Business Ethics: A European Review*. Vol. 15. No 4.
19. Reed D., 2004. Universities and the Promotion of Corporate Responsibility: Reinterpreting the Liberal Arts Tradition // *Journal of Academic Ethics*, Vol.2 (1).
20. Remišová A., *Etika a ekonomika*. Bratislava : Kalligram, 2011.
21. Shapiro J.P., Stefkovich J.A., 2001. *Ethical Leadership and Decision Making in Education*, Mahwah, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
22. Wassyng Roworth W., 2002. Professional Ethics, Day by Day: What are the Ethical Obligations of Faculty Members // *Academe*, Vol. 88. No 1.
23. Wieland J. ir Grüninger S., 2002. Etikos vadybos sistemos ir jų auditas – teorinė klasifikacija ir praktinė patirtis // Bausch T., Kleifeld A., Steinmann H. (Red.) *Įmonių etika verslo praktikoje*. V., VU.
24. Zecha G., 2002. Philosophical foundation for Professional codes of ethics // Vasiljevičienė N., Jeurissen R. (eds.) *Business Ethics: From Theory to Practice*. Vilnius: Vilnius University.

MOKSLAS IR ETIKA

Konferencijos programa, pranešimų tezės, straipsniai

Formatas 70×100/16, 5,05 aut. l., 6,75 apsk. leid. l.

Tiražas 200 egz.

Parengė spaudai ir išleido leidykla „Žara“, a. d. 2699, LT-03007, Vilnius
Interneto svetainė: www.zara.lt